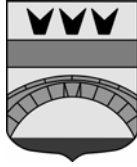

Općina Barban

BARBANSKI ZAPISI

SVEZAK 6.

**ZBORNİK RADOVA ZNANSTVENOG SKUPA
"BARBAN I BARBANŠTINA OD PRAPOVIJESTI DO DANAS"**

**7. MEMORIЈAL PETRA STANKOVIĆA
"BARBAN U SRCU"**

Barban, veljača 2018.

Nakladnik:
Općina Barban

Za nakladnika:
Dalibor Paus, prof.

Glavni urednik:
prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Urednički odbor:
Dalibor Paus, prof., načelnik Općine Barban
prof. dr. sc. Slaven Bertoša, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Denis Kontošić, mag. educ., Orihi
Danijela Kontošić, dipl. oec., pročelnica JUO Općine Barban
Smiljana Vale, prof., ravnateljica OŠ Jure Filipovića Barban
vlč. Bernard Jurjević, župnik Župe sv. Nikole, Barban

Lektura i korektura:
Iva Kolić, prof.

Grafička priprema:
Leo Knapić, dipl. graf. ing.

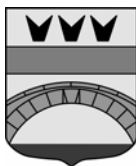
Tisak:
Vetva Graph, Raša

Naklada:
200 primjeraka

BARBANSKI ZAPISI

SVEZAK 6.

Općina Barban

SADRŽAJ

Slaven BERTOŠA: PREDGOVOR	7
PROGRAM ZNANSTVENOG SKUPA „BARBAN I BARBANŠTINA OD PRAPOVIJESTI DO DANAS“, BARBAN, 23. – 24. VELJAČE 2017.	10
Josip ŠIKLIĆ: CRKVE NA PODRUČJU NASELJA PRNJANI	15
Milena JOKSIMOVIĆ – Darko KOMŠO: BARBAN U IZVJEŠĆU O APOSTOLSKOJ VIZITACIJI BISKUPA AGOSTINA VALIERA PULJSKOJ BISKUPIJI 1580.	37
Marko JELENIĆ: RODITI SE I KRSTITI NA BARBANŠTINI IZMEĐU 1880. I 1890.	55
Samanta PARONIĆ: ZABILJEŠKE O OBITELJSKOJ STRUKTURI U ŽUPI BARBAN UVIDOM U „STATUS ANIMARUM“ (1882.)	77
Denis KONTOŠIĆ: POVIJESNE PRILIKE U DOBA BARBANCA PETRA STANKOVIĆA (1771.-1852.)	103
Sandro CERGNA: NELLA CANTINA DEL CANONICO: NOTE SUL „NUOVO METODO ECONOMICO-PRATICO DI FARE E CONSERVARE IL VINO“ DI PIETRO STANCOVICH	148
Slaven BERTOŠA: PETAR STANKOVIĆ / PIETRO STANCOVICH I BARBAN U KANDLEROVOM LISTU „L'ISTRIA“	169

Iva KOLIĆ: IZ RUKOPISNE OSTAVŠTINE PETRA STANKOVIĆA: IZBOR PISAMA	198
Vesna PEŠIĆ - Eduard PAVLOVIĆ: MOGUĆA ULOGA ZAVIČAJA U PROFILIRANJU IZUZETNE OSOBNOSTI: EVENTUALNA POTKRIJEPA ZRENJA KAO MOGUĆEG MJESTA ROĐENJA SVETOG JERONIMA	218
Robert MATIJAŠIĆ – Dean KRMAC: POGINULI VOJNICI S BARBANŠTINE PREMA SLUŽBENOM POPISU GUBITAKA C. K. MINISTARSTVA RATA (1914.-1918.)	229
Stipan TROGRLIĆ: POLITIČKE PRILIKE U OPĆINI BARBAN OD 1919. DO 1921.	250

PREDGOVOR

I ove smo godine pripremili novi, po redu šesti svezak „Barbanskih zapisa“, zbornika radova s naših, sada već tradicionalnih, znanstveno-stručnih i kulturno-povijesnih susreta održanih u četvrtak, 23., i u petak, 24. veljače 2017., kao Sedmi memorijal Petra Stankovića pod stalnim naslovom „Barban i Barbanština od prapovijesti do danas“. Devetnaestero je izlagača govorilo o 14 tema, od kojih se 11 nalazi u zborniku koji je pred čitateljima.

Prvi smo dan predstavili peti svezak „Barbanskih zapisa“, zbornika radova sa znanstvenog skupa iz prethodne godine, o kojem su govorili načelnik Općine Barban Denis Kontošić, mag. educ., ravnateljica Zavičajnog muzeja Poreštine / Museo del territorio parentino, povjesničarka dr. sc. Elena Uljančić-Vekić, te glavni urednik izdanja povjesničar prof. dr. sc. Slaven Bertoša. Nakon predstavljanja, sudionici i gosti skupa poslušali su pet izlaganja o Petru Stankoviću.

Dan kasnije posjetitelji su poslušali preostalih devet izlaganja, naglašeno interdisciplinarne tematike, što je od samoga početka i bilo obilježje čitavoga znanstveno-stručnog skupa.

U ovome šestom svesku „Barbanskih zapisa“ čitateljima prilažemo jedanaest članaka.

Josip Šiklič detaljnije je opisao crkve na području Prnjana, a Darko Komšo i Milena Joksimović osvrnuli su se na stanje u Barbanu prema podacima iz apostolske vizitacije veronskog biskupa Agostina Valiera (1580.). Matične knjige krštenih između 1880. i 1890. analizirao je Marko Jelenić, a Knjigu Stanja duša iz 1882. Samanta Paronić.

Slijedi šest tema o Petru Stankoviću i Barbanu u njegovo doba. Denis Kontošić ispitaio je kakve su bile povijesne okolnosti toga vremena, Sandro Cergna piše o Stankovićevu djelu vezanom za novu gospodarsko-praktičnu metodu pravljenja i čuvanja vina, a Slaven Bertoša o Stankoviću i Barbanu u listu „L'Istria“ poznatoga istarskog povjesničara i arheologa Pietra Kandlera iz XIX. stoljeća. Iva Kolić odabrala je i analizirala nekoliko pisama iz Stankovićeve ostavštine pohranjene u Sveučilišnoj knjižnici u Puli, a Eduard Pavlović i Vesna Pešić raspravljaju o Stankovićevu poimanju života Sv. Jeronima i Zrenju kao mogućem mjestu svečeva rođenja.

Svoje je mjesto u zborniku radova našao i popis poginulih vojnika s Barbanštine u Prvome svjetskom ratu, sastavljen prema podacima carsko-kraljevskog Ministarstva rata, o čemu pišu Robert Matijašić i Dean Krmac, dok Stipan Trogrlić detaljnije opisuje političko stanje u Općini Barban od 1919. do 1921.

Poput prethodnih, i ovaj šesti svezak zbornika pokazuje da su teme o Barbanu i Barbanštini vrlo raznolike i neiscrpne jer se nikad ne zna gdje se mogu pronaći dosad nepoznati ili slabo poznati detalji, kojih po raznim ustanovama (poglavito knjižnicama, arhivima i privatnim zbirkama) doista ima mnogo. Dokaz tomu svakako je i uvijek prisutan broj novih izlagača na skupu, čiji radovi potom pronađu mjesto i u pripadajućem zborniku.

I ovaj zbornik ima cilj predstavljati poticaj za daljnja istraživanja. Posebice je dragocjen doprinos mladih istraživača koji na počecima svoje znanstvene karijere upravo Barban i Barbanštinu, iz različitih razloga, odabiru kao područje svojega istraživačkog rada. Nadamo se da će tako ostati i u našim idućim susretima, čemu se posebice radujemo.

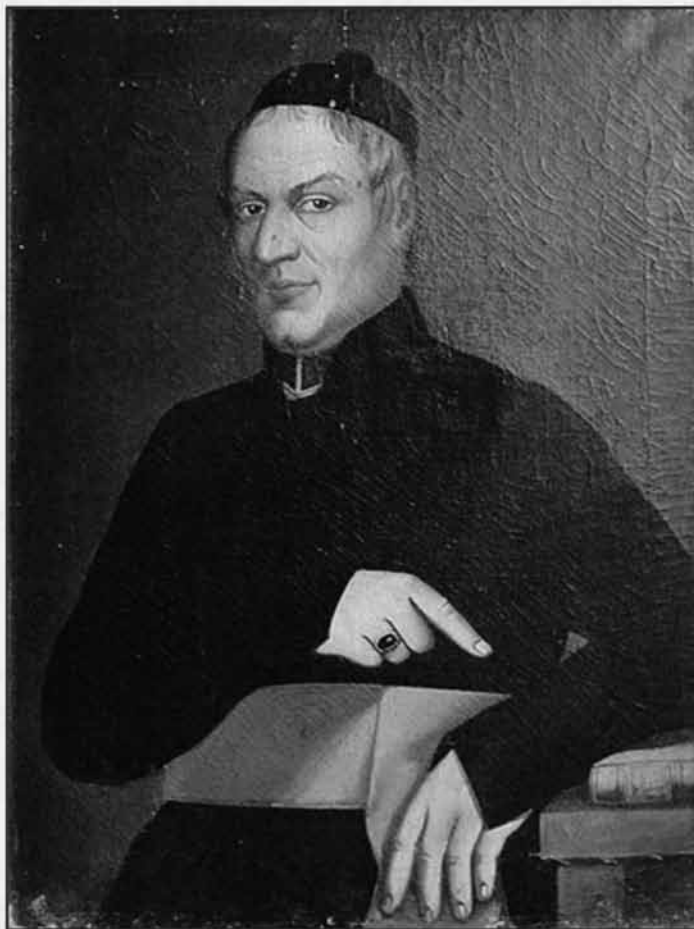
Posebna zahvala pripada načelniku Općine Barban Daliboru Pausu, prof., koji je spremno prepoznao vrijednost i važnost nastavka održavanja ovakvih kulturno-povijesnih susreta, uz godišnje objavljivanje zbornika radova, te financijskom potporom omogućio naš daljnji rad. O Barbanu i Barbanštini može se reći i napisati još mnogo toga, a to će naši idući zbornički svesci nedvojbeno pokazati.

Od srca smo zahvalni lektorici i svim recenzentima članaka u zborniku, koji su se i ovaj put iskazali svojom velikom profesionalnošću i susretljivošću te je uz njihovu pomoć zbornik znatno dobio na kvaliteti. Za stajališta i mišljenja iznesena u pojedinim priložima odgovorni su, pak, sami autori.

Glavni urednik:
prof. dr. sc. Slaven Bertoša

**VII. MEMORIJAL PETRA STANKOVIĆA
„BARBAN U SRCU“**

Barban, 23. – 24. veljače 2017.

PETAR STANKOVIĆ • PIETRO STANCOVICH

Barban, 24.02.1771. • Barban, 12.09.1852.

**Predstavljanje zbornika
„BARBANSKI ZAPISI“
Svezak 5.**

O zborniku će govoriti:

Denis Kontošić, mag. educ., načelnik Općine Barban
dr. sc. Elena Uljančić-Vekić, ravnateljica Zavičajnog muzeja Poreštine
prof. dr. sc. Slaven Bertoša, glavni urednik

četvrtak, 23. veljače 2017., 18 sati,
ulazno predvorje Osnovne škole Jure Filipovića

**Znanstveni skup
„Barban i Barbanština od prapovijesti do danas“**

Organizacijski odbor Znanstvenog skupa:

Denis Kontošić, mag. educ., načelnik Općine Barban
prof. dr. sc. Slaven Bertoša, voditelj skupa i glavni urednik zbornika
Danijela Kontošić, dipl. oec., pročelnica JUO Općine Barban
Smiljana Vale, prof., ravnateljica OŠ Jure Filipovića
vlač. Bernard Jurjević, župnik Župe Barban

četvrtak, 23. veljače 2017., 18:45 sati (I. dio),
petak, 24. veljače 2017., 18:00 sati (II. dio),
ulazno predvorje Osnovne škole Jure Filipovića

Program izlaganja:

Četvrtak, 23. veljače 2017., 18:45 sati

18:45 – pozdravne riječi načelnika Općine Barban i počasnih gostiju

19:00 – **Denis Kontošić, mag. educ.**

(Općina Barban)

„Povijesne okolnosti življenja Barbanca Petra Stankovića“

19:10 – **dr. sc. Sandro Cergna, doc.**

(Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Odjel za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije – Università degli Studi Juraj Dobrila di Pola, Dipartimento di studi interdisciplinari, italiani e culturologici)

„Nella cantina del canonico: note sul *Nuovo metodo economico-pratico di fare e conservare il vino* di Pietro Stancovich“

19:20 – **Gordan Andrić, univ. bacc. philol. lat. et hist.**

(Pula)

„Stankovićeve eno- i eleokultura kroz antičku prizmu“

19:30 – **Tara Pavlović, univ. bacc. philol. lat. et hist.**

(Pula)

„O Stankovićevim *Trima Emonama*“

19:40 – **prof. dr. sc. Slaven Bertoša**

(Filozofski fakultet u Puli, Odsjek za povijest)

„Petar Stanković / Pietro Stancovich i Barban u Kandlerovom listu *L'Istria*“

19:50 – **Iva Kolić, prof.**

(Šajini)

„Iz rukopisne ostavštine Petra Stankovića: izbor pisama“

20:00 – završetak prvog dijela znanstvenog skupa

Petak, 24. veljače 2017., 18:00 sati

18:00 – **dr. sc. Vesna Pešić, dr. med.**

(Rijeka)

dr. sc. Eduard Pavlović, izv. prof., dr. med.

(Opatija)

„Moguća uloga šireg zavičaja u Stankovićevo poimanju života Sv. Jeronima: eventualna potkrjepa Zrenja kao mogućeg mjesta svečeva rođenja“

18:15 – **Josip Šiklić, prof.**

(Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile, Pazin)

„Crkve na području naselja Prnjani“

18:25 – **Darko Komšo, viši kustos**

(Arheološki muzej Istre u Puli)

dr. sc. Milena Joksimović

(Pula)

„Barban u izvješću o apostolskoj vizitaciji biskupa Agostina Valiera 1580.“

18:40 – **Branko Benčić, dipl. ing. el. i dipl. knjiž.**

(Katolički bogoslovni fakultet u Zagrebu - Teologija u Rijeci)

„Josip Antun Batel, *Dokumenti za povijest kaštela Barbana*, Barban 1860. (rukopisni prijepisi)“

18:50 – **Marko Jelenić, prof.**

(Osnovna škola Petra Studenca, Kanfanar i Osnovna škola Savičenta)

„Roditi se i krstiti na Barbanštini između 1880. i 1890.“

19:00 – predah (15 min)

19:15 – **Samanta Paronić, mag. philol. croat. et hist.**

(Prodol)

„Zabilješke o obiteljskoj strukturi u Župi Barban uvidom u *Status Animarum* (1882.)“

19:25 – **prof. dr. sc. Robert Matijašić**

(Filozofski fakultet u Puli, Odsjek za povijest)

dr. sc. Dean Krmac

(Kopar)

„Poginuli vojnici s Barbanštine prema službenom *Popisu gubitaka c. k.* Ministarstva rata (1914.-1918.)“

19:40 – **dr. sc. Stipan Trogrlić, znanstveni savjetnik**

(Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“ Zagreb, Područni centar Pula)

„Politička situacija u općini Barban od 1919. do 1921.“

19:50 – **prof. dr. sc. Lenko Uravić**

(Fakultet ekonomije i turizma „dr. Mijo Mirković“, Pula)

Roberta Kontošić, mag. oec.

(Fakultet ekonomije i turizma „dr. Mijo Mirković“, Pula)

„Agroturizam – istarska razvojna šansa“

20:05 – Završetak skupa i zaključne riječi

Organizator: **OPĆINA BARBAN**

Suorganizatori: **TZ Barban, OŠ Jure Filipovića Barban**

Pokrovitelj: **Općina Barban**

CRKVE NA PODRUČJU NASELJA PRNJANI

Josip Šiklić, prof.,

Gimnazija i strukovna škola Jurja Dobrile Pazin,

Šetalište Pazinske gimnazije 11, 52000 Pazin

e-mail: ravnatelj@gssjd.hr

Pregledni rad

Nakon uvodnih povijesnih fragmenata o naselju Prnjani i prnjanskoj kapelaniji slijedi opis kapelanijske crkve posvećene Rođenju Blažene Djevice Marije, koja je izgrađena 1587. na mjestu prijašnje srednjovjekovne crkve, a današnji je oblik dobila 1742. kada je obnovljena, te crkve sv. Margarete, na predjelu zvanom Gubavica, izgrađene početkom XIV. stoljeća u stilu romaničke pučke arhitekture, s ostacima zidnih slika koje se mogu datirati na kraj XV. ili početak XVI. stoljeća.

Ključne riječi: Prnjani, kapelanija, crkve, oltari, bratovštine

Parole chiave: Porgnana, cappellania, chiese, altari, confraternite

I. Uvod

Naselje Prnjani središte je skupine malih zaselaka na Barbanštini (Vadreš (Šugari, Filini, Baretuni, Krnjeli, Sankovići, Trošti, Regulići i Drakuni), Prnjani, Gubavica, Špadi, Bateli, Koromani, Camlići i Jurićev Kal), okupljenih oko ceste za Sutivanac, iznad doline rijeke Raše, s pogledom na Labinštinu.

Pisana povijest Prnjana počinje pojavom imena ovog naselja u ispravi na latinskom jeziku iz XII. stoljeća u kojoj se spominje pod imenom *Plagna*. U ispravi o sklapanju sporazuma između puljskog kòmuna (općine) i zajednice Planje (*Plagna*), od 9. ožujka 1199., Stepica iz Planje (*Stepicus de Plagna*) obećao je Geraldu i njegovim suradnicima (*domini Giraldi et suorum sociorum*), koji obećanje primaju u svoje ime i u ime cjelokupnog puljskog građanstva, da će se stanovnici Planje (*hominibus Plagne*) pridržavati svega onoga što su prihvatili stanovnici Barbana, s kojima je potpisan istovrstan sporazum 10. veljače 1199.¹, osim o zaostalim podavanjima četvrtine² i travarine. Kao svjedoci sklapanja tog sporazuma navedeni su Bernard, podknez Barbana (*Bernardus vicecomes Barbane*), Pribislav, gastald Barbana (*Pribisclaus gastaldus Barbane*), te neki Miroslav (*Mirosclaus*) i Pridiz (*Pridisius*).⁴

U ispravi od 14. siječnja 1257., sačuvanoj u kopiji iz XV. stoljeća, Prnjani se spominju kao *villa Plangna*, odnosno *Planque (domino comiti*

¹ Isprava nas obavještava da je na puljskom graničnom području 10. veljače 1199. održan skup između Gočana i Barbana kojemu je predsjedao grof Engelbert s osam prisjednika. U ime grada Pule nastupio je podestat, grof Rugerije i *puljska općina* (četiri puljska konzula), a u ime Barbana gastald Pribislav (*Pribisclaus gastaldius Barbane*) s barbanskim ljudima, koji je obećao Rugeriju i puljskoj općini dati četvrtine i travarinu koju su unatrag sedam godina do danas zadržali, te da će ubuduće trajno davati svake godine četvrtine i travarinu puljskoj općini, da neće štiti razbojnike i da će se podvrgnuti jurisdikciji puljskog suda. Druga isprava sastavljena je 9. ožujka u biskupskoj palači pred puljskim biskupom Ubaldom i mnogim puljskim svjetovnim i crkvenim ljudima. Pietro KANDLER, *Notizie storiche di Pola*, Parenzo 1876., str. 278.-279.; Lujo MARGETIĆ, „Položaj Barbana i Planje 1199. godine“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 2.-3., Pazin 1992. – 1993., str. 44.-45.

² Dio crkvene desetine koji pripada svjetovnoj vlasti.

³ *Vicecomes* je predstavnik goričkoga grofa Engelberta III. na barbanskom području.

⁴ Obje isprave, sačuvane samo u prijepisu na velikoj pergameni iz 1339., prvi je tiskao talijanski povjesničar Pietro Kandler, zatim uredništvo časopisa *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, potom don Luka Kirac, koji ih je i preveo na hrvatski jezik. Pietro KANDLER, *Notizie storiche di Pola*, nav. dj., str. 278.-281.; A. S. MINOTIO, „Documenta ad Forumjulii, Istriam, Goritiam, Tergestum spectantia“, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, vol. VIII, fasc. 1-2, Parenzo 1892., str. 19.-20.; Luka KIRAC, *Crnice iz istarske povijesti*, Zagreb 1946., str. 134.-135., 303.-305.; Stjepan ANTOLJAK, „Pribislav je bio samo gastald Barbana (1199)“, *Jadranski zbornik*, god. II., Rijeka – Pula 1957., str. 113.-120.; Dragutin NEŽIĆ, „Hrvati Istre 1199. godine“, *Istarska Danica za 1991.*, Pazin 1990., str. 60.; Dragutin NEŽIĆ, *Iz istarske crkvene povijesti*, Pazin 2000., str. 107.

villam Planque)⁵.

Planja je u srednjem vijeku bila jedna od barbanskih župa. Prostirala se oko današnjih Prnjana i Jurićevog Kala. Sjeverno od Planje nalazilo se područje Sutivanca, zapadno je bio Gočan (nekadašnja *Golzana*), južno Barban, a istočno župa Kočur.⁶

II. Prnjanska kapelanija

Prije osnutka kapelanija sela Barbanštine bila su grupirana po tzv. četama, domaćim obrambenim postrojbama koje je Mletačka Republika organizirala zbog obrane područja. U barbanskim izvorima čete se pojavljuju u drugoj polovini XVII. stoljeća pod nazivom *cetta* ili *chiette*. Četa označava selo na području barbanske općine zajedno s njemu pripadajućim područjem. U tom smislu su i stanovnici sela pripadnici čete. U sastav četa ulazili su muškarci u kòmunu od svoje 18. do 36. godine, koji su bili sposobni nositi oružje. Obveza im je trajala 14 godina. Živjeli su kod kuće kao seljaci, a svake su godine morali ići na vježbe. U izvorima se spominje svega sedam četa, pa se stoga na području jedne čete nalazi više drugih sela, kontrada. Na barbanskom području spominju se sljedeće čete: Bratelić (*Bratelich*), Šajini (*Saini*), Kožljani (*Golzana*), Orihi (*Vorich*), Jurićev Kal (*Jurichinkal*), koja je obuhvaćala područje Prnjana, Puntere (*Ceta Pontiera e Ponta longa*) i Glavana. U XVIII. stoljeću četa Jurićev Kal brojila je 54 pripadnika.⁷

⁵ Camillo de FRANCESCHI, *Storia documentata della Contea di Pisino*, Venezia 1964., str. 288., bilj. 72.

⁶ Slaven BERTOŠA, *Barban i mletački Loredani. Život u pokretu, ljudi i događaji*, Pazin – Barban – Pula 2015., str. 232., bilj. 158.

⁷ Danilo KLEN, „Ustanova ‘satnika’ i ‘čete’ s naročitim obzirom na te ustanove u Barbanu“, *Jadranski zbornik*, sv. III., Rijeka – Pula 1958., str. 270.

Sl. 1. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, vanjština

Četa je samostalno birala svojega kapelana, kojega su uzdržavali, a potvrđivali su ga kapetan i kaptol. Na svojim sastancima četa je rješavala pitanja od interesa za područje čete. Kad je gotovo svaka četa dobila svoju crkvu, ona je upravljala crkvenom imovinom, koja je u stvari bila četna, tj. zajednička.⁸

Ustanova četa ostala je u Barbanu u upotrebi još u XIX. stoljeću, vjerojatno i poslije odlaska Francuza iz Istre.

Prnjansku kapelaniju, kao treću kapelaniju barbanske župe, osnovao je 1756. vlastelin Giovanni Loredan, a 1757. njezinim je prvim kapelanom imenovan Giorgio Chietul, koji je stanovao u selu Špadići, dok 1760. nije

⁸ Na istome mjestu.

sagrađena kapelanska kuća u Prnjanima.⁹ Postojala je do 1988., kada je ukinuta za biskupa Antuna Bogetića.

U popisu prnjanskih kapelana, za razdoblje od 1759. do 1888., navode se 33 imena. Iako su kapelani većinom imali hrvatsko ime i prezime, pisani su talijanskom grafijom (primjerice *Zuane Braicovich*, *Marco Detcovich*, *Antonio Ghersinich*), samo dvojica su zabilježeni hrvatskom grafijom: *Domenico Pindulić* i *Giovanni Velnić*.¹⁰

U ostavštini nekadašnjeg barbanskog načelnika Josipa Antuna Batela (1827. – 1889.), koja se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, između ostaloga nalazi se i popis barbanskih i rakljanskih bratovština (*scuole*) i njihove imovine te popis kapelana. U popisu bratovština iz 1741. u Prnjanima se navode tri bratovštine s naznakom prihoda: Bratovština Rođenja Djevice Marije (s prihodom od 3.353 lire), Bratovština sv. Antuna Padovanskog (1.399 lira) i Bratovština Blažene Djevice od Pojasa – *della Centura* (956 lira).¹¹

Crkve i bratovštine posjedovale su zemljišta nazvana zatke (*zatiche*), koja su bila davana u zakup putem javne dražbe i to na rok od pet godina. Prihode bratovština ubirali su u zajednici župan i župnik, a nadzor nad novčanim stanjem bratovštine vodio je kapetan.¹² U popisu trajnih obveza kaptola župne crkve sv. Nikole u Barbanu iz 1738. zabilježene su obveze za najvažnije blagdane tijekom liturgijske godine. Tako se za Prnjane navodi da se na Uskrs obavljala procesija s misom, a vjernici su tom prilikom molili nad obiteljskim grobnicama. Procesija s pjevanom misom držala se na blagdan sv. Marka Evanđelista (25. travnja), na dan sv. Lovre (10. kolovoza) te na

⁹ Dragutin NEŽIĆ, *Iz istarske crkvene povijesti, nav. dj.*, str.118.

¹⁰ Slaven BERTOŠA, *Barban i mletački Loredani, nav.dj.*, str. 105.

¹¹ Isto, str. 106.-107.

¹² Blanka VUČETIĆ, „Knjiga terminacija feudalne jurisdikcije Barban – Rakalj“, *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. 2., Rijeka 1954., str. 114.

blagdan Začeca Blažene Djevice Marije (8. prosinca). Na blagdan sv. Antuna Padovanskog misilo se na njegovom oltaru u župnoj crkvi, a na blagdan Rođenja Djevice Marije (8. rujna), zaštitnice crkve u Prnjanima, pjevala se i posebna misa za umrle te se molilo nad njihovim posljednjim počivalištima.¹³

III. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Prnjanima

U XVII. i XVIII. stoljeću na području Istre najčešće se grade jednostavne jednobrodne crkve s lađom natkritom krovnom konstrukcijom ili zaključenim stropom. Do danas ih je sačuvano više od stotinu. Nema naselja u Istri u kojem se ne nalazi barem jedna. Uglavnom se radi o crkvama malih dimenzija. Mnoge od njih kasnijim su dogradnjama, prigradivanjem kapela, nadsvođenjem i bogaćenjem arhitektonskom plastikom dobivale nove tipske oblike.¹⁴

Jedna od crkava ove tipske skupine je crkva Rođenja Blažene Djevice Marije smještena blizu sela Špadi i Prhati. Izgrađena je 1587. na mjestu prijašnje srednjovjekovne crkve, a današnji je oblik dobila 1742. kada je obnovljena (dograđena) za vrijeme kapetana Feliksa Marije Barbata, o čemu svjedoči natpis upisan na nadvratniku crkve.¹⁵

¹³ Slaven BERTOŠA, „Iz crkvene prošlosti Baršana (16. – 19. stoljeće),“ *Croatica Christiana periodica*, br. 53, Zagreb 2004., str. 64.-65.

¹⁴ Vladimir MARKOVIĆ, *Crkve 17. i 18. stoljeća u Istri – tipologija i stil*, Zagreb 2004., str. 153.

¹⁵ Natpis glasi: D.O.M. A(nno) D(omini) MDCCXXXII. HOC. DEIPARAE. TEMPLVM. FVIT. RAEDIFICATUM. SVB. REGIMINE. ILL(ustrisimi).D(omini).FELICIS MARIAE BARBATO PRAECTORIS. VIGILANTISSIMI. PRESTANTISSIMI.

Obnovljena je oko 1831. i 1926. što nam posvjedočuje natpis uklesan na kamenoj ploči ugrađen na unutrašnji zid lađe iznad ulaza.¹⁶ Vanjština crkve posve je jednostavna i bez arhitektonskih ukrasa. Zidove raščlanjuju samo prozori, vrata i njihovi kameni okviri te *zvonik na preslica* u vrhu pročelja, i to su jedini plastični oblikovni elementi.

Sl. 2. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, pročelje

Zapadno pročelje rastvoreno je portalom s jednostavnim kamenim dovratnicima na profiliranim bazama te ravnim nadvratnikom s istaknutom profiliranom gredom. S obje strane portala nalaze se dva simetrično

¹⁶ Natpis glasi: RESTAURATA AERE ECCLESIAE FIDELIUMQUE STIPITE ANNO DOMINI MCMXXVI.

raspoređena pravokutna prozora jednostavnog kamenog okvira. Uz južni prozor ugrađena je kamena posuda za vodu. Preslica s dva otvora za zvona, zidana klesancima, raščlanjena s tri konkavna vijenca, upuštena je u zidno platno pročelja gotovo do grede nadvratnika portala. Završava krunom koju oblikuju dvije volute.

Sl. 3. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, unutrašnjost

Rubovi pročelja pojačani su ugaonom rustikom. Rasvjeta lađe je provedena simetričnim rasporedom dva para polukružnih bočnih i parom prozora pravokutnog oblika na ulaznom pročelju te okulusom iznad portala. Prilikom obnove u XVIII. stoljeću crkvi je na istočnoj strani dograđena sakristija s jednim polukružnim prozorom na začelnom zidu.

Sl. 4. Oltar Blažene Djevice Marije od Pojasa

Prilikom obnove, vjerojatno 1926., zazidana su bočna vrata na sjevernom zidu crkve.

Unutrašnjost je jednostavna bez arhitektonske plastike. Lađa je zaključena ravnim ožbukanim stropom. Crkva nema apsidu, zona oltara povišena je jednom stubom, koja tako odjeljuje lađu od svetišta.

Pod je pokriven kamenim pločama između kojih se nalaze nadgrobne ploče.

Uz glavni oltar nalazi se nadgrobna ploča Jure Gordovića (*Zorzi Gordovich*) i njegovih nasljednika iz 1610.

U sredini lađe nalaze se nadgrobne ploče župana Ivre Pajkovića (*Ivre Paicovich*) iz 1696., Grge Rajka (*Ghergo Raico*) iz 1747. te Zvane Rovnića (*Zvane Rovnih*) iz 1749.

U crkvi se nalaze tri barokna mramorna oltara: glavni oltar Rođenja Blažene Djevice Marije te dva bočna oltara prislonjena uz zidove, sv. Antuna Padovanskog i Blažene Djevice Marije od Pojasa, za koje se vezuju spomenute istoimene bratovštine.

Sl. 5. Oltar sv. Antuna Padovanskog

Prema natpisima na stipesima bočnih oltara razvidno je da su podignuti u doba barbanskog kapetana Felicea Marije Barbata 1743.¹⁷ U barbanskoj župnoj crkvi sv. Nikole podignuta su također dva bočna oltara u doba barbanskog kapetana Felicea Marije Barbata. Prema natpisima na stipesima prvi desni oltar je podignut 1746., a drugi desni 1744.¹⁸

Oltari u prnjanskoj kapelanijskoj crkvi su dimenzijama i oblikom skromniji od barbanskih, prilagođeni ruralnoj sredini.

Oba bočna oltara prnjanske crkve su identična. Pravokutan stipes oltara ukrašen je kartušom. Retabl tvori lučna pala flankirana s parom korintskih stupova od crvenog mramora iza kojih su pripadajući im pilastri. Nad stupovima je gređe kojem luk pale prekida arhitrav i friz, dok vijenac kontinuirano nad oltarnom slikom. Oltar je zaključen raskinutim polukružnim zabatom čiji središnji segment počiva na konzoli poduprtoj stiliziranim volutama. Središnje polje zabata ukrašeno je girlandom.

Prema navodu Danila Klena, feudalna gospodarica barbansko-rakljangskog posjeda Ana Vendramin Loredan¹⁹ poslala je 1768. iz Venecije, vjerojatno samo odobrila, nacrt glavnog oltara za kapelanijsku crkvu Rođenja Blažene Djevice Marije u Prnjanima te odredila da navedeni oltar treba izraditi

¹⁷ Natpis na lijevom bočnom oltaru posvećenom Blaženoj Djevici Mariji od Pojasa glasi: EODEM TEMPORE ALTERI ET HOC ALATARE FVIT CONSTRVCTVUM 1743. Natpis na desnom bočnom oltaru posvećenom sv. Antunu Padovanskom glasi: ZELO MAX(im)O ILL(ustrisi)MI D (omi)NI FELICES MARIAE BARBATO PRAESIDIS HOC ALTARE ERECTVM FVIT AN(n)O D(omi)NI MDC-CXXXIII.

¹⁸ Natpis na prvom desnom oltaru glasi: GVBERNATE ILL(ustrisi)MO D(omi)NO FELICE MARIA BARBATO CAP(itan)O NOBILI POLENSI. ET PARENT.NO HOC ALTARE FVIT: CONS(trvctvm). ANNO. MDCCVLIV, a na drugom desnom: REGENTE: ILL(ustrisi)MO: D(omi)NO FELICE MARIA BARBTO PRESIDE FVIT ERECTVM HOC ALATRE ANNO MDCCVLVI.

¹⁹ Ugledna venecijanska obitelj Loredan iz loze Santo Stefano kupila je na dražbi Barbansko-rakljangski feud 1536. i u njihovoj je vlasti ostao sve do XIX. stoljeća. Danilo KLEN, „Arhivske vijesti o nekim kulturnim spomenicima Barbana i Raklja“, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. XII/3, Zagreb 1964., str. 23.

majstor protoaltarist Jakov Boškariol uz nagradu od 300 dukata.²⁰

Glavni oltar je uzdignut na dvije kamene stube. Pravokutni stipes ukrašen je mramornim kvadrilobima. Retabl tvori lučna pala koju omeđuju dva para korintskih stupova od crvenog mramora koji nose prekinuto gređe. Atiku tvori polje bočno i sprijeda flankirano s četiri snažne konzolne volute, a zaključeno je trokutnim zbatimom. Na vrhu atike nalazi se golubica, simbol Duha svetoga.

Sl. 6.1. Glavni oltar Rođenja Blažene Djevice Marije

²⁰ Isto, str. 29.

U jednom drugom dokumentu spominje se protoaltarist Ivan Antun Boškariol koji je za cijenu od 245 dukata 1757. izradio oltar Gospe od Ružarija u župnoj crkvi Gospe od Zdravlja, smještenoj u obližnjim Hreljićima.²¹

6.2. Barban, župna crkva sv. Nikole, oltar drugi desno

Na temelju stilske analiza spomenutih oltara Damir Tulić navodi da su Jakov i Ivan Antun Boškariol ili ista osoba ili da je riječ o obiteljskoj

²¹ Na istome mjestu.

klesarskoj radionici. Tulić također smatra da je glavni oltar idejno izveden iz bočnih oltara barbanske župne crkve, odnosno da je autor u potpunosti preuzeo njihov koncept s malom razlikom u zaključku atike.²² Tulić tvrdi da je atika glavnog prnjanskog oltara izvedena na identičan način kao i na glavnom oltaru crkve sv. Nikole u Pazinu (dovršenom prije 1745.), koja se pripisuje altaristu i kiparu Antoniju Michelazziju iz Gradiške, te zaključuje da su za izgled glavnog oltara u kapelanijskoj crkvi u Prnjanima bili presudni bočni oltari u Barbanu i glavni oltar župne crkve u Pazinu.²³

Sl. 7. Sv. Juraj, glavni oltar

²² Damir TULIĆ, *Kamena skulptura i oltari 17. i 18. stoljeća u Porečko-pulskoj biskupiji*, doktorski rad, strojopis, svezak I., Zagreb 2012., str. 420.

²³ Na istome mjestu.

Na završnom dijelu glavnog oltara smještena je skulptura legendarnog ratnika, sveca i mučenika Sv. Jurja (sačuvani dio s prethodnog drvenog oltara iz XVII. stoljeća), koji je prikazan na konju, u viteškom ruhu, u borbi sa zmajem koji leži na tlu, kako bi spasio kraljevu kćer koju je trebalo žrtvovati.²⁴

Kraljeva kćer prikazana je u ikonografskoj perspektivi, smanjena lika, kako kleči i moli. Sv. Juraj danas je praznih ruku, bez koplja.²⁵

U sredini glavnog oltara u lučno nadsvođenoj niši nalazi se drveni kip Blažene Djevice Marije u sjedećem položaju s Djetetom u naručju iz druge polovine XVIII. stoljeća. Naglašene nezgrapnosti u proporcijama likova te oblikovanje ruku Bogorodice odaju lokalnog majstora skromnih kiparskih mogućnosti.

Pala na oltaru posvećenom Majci Božjoj od Pojasa, nepoznatog autora, oštećena je do neprepoznatljivosti. Pretpostavljam da se radi o tipičnoj baroknoj kompoziciji na kojoj su pokraj Bogorodice, uz Augustina i njegovu majku Moniku, prikazani sveci omiljeni u ovom kraju.

Štovanje Gospe od Pojasa (*Chalkoprateje*)²⁶ širio je, uz bratovštine cinkturata, red augustinaca.²⁷ U nizu legendi javlja se motiv Gospina pojasa (*Sacra cintola*). Jedna od njih vezana je uz legendu kako je Bogorodica sv.

²⁴ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ured. Anđelko Badurina, Zagreb 1979., natuknica Branka FUČIĆA, str. 308.-309.

²⁵ Vlasta ZAJEC, *Studije o drvenim oltarima 17. stoljeća u Istri*, Zagreb 2014., str. 251.-252.

²⁶ Crkva Bogorodice od Chalkoprateje (lat. *Sancta Maria de Cinctura*), podignuta u Carigradu za vladavine cara Teodozija II. (408. – 450.), čuvala je relikviju pojas od Bogorodice. Obnovljena je u VI. i IX. stoljeću, a 1484. pretvorena je u džamiju. https://fr.wikipedia.org/wiki/Théotokos_des_Chalkopratéia (pristupljeno 15. siječnja 2017.).

²⁷ Augustinci su jedan od monaških redova u Katoličkoj crkvi koji su se ravnali Pravilom sv. Augustina, biskupa i crkvenog naučitelja Augustina (354. – 430.). U Istri su ostavili traga na nekoliko samostana. Samostani sv. Mihovila na Gortanovu brijegu kod Pazina i sv. Marije Velike kraj Bala pripadali su neko vrijeme augustincima. U Puli su crkvom i samostanom Gospe od Milosrđa (*S. Maria della Misericordia*) upravljali od 1453. do 1780. Bili su prisutni u Savudriji i Umagu. Neki su pripadnici ovoga reda bili biskupi u Pićnu i Novigradu. *Istarska enciklopedija*, ured. Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, Zagreb 2005., natuknica Stanka Josipa ŠKUNCE, str. 39.

Augustinu pružala pojas svoje haljine prilikom ukazanja. Prema drugoj legendi Bogorodica s neba dobacuje svoj pojas nevjernome apostolu Tomi da bi ga uvjerala u svoje uznesenje.²⁸

Na oltaru posvećenom sv. Antunu Padovanskom, na slici nepoznatog autora iz sredine XVIII. stoljeća, prikazan je sv. Antun u franjevačkom habitu, kako kleči na kamenoj stubi pred oltarom s patetičnim izrazom i gestom. Na slici nalazimo također njegove atribute – ljiljan, simbol čistoće, položen na stubu ispred sveca, zatim raspelo, te knjigu na stubi iznad koje na oblaku stoji dijete Isus. Tema se može tumačiti kao vizija sv. Antuna Padovanskog, koja se ikonografski utvrđuje u razdoblju protureformacije.²⁹ Ukočeni stavovi plastički naglašanih likova, nesrazmjer likova i nezgrapno oblikovane ruke sveca govore o lokalnom slikaru skromnih likovnih mogućnosti.

IV. Crkva sv. Margarete u Prnjanima

Crkva sv. Margarete, prvokršćanske mučenice iz Antiohije (III. stoljeće)³⁰, pravilno orijentirana, nalazi se na predjelu zvanom Gubavica. Kod crkve se, prema predaji, nalazila bolnica za oboljele od kuge, pa je stoga kraj nazvan Gubavica. Zidana je priklesanim kamenom, slaganim u pojaseve nejednakih visina, a uglovi su joj ojačani krupnim kamenjem pravilnije klesanim. Vanjština nije ožbukana. Volumen crkve je zaključen s dvostrešnim krovom recentno obnovljenim. Duga je 7, a široka 4,5 metara.

²⁸ Ivana PRIJATELJ PAVIČIĆ, *Kroz Marijin ružičnjak*, Split 1998., str. 217.

²⁹ Branko FUČIĆ, „Anton Padovanski, sveti“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA, str. 119.-120.; James HALL, *Rječnik tema i simbola u umjetnosti*, Zagreb 1991., str. 13.

³⁰ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, nav. dj., natuknica Branka FUČIĆA, str. 393.

Sl. 8. Crkva sv. Margarete na predjelu Gubavica

Zidovi crkve su neraščlanjeni i otvoreni malim brojem otvora. Ulazni otvor zaključen je polukružnim kamenim nadvratnikom koji je iznutra oblikovan u šiljasti luk. S obje strane ulaza je po jedan pravokutni prozor, jedan pravokutni otvor je u samom vrhu sjevernog zida, a na istočnom apsidalnom zidu je uski prozorčić. Južni zid nema nijednog otvora. Pročelje završava zvonikom na preslicu s jednim otvorom.

Jednobrodni prostor, pravokutnog tlocrta, zaključen je jednom upisanom polukružnom apsidom. U svetištu, povišenom za jednu stubu, stoji zidani stipes s kamenom menzom. Uz oltar, na desnoj strani, nalazi se pravokutna niša za odlaganje liturgijskog pribora.

Unutrašnjost crkve je ožbukana. Crkva danas ima otvorenu krovnu konstrukciju. Riječ je o arhitektonski jednostavnoj crkvi uobičajenog

romaničkog tlocrta. Sudeći po načinu zidanja i detaljima otvora, crkva je izgrađena početkom XIV. stoljeća³¹, a pripada stilu romaničke pučke arhitekture.

Sl. 9. Crkva sv. Margarete, apsida

Unutar apsida nalaze se ostaci zidnih slika koje su prebojane vapnom s plavom bojom. Prema vidljivim fragmentima možemo pretpostaviti da se u apsidi nalazi tradicionalna ikonografija – *Maiesta domini* (veličanstvo Gospodnje), a u donjem registru apsida uobičajeni niz apostola. Po stilskim karakteristikama mogu se datirati na kraj XV. ili početak XVI. stoljeća.

³¹ Prema Bernardu Schiavuzziju crkva je nastala nakon 1300. Bernardo SCHIAVUZZI, „Attraverso l'agro colonico di Pola“, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, vol. XXIV, Parenzo 1908., str. 93.

Sl. 10. Crkva sv. Margarete, detalj freske

V. Crkva sv. Jelene u Prnjanima

Crkva sv. Jelene u Prnjanima nalazila se u tzv. Jelenskom kraju, na zaravni iznad uvale koja vodi u dolinu rijeke Raše, a bila je smještena pokraj ruševina koje bi mogle govoriti u prilog njezinoj starini. Crkvu spominje i zapisnik biskupske vizitacije iz 1664., u kojoj se navodi da ona stoji pod upravom bratovštine Sv. Nikole u Prnjanima. U tu se crkvu iz Barbana išlo na dan Sv. Jelene, 22. svibnja.³²

³² Dragutin NEŽIĆ, *Iz istarske crkvene povijesti, nav. dj.*, str. 124.

VI. Crkva sv. Nikole na Prnjanima

Crkva Sv. Nikole na Prnjanima – koja također danas više ne postoji – nalazila se kod sela Regulići, a zabilježena je 1659. u tužbi članova tamošnje bratovštine da im barbanski kaptol ne obavlja propisanih dvanaest misa. Kraj gdje se nalazila Luka Kirac naziva Planjom.³³

VII. Zaključak

Kapelanijska crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Prnjanima, izgrađena 1587. na mjestu prijašnje srednjovjekovne crkve, današnji je oblik dobila 1742. kada je dograđena. U tlocrtnoj osnovi sasvim je jednostavna. Ona je pravokutni prostor pokriven ravnim stropom, s uzdignutim svetištem u istoj širini s lađom. Po navedenim se tlocrtnim karakteristikama ubraja u najučestaliju tipološku skupinu sakralnih objekata u Istri XVII. i XVIII. stoljeća: onih jednobrodnih.

Crkva sv. Margarete, smještena na predjelu zvanom Gubavica, arhitektonski je jednostavna crkva pravokutnog tlocrta, zaključena jednom upisanom polukružnom apsidom, a izgrađena početkom XIV. stoljeća u stilu romaničke pučke arhitekture. Unutar apside nalaze se ostaci zidnih slika koje su prebojane vapnom, a po stilskim karakteristikama mogu se datirati na kraj XV. ili početak XVI. stoljeća.

³³ Luka KIRAC, *Crtice iz istarske povijesti, nav. dj.*, str. 136.

Le chiese del territorio di Porgnana

Riassunto

L'abitato di Porgnana rappresenta il centro di una quindicina di piccoli casali nel Barbanese, raggruppati intorno alla strada che porta a San Giovanni d'Arsa, sopra la Valle dell'Arsa, dai quali l'occhio spaziava fino all'Albonese. La storia scritta di Porgnana inizia con l'annotazione nel documento del 1199, in lingua latina, che menziona la località di Plagna, una delle parrocchie barbanesi nel Medioevo, che si trovava intorno agli odierni villaggi di Porgnana e Jurićev Kal. La cappellania di Porgnana, come terza nella Parrocchia di Barbana, fu fondata nel 1756 dal feudatario Giovanni Loredan, e nel 1757 come suo primo cappellano fu nominato Giorgio Chietul.

Dopo frammenti storici introduttivi sul villaggio di Porgnana e l'omonima cappellania, l'autore descrive le chiese dedicate alla Nascita della Beata Vergine Maria e Santa Margherita. La prima fu eretta nel 1587 sul posto della chiesa medievale preesistente, e la forma odierna ebbe nel 1742 quando vi fu aggiunta una costruzione. Rinnovata nel 1831 e nel 1926, fa parte del gruppo di chiese con navata a soffitto piano, che erano costruite in Istria nel Seicento e nel Settecento. Nella chiesa esistono tre altari marmorei: l'altare principale dedicato alla Nascita della Beata Vergine Maria, nonché due altari laterali di Sant'Antonio di Padova e della Beata Vergine Maria della Cintura, ai quali erano legate le confraternite omonime. Gli altari laterali erano costruiti nel 1743, al posto di quelli lignei, all'epoca del capitano barbanese Felice Maria Barbato. La proprietaria feudale della Signoria di Barbana e Rachele Anna Vendramin Loredan aveva mandato (probabilmente approvato) da Venezia lo schizzo dell'altare principale per la chiesa della Nascita della Beata Vergine Maria di Porgnana, e aveva stabilito che il suddetto altare deve essere costruito dal protoaltarista Giacomo Boscarol. Lo storico dell'arte Damir Tulić ritiene

che per l'aspetto dell'altare principale nella chiesa di Porgnana furono decisivi gli altari laterali nella chiesa parrocchiale di Barbana (costruiti nel 1744 e 1746) nonché l'altare principale nella chiesa parrocchiale di San Nicolò di Pisino (finito prima del 1745).

Nel luogo chiamato Gubavizza è situata la chiesa di Santa Margherita, eretta all'inizio del Trecento nello stile dell'architettura romanica popolare. Nel senso architettonico è una costruzione semplice, con piano rettangolare e abside semicircolare. All'interno della abside si trovano i resti degli affreschi che per le caratteristiche dello stile possono essere datati alla fine del Quattrocento o all'inizio del Cinquecento.

Nelle fonti storiche esiste anche la menzione delle chiese di Sant'Elena e San Nicolò, situate a Porgnana, che oggi non esistono più.

traduzione di Slaven Bertoša

BARBAN U IZVJEŠĆU O APOSTOLSKOJ VIZITACIJI BISKUPA AGOSTINA VALIERA PULJSKOJ BISKUPIJI 1580.

dr. sc. Milena Joksimović,
Koparska 27, 52100 Pula,
e-mail: milena.z.joksimovic@gmail.com

Darko Komšo,
Arheološki muzej Istre,
Carrarina 3, 52100 Pula
e-mail: komsodarko@gmail.com

Izvorni znanstveni rad

Veronski biskup Agostino Valier posjetio je krajem XVI. stoljeća po papinom nalogu biskupije na području Istre. Vizitacija je podrobno opisana u izvješću, koje predstavlja dragocjeno povijesno vrelo za poznavanje istarske prošlosti. Tijekom posjeta Puljskoj biskupiji vizitator je sa svojom pratnjom stigao i u Barban, a taj je posjet opisan u spomenutom izvješću. U ovom se članku prikazuje Barban 1580., onakav kakav je predstavljen u izvješću o vizitaciji biskupa Valiera Puljskoj biskupiji. Budući da to povijesno vrelo do sada nije u cijelosti prevedeno ni objavljeno, ovaj znanstveni rad iznosi neke do sada nepoznate činjenice o povijesti Barbana.

Ključne riječi: Barban, Valier, vizitacija, XVI. stoljeće, tridentska obnova

Keywords: Barban, Valier, visitation, 16th century, Trident reform

I. Uvod

Veronski biskup Agostino Valier posjetio je 1579. i 1580. biskupije na području Istre. Njegova vizitacija bila je apostolska, odnosno provedena je po papinom nalogu, u okviru nastojanja protureformacije. Naime, Rimokatolička crkva je, suočena s brojnim kritikama zbog korupcije (u svakom značenju te riječi), odlučila provesti temeljitu moralnu obnovu unutar svojih redova, ne bi li tako vratila svoj ugled i, posljedično, utjecaj u narodu. Na Tridentskom saboru (1545. – 1563.) postavljeni su temelji i dane smjernice za spomenutu obnovu. Apostolske su vizitacije trebale biti jedan od glavnih instrumenata za provođenje nadzora nad svećenstvom, a cilj im je bio osigurati primjenu odluka Tridentskog sabora.¹ Vizitacija biskupa Valiera istarskim biskupijama odvijala se u kontekstu tridentske obnove i protureformacije, a njezin glavni cilj bio je utvrditi poštuju li se odluke Tridentskog sabora te dati upute za njihovo provođenje.²

Istra je u XVI. stoljeću bila oslabljena brojnim nedaćama. Politički, njezin je teritorij bio podijeljen između Mletačke Republike i Kuće Austrije. Glad, epidemije kuge i malarija, koja je u ono vrijeme bila neizlječiva bolest čiji uzrok nije bio poznat, desetkovali su istarsko stanovništvo.³ *Serenissima* je nastojala ublažiti negativne posljedice depopulacije naseljavajući stanovništvo koje je bježalo pred Osmanlijama, tražeći utočište. U Istri se naseljavalo

¹ Tea PERINČIĆ, „Prilog istraživanju apostolskih vizita Agostina Valiera u dalmatinskim i istarskim biskupijama“, *Povijesni prilozi*, br. 17, Zagreb 1998., str. 161.

² Tea PERINČIĆ, „Prilog istraživanju“, *nav. dj.*, str. 161.-162.; Ondina KRNJAK, „Vjerski život“, u: *Temporis signa: Arheološka svjedočanstva istarskog novovjekovlja*, ured. Tatjana Bradara i Ondina Krnjak, Pula 2016., str. 312.

³ Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije (XVI. – XVIII. stoljeće)*, Pula 1995., str. 56.-145.; Tea PERINČIĆ, „Prilog istraživanju“, *nav. dj.*, str. 158.

slavensko (pretežito hrvatsko) stanovništvo iz jadranskog zaleđa te Grci s Cipra i iz Moreje.⁴ S doseljavanjem navedenih skupina, u pojedinim središtima stanovništvo se pridržavalo istočnog obreda, a u liturgiji se rabio staroslavenski jezik. S austrijskog dijela su na mletački posjed prodirale protestanske ideje. Zbog svega toga, prijetila je velika opasnost od krivovjerja i hereze, a potreba za vizitacijom bila je velika i hitna.⁵

Vizitacija je za cilj imala i provođenje nadzora nad radom i životom svećenstva. Crkvena imovina bila je mala, prihodi skromni, a naknade za svećenike oskudne, stoga su se samo rijetki opredjeljivali za svećnički poziv.⁶ Zbog ovakve negativne selekcije, svećenici su često bili neuki i podložni korupciji. Događalo se da imaju dugotrajne veze sa župljankama, pa i djecu s njima. U Vatikan su pristizale vijesti o nemoralnom životu istarskog svećenstva (što, inače, nije bila pojava rezervirana za Istru).⁷ Zbog svega navedenog, bilo je značajno provesti vizitaciju.

Papa Grgur XIII. povjerio je mletačkom patriciju Agostinu Valieru (Legnano ili Venecija, 1531. – Rim, 23. svibnja 1606.) zadatak posjetiti istarske i dalmatinske biskupije. U vrijeme posjeta Istri i Dalmaciji, Agostino Valier je bio veronski biskup; kasnije, on će postati kardinal, a nakon smrti pape Urbana II. bit će i jedan od kandidata za papinsko mjesto. Biskup Valier je bio i strastveni zagovornik protureformacije i tridentske reforme.⁸ Budući da je

⁴ Na istome mjestu.

⁵ Ondina KRNJAK, „Vjerski život“, *nav. dj.*, str. 313.; Vjekoslav ŠTOKOVIĆ, „Poreč i Poreština u jednom izvještaju iz 1579/80“, *Zbornik Poreštine*, br. 2, Poreč 1987., str. 132.

⁶ Tea PERINČIĆ, „Prilog istraživanju“, *nav. dj.*, str. 159.

⁷ Ondina KRNJAK, „Vjerski život“, *nav. dj.*, str. 313.

⁸ Isto, str. 334.; Ana LAVRIČ, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o Koprski škofiji iz leta 1579 – Istriae visitatio Apostolica 1579, Visitatio Iustinopolitana Augustini Valerii*, Ljubljana 1986., str. 2.; Tea PERINČIĆ, „Prilog istraživanju“, *nav. dj.*, str. 162.

potjecao iz ugledne mletačke plemićke obitelji, bio je jedna od rijetkih osoba u koje su mletačke vlasti imale povjerenja i bile spremne dopustiti vizitirati biskupije pod kontrolom Mletačke Republike. Sve navedeno činilo je biskupa Valiera izvrsnim kandidatom za ulogu vizitatora.

Agostino Valier je tijekom 1579. i 1580. u pratnji brojnih teologa i pravnika, bilježnika i drugih pripadnika svećenstva posjetio biskupije na području istarskog poluotoka: Porečku, Puljsku, Novigradsku, Pićansku (?), Koparsku i Tršćansku. Vizitator i njegovi ljudi prikupljali su podatke i utvrđivali opće stanje u posjećenim mjestima: najznačajnije zemljopisne odlike, broj stanovnika, političko-gospodarske prilike, stanje svjetovnih i crkvenih vlasti te moral puka i svećenstva. Glavnu pažnju vizitator je posvetio prilikama u Crkvi: utvrđivao se broj klerika, obrazovanost svećenstva, njihov karakter i način života, zatim se ispitivalo stanje crkvenih ustanova i građevina, crkvena imovina i prihodi. Sve značajnije crkve posjećene su i opisane, a njihov inventar pažljivo je pobrojan.

O onome što se tijekom vizitacije doznalo, sastavljeno je opširno izvješće pisano pretežito latinskim jezikom te djelomično talijanskim jezikom, točnije onovremenim mletačkim dijalektom. Tekst izvješća čuva se u Tajnom vatikanskom arhivu i Biskupijskom arhivu u Veroni. Spomenuto izvješće već se puno puta proučavalo i obrađivalo, ali ono nije u cijelosti transkribirano niti prevedeno. Do trenutka pisanja ovog članka, objavljen je prijepis izvješća o posjetu Koparskoj biskupiji (A. Lavrič)⁹ i sastavljen, ali još neobjavljen, prijepis i prijevod izvješća o posjetu Puljskoj biskupiji (M. Joksimović).

U izvješću se detaljno opisuje stanje u Barbanu: sam vizitatorov posjet spomenutom mjestu, barbanska župna crkva te ostale crkve u okolici, predložene su mjere za poboljšanje stanja u navedenim crkvama, svećenstvo i

⁹ Vidjeti prethodnu bilješku.

bratovštine, a spominju se i zelenaši s područja Barbana.¹⁰

O posjetu biskupa Valiera Barbanu pisao je 2013. Alojz Štoković u *Barbanskim zapisima*.¹¹ Dr. Štoković se u svojem radu usredotočio na opis barbanske župne crkve u Valierovom izvješću, dok o ostalim prilikama u Barbanu govori oskudno. Štokovićev članak utemeljen je, k tome, na izvodu izvješća o vizitaciji, uslijed čega su njemu dostupni podaci bili nepotpuni. U radu koji je pred čitateljem donose se potpuniji podaci u odnosu na one dostupne dr. Štokoviću. Na mjestima gdje se podaci koje iznosi dr. Štoković razlikuju od autorima članka dostupnih podataka, to je posebno naznačeno, katkada u bilješkama. Budući da izvješće o vizitaciji biskupa Agostina Valiera Puljskoj biskupiji još nije objavljeno, kako u prijepisu tako i u prijevodu, iznose se brojni podaci o barbanskoj povijesti, do sada nepoznati stručnoj javnosti.

II. Posjet Barbanu

Vizitator i njegovi pratitelji proveli su nadzor nad Puljskom biskupijom u razdoblju od 9. do 22. siječnja 1580.¹² Posljednje posjećeno mjesto u Puljskoj biskupiji bio je upravo Barban. Biskup Valier i njegova pratnja vizitirali su

¹⁰ ARCHIVIO SEGRETO VATICANO, Agostino Valier, *Congr. Vescovi e Regolari, Visita Ap.* 86. *Visitatio Ecclesiae Polensis*, Fol. 179r-v (zelenaši); 197r (posjet); 240v-242r (župna crkva); 242r (ostale crkve); 242v-243r (mjere za župnu crkvu); 245v-246r (svećenstvo); 251v-252r (bratovštine).

¹¹ Alojz ŠTOKOVIĆ, „Adventus ad castrum Barbana“, *Barbanski zapisi*, sv. 1., Barban 2013., str. 53.-58.

¹² ARCHIVIO SEGRETO VATICANO, Agostino Valier, *Congr. Vescovi e Regolari, Visita Ap.* 86. *Visitatio Ecclesiae Polensis*, Fol. 168r; 197r; Alojz ŠTOKOVIĆ, „Adventus ad castrum Barbana“, *nav. dj.*, str. 56., navodi da je Barban posjećen 8. siječnja, što je, očito, bilo krivo pribilježeno u zapisima dostupnim dr. Štokoviću.

Barban 22. siječnja 1580., zadnjeg dana boravka u Puljskoj biskupiji.¹³

Napustivši Labin u pratnji brojnih Labinjana, koji su ga ispratili sve do Raše, i prešavši spomenutu rijeku, vizitator je dospio u kaštel Barban (*castrum Barbana*), udaljen od Labina dvanaest tisuća koraka i u ono vrijeme potčinjen vlasti preslavnog gospodina Leonarda Loredana.¹⁴ Barbanci su izašli u susret vizitatoru, a njihov prvi i glavni kontakt s vizitatorom dogodio se u župnoj crkvi sv. Nikole, gdje je biskup Valier blagoslovio narod i održao propovijed uz pomoć prevoditelja, jer, kako se napominje, tamošnji puk uopće nije znao talijanski jezik.¹⁵

Istoga dana biskup Valier je napustio Puljsku biskupiju, uputivši se u Savičentu i, sutradan, u Rovinj, čime je započela vizitacija Porečke biskupije.¹⁶

¹³ ARCHIVIO SEGRETO VATICANO, Agostino Valier, *Congr. Vescovi e Regolari, Visita Ap.* 86. *Visitatio Ecclesiae Polensis*, Fol. 197r.

¹⁴ „... *pervenit ad castrum Barbanam ditionis clarissimi domini Leonardi Lauretani...*“, na istome mjestu. Kako je razvidno iz naslova njegovog članka, Štoković u radu „*Adventus ad castrum Barbana*“ tretira toponim *Barbana* kao *indeclinabilia* (prijedlogu *ad* slijedio bi, pravilno, akuzativ *Barbanam*), Alojz ŠTOKOVIĆ, „*Adventus ad castrum Barbana*“, *nav. dj.*, naslov. Međutim, iz analiziranog izvješća razvidno je da je riječ o imenici prve deklinacije s pravilnom paradigmom, ARCHIVIO SEGRETO VATICANO, Agostino Valier, *Congr. Vescovi e Regolari, Visita Ap.* 86. *Visitatio Ecclesiae Polensis* (genitiv *Barbanae* fol. 240v, *Barbanam* fol. 197r, *Barbanā* fol. 179r).

¹⁵ „*Populo benedixit, et ad illum lingua Itala prorsus ignarum per interpretem sermonem habuit*“, ISTO, fol. 197r.

¹⁶ „*His peractis eodem die diaecesi Polensi excedens, vespere ad castrum s. Vincentii ... accessit. Postero vero die ab eo castro ad Rubinum ... pervenit*“, na istome mjestu.

III. Župna crkva sv. Nikole

Župna crkva u Barbanu bila je, kao i danas, posvećena sv. Nikoli, a na mjestu župnika u trenutku Valierove vizitacije nalazio se otac Petar Filković.¹⁷ Nadarbina je podrazumijevala obvezu provođenja dušobrižničke službe.¹⁸

Crkva svetog Nikole bila je prostrana trobrodna građevina, čiji su brodovi bili odijeljeni stupovima. Usprkos svojoj prostranosti, kako se napominje, nije bila dovoljno velika da može primiti sav puk.¹⁹ Imala je daščani krov i vrata koja su se mogla zaključati.²⁰ Fasada je bila razjedinjena brojnim prozorima bez okna, zbog čega je crkva bila do te mjere hladna da se krsna voda ledila.²¹ Ni prozorski otvori u sakristiji nisu imali okna; možemo pretpostaviti da je svećenicima, koji su se tamo preoblačili, moralo biti prilično neugodno.²²

Iznad ulaza u crkvu, s unutarnje strane, nalazila se drvena galerija, na kojoj je puk stajao slušajući službu; trebalo ju je popraviti i oslikati. Iznad oltara Sveta Tri Kralja nalazila se druga drvena galerija s kamenom propovjedaonicom.²³

Pod je mjestimično bio neravan tamo gdje su se arke s grobovima

¹⁷ ISTO, fol. 197r; 240v; 245v. Javljaju se dvije inačice njegovog prezimena: 197r *Filicovich*; fol. 245v *Filchovich*. Alojz ŠTOKOVIĆ, „Adventus“, *nav. dj.*, str. 57., vjerojatno zahvaljujući krivim navodima u izvodu na kojem je zasnovao istraživanje, tvrdi da se župnik zvao Ivan.

¹⁸ ISTO, fol. 240v.

¹⁹ „*Est satis ampla, non tamen capax populi*“, ARCHIVIO SEGRETO VATICANO, Agostino Valier, *Congr. Vescovi e Regolari, Visita Ap.* 86. *Visitatio Ecclesiae Polensis* fol. 241v.

²⁰ ISTO, fol. 241v-242r.

²¹ ISTO, fol. 242r.

²² ISTO, fol. 241v.

²³ ISTO, fol. 242r; 243r.

uzdizale iznad ravni poda.²⁴ Sakristija je, osim što je bila hladna, bila i dosta neugledna; imala je brojne arke i ormare u lošem stanju. Kor je bio skučen do te mjere da gotovo nije postojao.²⁵

Crkva nije imala svoje groblje. Pokojnici su se pokapali na groblju oko crkve sv. Križa. Ono je bilo ograđeno sa svih strana, ali neuredno.²⁶

U crkvi je postojalo deset oltara: sv. Nikole, sv. Petra, sv. Roka, Tijela Kristova, sv. Sebastijana, sv. Marije, Sveta Tri Kralja, sv. Pelegrina, sv. Mihovila i Svih Svetih. Posljednja dva bila su potpuno prazna.²⁷ Ostali oltari bili su relativno skromno opremljeni. Svi su imali kožni ili svečani antependij (*pallium feriale*) i oltarnike, svijećnjake pretežito mjedene ili s pozlatom te, rjeđe, željezne. Oltar sv. Sebastijana nije imao niti jedan svijećnjak, ali je imao prikaz (*imago*) sveca. Prikaz sv. Roka krasio je i oltar istoimenog sveca.²⁸

Crkva je bila osrednje opremljena, a njezin inventar podrobno je pobrojan i opisan. Od vrijednijih predmeta u njoj isticali su se: pet pozlaćenih križeva od srebra i bakra, pet srebrnih kaleža s pliticama, dva srebrna svetojhraništa za procesije, srebrna kadionica bez lađice, srebrni pacifikal, četiri mjedene svjetiljke i mjedena škropionica za blagoslovljenu vodu.²⁹

Od liturgijskog ruha, crkva je imala devet albi s oplećcima i sedam pojaseva, petnaest cijelih misnica i dvije potrgane s pripadajućom opremom (štolama, naručnicima i pluvijalima). One su bile izrađene od damasta,

²⁴ ISTO, fol. 241v-242r.

²⁵ ISTO, fol. 241v.

²⁶ ISTO, fol. 242r.

²⁷ ISTO, fol. 241r-v. Alojz ŠTOKOVIĆ, „Adventus“, *nav. dj.*, str. 57., navodi da je bilo osam oltara; vjerojatno dva prazna oltara nisu uzeta u obzir u izvodu na koji se Štoković oslanjao.

²⁸ ARCHIVIO SEGRETO VATICANO, Agostino Valier, *Congr. Vescovi e Regolari, Visita Ap.* 86. *Visitatio Ecclesiae Polensis*, fol. 241r-v.

²⁹ ISTO, fol. 240v.

baršuna, satena i svile crvene, bijele, zelene, ljubičaste i crne boje.³⁰

Vizitatorovi ljudi su predložili mjere za poboljšanje stanja u crkvi. Među njima, najupečatljiviji je nalog da se nepotrebni prozorski otvori zazidaju, a preostali zatvore oknima od stakla ili platna te da se crkva dodatno zaštititi od hladnoće tako što će se na vrata staviti mreže (*storaes*).³¹

IV. Mjesne crkve i crkve u podgrađu

Pored gore opisane župne crkve, u Barbanu i njegovom podgrađu postojalo je još 13 crkava: sv. Antuna, sv. Duha, sv. Križa (s grobljem), sv. Nedjelje, sv. Marije *ad Portum*, sv. Ivana Krstitelja, sv. Eleuterija, sv. Martina, sv. Pavla, sv. Margarite, sv. Marije u Prnjanima, sv. Basa Opata te sv. Jelene. Sve su one bile posvećene, imale su krov i zvonike i mogle su se zaključati. Oltari u tim crkvama bili su prazni, ali se oprema donosila kad se na njima trebalo misiti. Neke od spomenutih crkava imale su određenu imovinu, kojom su upravljali mjesni suci (*iudices*) i koja se trošila za opremanje župne crkve. Prema tvrdnjama ispitanika, nisu postojale nikakve obveze prema navedenim crkvama. Zapovjeđeno je da se spomenute crkve održavaju i zaključavaju, kako bi se zaštitio inventar. Trebali su se napraviti prostrani oltari s podnožjima i antependijima i opremiti svaki s bar po dva drvena svijećnjaka od obrađenog drva (*tornatile*), a ostala oprema donositi kada se na njoj trebalo misiti. Zapovjeđeno je i da se popiše sva imovina postojećih crkava te eventualne obveze prema njima.³²

³⁰ ISTO, fol. 241r.

³¹ ISTO, fol. 242v-243r (župna crkva); fol. 242r (mjesne crkve).

³² ISTO, fol. 242r.

V. Svećenstvo

U Barbanu je 1580. bilo pet kanonika i tri svećenička pripravnika.³³ Pored već spomenutog župnika, to su bili kanonici Agostino Turisić (*Turisich*)³⁴, Ivan Sinožić (Senezić? *Senesich*), Ivan Pibredić (*Pibredich*)³⁵ i Matej Tucić (*Tucich*)³⁶ te svećenički pripravnici Ivan Rozanić (*Rosanich*), Matej Tonković (*Tonchovich*)³⁷ i Vito Talokonić (*Taloconich*)³⁸. Kanonička naknada iznosila je 25 dukata, a naknada za župnika 12 dukata.³⁹ Isprave svih svećenika su pregledane, a svećeničke pripravnike je, kao i drugdje u Puljskoj biskupiji, ispitaio otac Girolamo Ottello.⁴⁰

VI. Bratovštine

O spomenutim crkvama skrbili su članovi bratovština. U vrijeme posjeta biskupa Valiera, u Barbanu je djelovalo šest bratovština: sv. Nikole, sv. Antuna, Sv. Duha, sv. Pavla, sv. Marije od Oranice i sv. Ivana. Sve su one imale

³³ ISTO, fol. 245v-246r.

³⁴ Alojz ŠTOKOVIĆ, „Adventus“, *nav. dj.*, str. 57., navodi prezime Previšić.

³⁵ Na istome mjestu: Pribetić.

³⁶ Na istome mjestu: Matija Pucić.

³⁷ Na istome mjestu: Matija Prinković.

³⁸ Na istome mjestu: Bolković.

³⁹ ARCHIVIO SEGRETO VATICANO, Agostino Valier, *Congr. Vescovi e Regolari, Visita Ap.* 86. *Visitatio Ecclesiae Polensis*, fol. 245v-246r.

⁴⁰ ISTO, fol. 246r.

uredne i valjane statute.⁴¹

Bratovštine su imale relativno visoke prihode. Najveće prihode imala je, očekivano, bratovština koja je djelovala pri župnoj crkvi. Ona je dobivala više od 600 lira godišnje od najamnine za određene posjede i od prodaje uzgojenih goveda; pored toga ubirala je određenu količinu žita, raži i vina. Spomenutih 600 lira trošilo se na obradu vinograda, za plaćanje svećenika koji služe u župnoj crkvi te na ulje i svijeće.⁴² To je bio dosta visok prihod; usporedbe radi, crkveni odbor (*fabrica*) puljske katedrale istovremeno je prihodovao oko 550 lira, crkveni odbor vodnjanske katedrale 300 lira, crkveni odbor labinske katedrale 500 lira, crkveni odbor mutvoranske katedrale 100 lira; bratovština sv. Tome u Puli imala je prihod oko 400 lira, a bratovština sv. Marije pod Kaštelom u Labinu 600 lira.⁴³

Druga najutjecajnija bratovština u Barbanu bila je ona uz crkvu sv. Marije od Oranice. Ta je bratovština od žita, raži, stoke, vune i sira dobivala oko 330 lira godišnje, te još određenu količinu vina. Prihod se trošio na obradu vinograda, na milodar za svećenike koji mise, ulje, svijeće i druge potrebe crkve.⁴⁴

Ostale bratovštine imale su znatno manji prihod: bratovština sv. Antuna oko 130 lira godišnje, sv. Duha 124 lire, sv. Pavla 90 lira i bratovština sv. Ivana oko 160 lira godišnje. Prihod se trošio za potrebe crkve (ulje, svijeće) te za naknade svećenicima.⁴⁵ U slučaju bratovštine sv. Pavla napomenuto je da se za potrebe crkve troši iznos koji premašuje prihode bratovštine, a da razliku

⁴¹ ISTO, fol. 251v-252r.

⁴² ISTO, fol. 251v.

⁴³ ISTO, fol. 247r (Vodnjan i Pula), 248v (Pula) 250r-v (Labin), 249r (Mutvoran).

⁴⁴ ISTO, fol. 252r.

⁴⁵ ISTO, fol. 251v-252r.

nadoknađuju braća milodarima.⁴⁶

Neke su bratovštine imale i dužnike. Tako je bratovštini sv. Nikole gastald iz 1577. dugovao 160 lira, a njegov prethodnik cijelih 200 lira. Bratovštini sv. Antuna gastald iz 1579. dugovao je znatno manje, 25 lira, a bratovštini sv. Ivana gastald iz te 1579. 33 lire. Kao i u svim sličnim slučajevima, vizitatorovi ljudi su zapovjedili utjerivanje spomenutih dugova. Također, rečeno je da se računi svih bratovština polože biskupu, odnosno župniku.⁴⁷

Zapovjedbno je i osnivanje nove bratovštine; naime, u župnoj crkvi nije postojala bratovština Tijela Kristova, pa je zapovjedbno da se biskup pobrine za njezin osnutak.⁴⁸

VII. Stanovništvo

Nažalost, za razliku od većine drugih mjesta, nigdje se u izvješću o vizitaciji biskupa Valiera ne navodi broj stanovnika Barbana.

Prihodi bratovština dolazili su od najamnina za zemlju, naknade za ispašu, žitarica (pretežito žita i raži), vina, goveda, ovaca, vune i sira. Tri bratovštine, sv. Nikole, sv. Marije od Oranice i sv. Pavla, imale su svoje vinograde koje su obrađivale.⁴⁹ Sve to ukazuje da se stanovništvo pretežito bavilo stočarstvom i zemljoradnjom.

Upečatljivo je da je Barban već 1580. bio mjesto s pretežito ili isključivo

⁴⁶ ISTO, fol. 251v.

⁴⁷ ISTO, fol. 251v-252r.

⁴⁸ ISTO, fol. 240v; 242v.

⁴⁹ ISTO, fol. 251v-252r.

hrvatskim stanovništvom. Napomenuli smo da je vizitator propovijed održao uz pomoć prevoditelja, jer puk nije uopće znao talijanski, već se služio hrvatskim jezikom, koji se u izvješću uvijek naziva „ilirskim“ (*lingua Illyrica*). Crkvene knjige u župnoj crkvi bile su pisane „ilirskim“ jezikom. Hrvatski jezik rabio se i u liturgijskoj praksi pa je obrednik bio na spomenutom jeziku.⁵⁰ U koru župne crkve spominju se brojne knjige pisane „ilirskim“ jezikom.⁵¹ Petorica svećenika imala su svaki svoj misal na „ilirskom jeziku“.⁵² Matične knjige krštenih i vjenčanih vodile su se, također, na „ilirskom“ jeziku. U izvješću se konstatira da se matične knjige vode ispravno, uz napomenu „prema tvrdnjama prevoditelja“.⁵³ Imajući u vidu bogatu barbansku glagoljičku baštinu, može se pretpostaviti da su spomenute knjige bile napisane glagoljicom.⁵⁴

Napomenimo, na kraju, da se za Barbance vezuju dvije posebne epizode.

Prva opisuje izniman kulturni fenomen. Naime, u opisu posjeta biskupa Agostina Valiera Barbanu navodi se da je vizitator, nakon što je pristigao u Barban i održao propovijed, pomirio određene mještane koji su se zbog ubojstva međusobno mrzili i progonili.⁵⁵ Spomenuta rečenica navodi nas na pomisao da je riječ o krvnoj osveti, iako to ne možemo sa sigurnošću tvrditi.

⁵⁰ ISTO, fol. 240v.

⁵¹ „*Habentur multi libri Illyrico idiomate*“, ISTO, fol. 241v.

⁵² ISTO, fol. 240v-241r.

⁵³ „*Liber ritualis et matrimoniorum et baptismatorum habentur, et describuntur lingua Illyrica, recte, ex relatione interpretis*“, ISTO, fol. 240v.

⁵⁴ O glagoljici na području Barbanštine v. Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, Zagreb 1982., str. 15., 32.- 43.

⁵⁵ „*Inde pacem conciliavit inter quosdam incolas dicti castris, qui ex causa homicidii sese invicem hostili animo insectabantur.*“, na istome mjestu.

Druga opisuje poseban ekonomski fenomen. Onovremeni puljski biskup, preuzvišeni gospodin Matteo Barbabianca, požalio se, naime, pismom vizitatoru na postojanje zelenaša u Labinu i Barbanu. U spomenutim kaštelima, navodi biskup, sklapaju se zelenaški ugovori, kojima se na određeno vrijeme u najam uzima stoka, uz veliku i sigurnu zaradu, „što mi je zadavalo i zadaje mi veliku bol“ (*il che mi da et ha dato infinito cordoglio*). Biskup je, tvrdi, više puta izdao javna upozorenja o tom pitanju, ali sa slabim uspjehom, premda je u svezi s tim slučajem objavio i jednu sinodsku konstituciju.⁵⁶

⁵⁶ ARCHIVIO SEGRETO VATICANO, Agostino Valier, *Congr. Vescovi e Regolari, Visita Ap.* 86. *Visitatio Ecclesiae Polensis*, fol. 179r.

VIII. Zaključak

Barban se po maloćemu izdvaja od ostalih mjesta koja je posjetio biskup Valier. Kao i ostatak onovremene Istre, Barban je bio ratarski kraj, a njegovo stanovništvo bavilo se pretežito zemljoradnjom i stočarstvom. Značajan udio u zemljoradnji ima vinogradarstvo, odnosno proizvodnja vina, dok se masline nisu uzgajale, niti se proizvodilo maslinovo ulje.

Najznačajnija osobitost Barbana i Barbanštine općenito jest prevladavajući slavenski (hrvatski) etnički element i, sukladno tome, dominantna uporaba hrvatskog jezika u svakodnevnom životu i liturgijskoj praksi, što odgovara dosadašnjim saznanjima o bogatom glagoljičkom nasljeđu na Barbanštini. To dodatno potkrijepljuje činjenica da svi barbanski kanonici i svećenički pripravnici imaju slavenska (hrvatska) prezimena.

Kao kulturna posebnost izdvaja se moguće postojanje krvne osvete, a kao poseban ekonomski fenomen postojanje zelenaša u Barbanu. Barban je i jedno od rijetkih mjesta čiji broj stanovnika nije naveden u izvješću. Stanovništvo je, ipak, moralo biti brojno, čim nije moglo stati u inače prostranu župnu crkvu, i čim su prihodi bratovština bili relativno visoki.

Župna crkva i ostale mjesne crkve te crkve u podgrađu bile su u dobrom stanju, ali relativno skromno opremljene, daleko od svakog komfora i raskoši. To nije u suglasju s relativno visokim prihodima bratovština koji su se, barem prema izjavama svjedoka, trošili za potrebe crkava.

IX. Izvori

ARCHIVIO SEGRETO VATICANO, Agostino Valier, *Congr. Vescovi e Regolari, Visita Ap. 86. Visitatio Ecclesiae Polensis.*

X. Literatura

- Miroslav BERTOŠA, *Istra: Doba Venecije (XVI. – XVIII. stoljeće)*, Pula 1995.
- Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, Zagreb 1982.
- Ondina KRNJAK, „Vjerski život“, u: *Temporis signa: Arheološka svjedočanstva istarskog novovjekovlja*, ured. Tatjana Bradara / Ondina Krnjak, Pula 2016., str. 307.-412.
- Ana LAVRIČ, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o Koprski škofiji iz leta 1579 – Istriae visitatio Apostolica 1579, Visitatio Iustinopolitana Augustini Valerii*, Ljubljana 1986.
- Tea PERINČIĆ, „Prilog istraživanju apostolskih vizita Agostina Valiera u dalmatinskim i istarskim biskupijama“, *Povijesni prilozi*, br. 17, Zagreb 1998., str. 157.-176.
- Alojz ŠTOKOVIĆ, „Adventus ad castrum Barbana“, *Barbanski zapisi*, sv. 1., Barban 2013., str. 53.-58.
- Vjekoslav ŠTOKOVIĆ, „Poreč i Poreština u jednom izvještaju iz 1579/80“, *Zbornik Poreštine*, br. 2, Poreč 1987., str. 131.-141.

Barban in the Report on Visitation of Bishop Agostino Valier to Pula Diocese from year 1580

Summary

During 1579 and 1580, Agostino Valier, bishop of Verona, on demand of pope Gregory XIII, visited Istrian dioceses. As a part of visit to Diocese of Pula, bishop Valier and his entourage visited Barban. The visit was described in detail in a comprehensive report, containing precious information on Istrian history.

The article begins with general framework, analyzing the motives for Valier's visitation and its Counter-Reformation background, as well as general historical setting in Istria in the second half of the 16th century. Then follows the description of bishop Valier's visitation to Istrian dioceses and basic information on the report on that visitation.

The main part of the paper focuses on description of Barban, as represented in the report on visitation. First, the visit itself is described: bishop Valier's arrival, the things conducted during his stay and, finally, his departure.

Next, the reader finds description of parish church of St. Nicolas, followed by the description of other local churches. Then follows the list of priests and clerics serving in Barban. Next, a detailed description of fraternities active in Barban in the moment of bishop Valier's visit is presented, with special focus on their incomes, which were high, compared to other brotherhoods in Istria in the same period.

In the next chapter, authors discuss Barban's population in the second half of the 16th century. Barban was predominantly agricultural society, as was the case in the major part of Istrian Peninsula. However, the special characteristic of its population was the prevalence of the Slavic ethnic element and the predominant use of the „Illyric“ (Croatian) language in everyday life

and in liturgical practice.

The article ends with the description of two episodes, illustrative of habits, culture and economic practices in Barban at the end of 16th century. First episode concerns possible existence of blood revenge (vendetta) among Barban inhabitants. The second episode testifies on existence of usury in Barban.

Many scholars have so far analyzed report on Valier's visitation to Istrian dioceses, written predominantly in Latin, but also in Old Venetian dialect. However, the transcription of the entire original text, as well as its translation, were never published. This paper, therefore, presents some important previously unknown data on Barban at the end of the 16th century.

RODITI SE I KRSTITI NA BARBANŠTINI OD 1880. DO 1890.

Marko Jelenić, prof.,

Osnovna škola Petra Studenca, Dvigradska 3, 52352 Kanfanar
Osnovna škola Svetvinčenat, Svetvinčenat 98, 52342 Svetvinčenat
Udruga Dvegrajci, Zvane Črnje 1, 52352 Kanfanar
e-mail: jelenic_marko@yahoo.com

Izvorni znanstveni rad

Na temelju Matične knjige krštenih Župe sv. Nikole u Barbanu autor analizira podatke o ritmovima rođenja i krštenja za razdoblje od 1880. do 1890. Minucioznim radom na arhivskim vrelima vidljivi su demografski pokazatelji i smjernice razvitka barbanskog kraja u predzadnjem desetljeću XIX. stoljeća. Osobit naglasak rad stavlja na broj rođenja za svaku istraženu godinu, spolnu strukturu, sezonski raspored rođenja te udio izvanbračne djece i blizanaca. Donose se također i podaci o krstiteljima, kumovima i primaljama upisanim u matičnu knjigu.

Ključne riječi: Barban, matične knjige, krštenja, rođenja, demografska kretanja

Keywords: Barban, registers, baptism, birth, demographic movements

I. Uvodne napomene

Razdoblje druge polovice XIX. stoljeća obilježio je na području Župe sv. Nikole u Barbanu trend demografskog rasta, uz primjetno smanjenje stope mortaliteta u odnosu na početak stoljeća.¹ Na rast ili pad broja stanovnika utjecale su mnoge varijable, od kojih valja istaknuti klimatska i poljoprivredna kretanja, kao i razdoblja u kojima su zabilježeni značajniji društveni nemiri.² Krajem XIX. stoljeća diljem poluotoka, pa tako i u barbanskom kraju, nisu zabilježene značajnije krize smrtnosti. Kako se XIX. stoljeće primicalo svome kraju, broj rođene djece je bio u kontinuiranom porastu, dok je stopa mortaliteta bila u opadanju. Općenito istarska sela i gradovi u ovom razdoblju bilježe značajan demografski rast, što dokazuje i barbanski primjer.³

Prema podacima koje donosi prvi moderni popis stanovništva u Istri, na području Općine Barban je 1857. obitavalo sveukupno 2.123 stanovnika. Idući popis stanovništva iz 1869. pokazuje da se broj stanovnika

¹ U vezi demografskih trendova u prvoj polovici XIX. stoljeća na Barbanštini usp. Marko JELENIĆ, „Barbanština u godini gladi i nestašice: povijesno-demografske prilike 1817.“, *Barbanski zapisi*, sv. 3., Barban 2015., str. 113.-127.; Samanta PARONIĆ, „Prilog proučavanju nekih aspekata demografske prošlosti barbanske župe (1830. – 1850.)“, *Barbanski zapisi*, sv. 4., Barban 2016., str. 163.-186.; Marko JELENIĆ, „Barbanština od 1841. – 1860. Demografska kretanja u životu jednog sela“, *Barbanski zapisi*, sv. 4., Barban 2016., str. 187.-202.; Iva KOLIĆ, „Analiza nataliteta i mortaliteta u župi Sv. Nikole tijekom 1850-ih godina“, *Barbanski zapisi*, sv. 4., Barban 2016., str. 237.-252.; Marko JELENIĆ, „Barbanština u godinama smrtnosti i bolesti (1821. – 1840.)“, *Barbanski zapisi*, sv. 5., Barban 2017., str. 79.-96.

² Usp. Lorenzo DEL PANTA – Rossella RETTAROLI, *Introduzione alla demografia storica*, Roma – Bari 1994.

³ Slično je zabilježeno i u ostalim istarskim župama. Usp. Rina KRALJ-BRASSARD – Jelena OBRADOVIĆ-MOJAŠ – Miroslav BERTOŠA, „Stanovništvo Buzeta (1870 – 1880): početak tranzicije mortaliteta“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Dubrovnik 2009., str. 115.-142.

koji su obitali na Barbanštini povećao na 2.614.⁴ Broj stanovnika rastao je i u sljedećem desetljeću, prema popisu iz 1880. u Barbanu je obitalo 2.771, dok je blaži pad zabilježen 1890., kada je na ovom teritoriju živjelo 2.754 stanovnika.⁵ U samom Barbanu je prema popisu iz 1857. živjelo 147, a 1869. 181 stanovnik.⁶ U idućim desetljećima primjetan je rast broja stanovnika, tako su 1880. u Barbanu obitala 202 stanovnika. Kao i na razini čitave župe, tako je i u samom naselju Barbanu, prema popisu iz 1890., zabilježen blaži pad broja stanovnika. Te ih je godine tijekom popisa upisano 187.⁷ Iako arhivski izvori u drugoj polovici XIX. stoljeća bilježe postupan rast broja stanovnika za područje čitave župe, on nije bio potpuno linearan, što nam dokazuje blagi pad zabilježen 1890.

Temeljni cilj ovoga rada bio je istražiti ritmove rođenja i krštenja na Barbanštini u predzadnjem desetljeću XIX. stoljeća, spolnu strukturu, sezonski raspored rođenja te udio izvanbračne djece i blizanaca. Podaci koji se ovom prilikom iznose plod su minucioznog rada na Matičnoj knjizi krštenih Župe sv. Nikole u Barbanu. Matična knjiga krštenih od 1860. do 1891. za područje barbanske župe pohranjena je u Državnome arhivu u Pazinu, unutar bogate zbirke matičnih knjiga s istarskog poluotoka. Plavih korica, odlično očuvana, vodila se po unaprijed upisanim kategorijama. Kategorije koje donosi istražena matična knjiga su redom: broj (*Numero*), mjesto i datum rođenja (*Barbana Dies Nativitatis*), kućni broj (*numero della casa*), ime (*nome*), vjera (*religione*) koja se dijelila u dvije potkategorije, katolici i protestanti (*cattolica, protestante*), spol (*sessu*), također podijeljen u dvije potkategorije, dječaci

⁴ Republika Hrvatska - Državni zavod za statistiku: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., <http://www.dzs.hr/> (pristupljeno 10. ožujka 2017.).

⁵ Na istome mjestu.

⁶ Na istome mjestu.

⁷ Na istome mjestu.

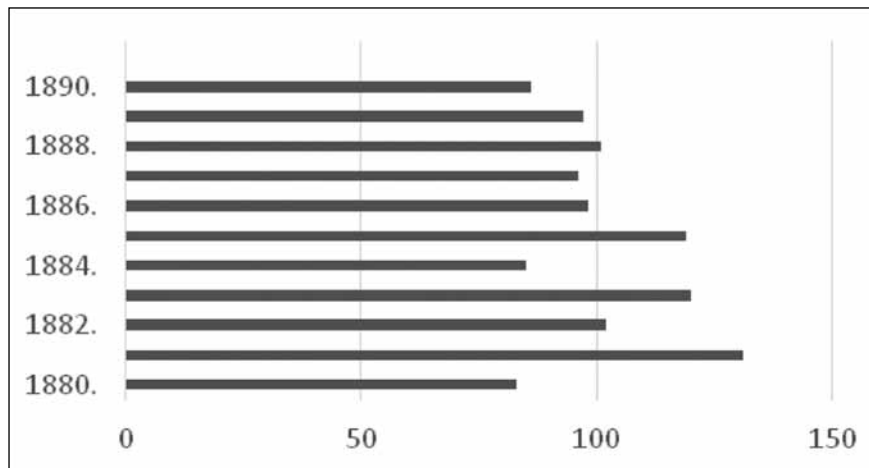
i djevojčice (*maschio, femmina*). Slijede rubrike namijenjene upisivanju je li dijete zakonito ili nije (*legittimo, illegitimo*), te ona namijenjena imenima roditelja (*genitori*), podijeljena na oca (*padre*) i majku (*madre*). Prilikom krštenja svako je dijete sakrament primalo u prisustvu kumova (*padrini nome e cognome*), a upisivao se i njihov društveni status (*stato*). Posljednje tri rubrike donose vrijedne podatke o krstiteljima (*battezzante*), mjestu iz kojega je dijete potjecalo (*luogo*), te ime primalje (*ostetrice*).

II. Rođeni i kršteni u Župi sv. Nikole

U jedanaestogodišnjemu razdoblju koje dijeli 1880. i 1890. na Barbanštini je sveukupno kršteno 1.075 djece. Ukoliko izračunamo prosječni broj rođenja dolazimo do podatka da se svake godine na području Župe sv. Nikole prosječno rađalo 97,72 djece. Ipak, strogo kliometrijskim izračunima valja suprotstaviti egzaktne podatke o rođenjima za svaku godinu unutar istraženog razdoblja. Broj rođenih varirao je iz godine u godinu, ponekad i s dosta velikim odstupanjima. Tako je 1880. kršteno 83 djece, da bi 1881. njihov broj bio znatno veći. Te ih je godine upisano čak 131. Godine 1882. klerici barbanske župe obavili su 102, a 1883. 120 krštenja. Sljedeće 1884. s 85 upisa broj krštenja bio je u znatnom padu, no radilo se o privremenom smanjenju jer je već 1885. upisano 119 krštenika. Godinu dana kasnije, 1886., upisano ih je 98, a 1887. 96. U posljednje tri godine koje je ovo istraživanje obuhvatilo broj krštenja se postupno smanjivao. Tako je 1888. upisano 101, 1889. 97, a 1890. 86 krštenja.⁸ Prema navedenim podacima najmanji broj krštenih zamjetan je 1880., kada je upisano 83 djece, a najveći godinu dana kasnije 1881., kada ih

⁸ DRŽAVNI ARHIV U PAZINU, *Matična knjiga krštenih 1860. – 1891. Barban.*

je upisano 131.

Grafikon 1. Kršteni na Barbanštini (1880. – 1890.)

Od broja rođenih bio je 531 dječak, što čini 49,39 % te 544 djevojčice, što čini 50,60 % svih upisa. Iako je broj rođene muške i ženske djece izražen u postocima vrlo sličan, on je varirao iz godine u godinu, ponekad i s dosta velikom razlikom u korist jednog spola. Spolna diferencijacija ukazuje da je broj rođene muške i ženske djece bio različit svih godina, osim 1890. kada je on bio isti. Te je godine upisano 43 muške i isti toliki broj ženske djece. Najveća razlika u korist dječaka upisana je 1885. i 1888., kada ih je kršteno 15 više nego djevojčica. No prirodna ravnoteža uspostavljena je u godinama kada je zabilježen veći broj rođenja djevojčica. Najveća razlika u korist ženske djece zabilježena je 1887., kada ih je kršteno 12 više nego dječaka.⁹

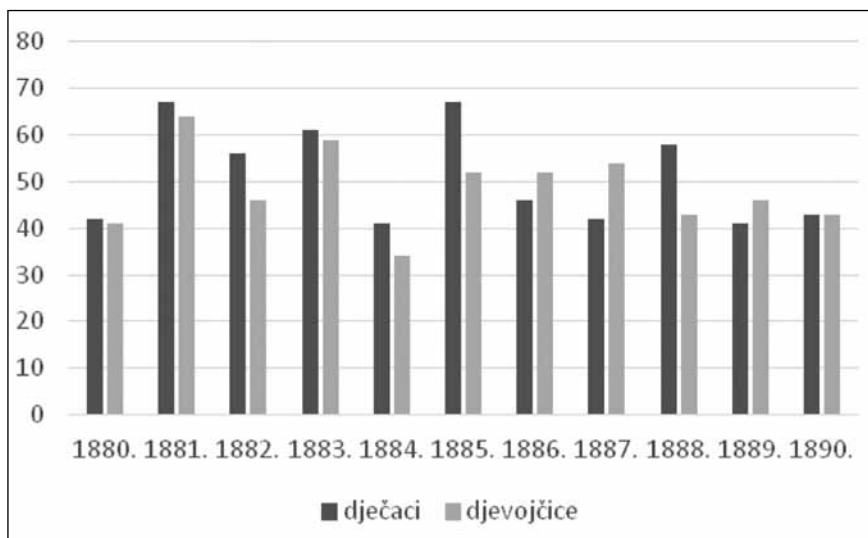
⁹ Na istome mjestu.

Godina	Dječaci	Djevojčice	Sveukupno
1880.	42	41	83
1881.	67	64	131
1882.	56	46	102
1883.	61	59	120
1884.	41	34	85
1885.	67	52	119
1886.	46	52	98
1887.	42	54	96
1888.	58	43	101
1889.	41	46	97
1890.	43	43	86
Sveukupno	531	544	1.075
Udio	49,39 %	50,60 %	100 %

**Tablica 1. Broj rođenih u Župi sv. Nikole, Barban, prema spolu
(1880. – 1890.)**

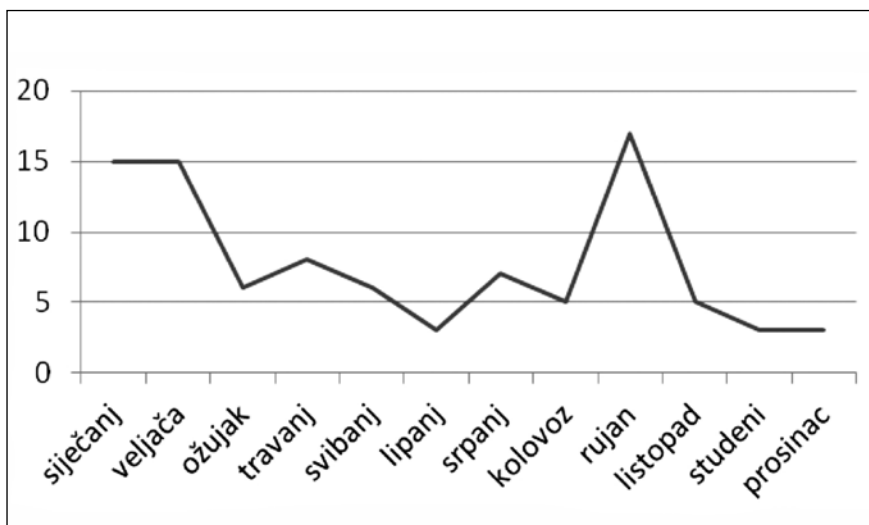
Budući da je barbansko područje, odnosno njegovo stanovništvo, bilo izrazito ruralnog karaktera, sezonalnost začeća i rođenja pratila je rad na polju. Tijekom istraženog razdoblja najveći broj rođenja zabilježen je u mjesecima kada nije bilo opsežnijih radova na polju. Datum djetetova rođenja planirao se, kako ne bi remetio ritam poljoprivrednih poslova.¹⁰

¹⁰ Usp. Nenad VEKARIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Dubrovnik 2009., str. 37.; Peter T. ELLISON – Claudia R. VALEGGIA – Diana S. SHERRY, „Human birth seasonality“, u: *Seasonality in Primates: Studies of Living and Extinct Human and Non-Human Primates*, ured. Diane K. BROCKMAN, Carel P. van SCHAIK, Cambridge 2005., str. 379.-400.; Nenad VEKARIĆ i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća)*, Zagreb – Dubrovnik 2000., str. 84.; Samanta PARONIĆ, „Rođenja i krštenja u Kanfanaru 1840. – 1850.“, *Dvegrajski zbornik*, br. 3, Kanfanar 2016., str. 133.-164.

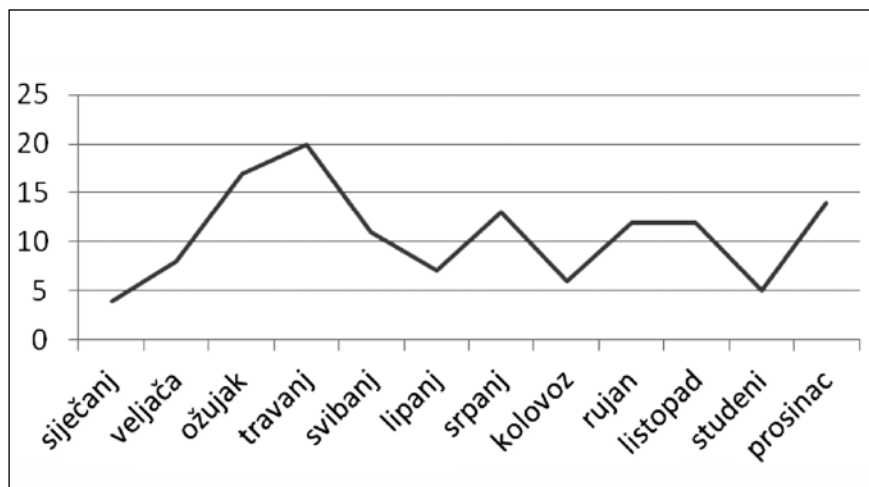

**Grafikon 2. Kršteni dječaci i djevojčice na Barbanštini
(1880. – 1890.)**

Što se tiče barbanskog kraja, mjesečni ritam nataliteta prikazat ćemo analizirajući sezonalnost rođenja djece 1880., kada je zabilježena najmanja stopa nataliteta, te 1881., kada je zabilježena najveća stopa nataliteta. Najmanji broj rođenja zabilježen je tako 1880. tijekom lipnja, studenog i prosinca, kada su u matičnu knjigu upisana svega tri rođenja. Po pet rođenja upisano je u kolovozu i listopadu, a po šest u ožujku i svibnju. U mjesecu srpnju rođeno je sedmero, a travnju osmero djece. U prva dva mjeseca te godine, odnosno siječnju i veljači upisano je po 15 rođenja, a najveći broj u rujnu, njih čak 17.

Grafikon 3. Rođeni na Barbanštini 1880.

Grafikon 4. Rođeni na Barbanštini 1881.

Sljedeća godina, 1881., ukazuje na različite demografske trendove u odnosu na prethodnu 1880., osim što je te godine rođen daleko veći broj djece nego godinu dana ranije, i sezonalni raspored rođenja nešto je drukčiji. Te je godine u siječnju rođeno tek 4 djece, a u veljači njih 8. U ožujku je zabilježeno čak 17 upisa u matičnu knjigu, a u travnju njih 20. Barbanski je kler u svibnju upisao 11, lipnju 7, a kolovozu 13 rođenja. U kolovozu se broj rođenih prepolovio, tog je mjeseca upisano tek 6 rođenja. Tijekom rujna i listopada upisano je po 12 slučajeva rođenja, u studenom 5, a prosincu 14.

III. Blizanci

Barbanski nam klerici, upisujući podatke o krštenjima, donose i podatke o rođenim blizancima na području Župe sv. Nikole. Valja naglasiti da su se oni rađali vrlo rijetko, pa je stoga u istraženom razdoblju upisano tek 11 parova blizanaca, što u odnosu na ukupan broj rođenih čini 1,02 %. Broj rođenja blizanaca raspoređen je ravnomjerno na čitavo razdoblje koje je uzeto u razmatranje. Tako je 1880., 1883., 1886., 1887. i 1888. upisan jedan par blizanaca, a 1881., 1884. i 1885. po dva para blizanaca.

Prvi par blizanaca upisan je u matičnu knjigu 1. rujna 1880. kada su se na kućnom broju 48 rodili Mihael i Ivan. Dvojica rođenih dječčaćića bili su sinovi Ivana Cukona i Marije, kćerke Martina Čića. Iako je bilo uobičajeno da svaki od blizanaca ima svoje kumove, ovaj slučaj krštenja ukazuje na jednu zanimljivu iznimku. Naime, kumovi obojici djece bili su Matej Kožljan Fumeta i Marija Paulić, seljaci iz sela Grandići, iz kojeg su potjecali i krštenici.¹¹ Iako je smrtnost male djece bila mnogostruko manja nego u ranijem razdoblju,

¹¹ DRŽAVNI ARHIV U PAZINU, *Matična knjiga rođenih 1860. – 1891. Barban*, list 194.

upisničar je u matičnu knjigu kod Ivanova imena upisao stilizirani znak križa, što označava da je nesretni Ivan skončao nedugo nakon poroda. U ovom slučaju upisana je i primalja. Radilo se o Ani Filipljan.¹²

Dana 2. veljače 1881. na kućnom broju 27 rodio se novi par blizanaca. Radilo se o Grguru i Agati, djeci Martina Bulića i Marije Celije. I u ovom slučaju su kumovi bili isti obojici krštenika. Radilo se o njihovim suseljanima iz sela Glavani, Mateju Mirkoviću Baldi i Mariji Malabotić. Primalja pri njihovu rođenju bila je Eufemija Belas.¹³

Kako je stanovništvo Barbanštine bilo u najvećem broju slučajeva siromašno, tako je i više obitelji dijelilo isti krov. U većini slučajeva radilo se o obiteljima u krvnom srodstvu. Iz ovog razloga u matičnoj knjizi na nekoliko mjesta nailazimo na slučajeve rođenja djece na istom kućnom broju, ali od različitih roditelja. Jedan takav primjer je rođenje upisano u matičnu knjigu 26. siječnja 1880. na već spomenutom kućnom broju 27. Tog je dana rođen Josip, od oca Mateja Kolića i majke Marije Camlić. Dva dana kasnije Josip je i kršten. Njegovi su kumovi bili Paulo Grgorinić i Lucia Kontošić iz sela Želiski.¹⁴

IV. Nezakonita djeca

U matičnoj knjizi postojala je i rubrika u koju se upisivalo je li dijete koje je kršteno zakonito ili nezakonito. U jedanaestogodišnjem razdoblju koje dijeli 1880. i 1890. upisano je sveukupno 53 djece čiji roditelji nisu imali

¹² Na istome mjestu.

¹³ Isto, list 196.

¹⁴ Isto, list 191.

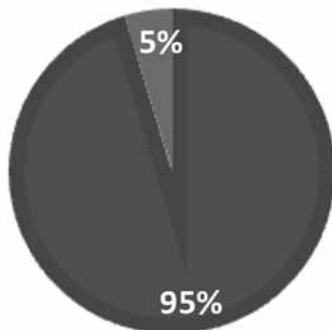
pravovaljano sklopljen brak, što čini 4,93 % svih upisanika. Slične podatke pokazuju i ostale istarske župe, poput Kanfanara, Pule ili Buzeta.¹⁵ Pritom vrijedi napomenuti da je broj nezakonite djece bio vrlo izražen 1881., kada ih je upisano 8, 1882., kada ih je upisano čak 10, te 1883., kada ih je upisano 7. Ostalih godina njihov je broj bio višestruko manji.

Godina	Sveukupno krštenih	Nezakonita djeca	Udio nezakonite djece
1880.	83	2	2,40 %
1881.	131	8	6,10 %
1882.	102	10	9,80 %
1883.	120	7	5,83 %
1884.	85	2	2,35 %
1885.	119	9	7,56 %
1886.	98	4	4,08 %
1887.	96	4	4,16 %
1888.	101	3	2,97 %
1889.	97	1	1,03 %
1890.	86	3	3,48 %
Sveukupno	1.075	53	4,93 %

**Tablica 2. Broj nezakonite djece u Župi Sv. Nikole, Barban
(1880. – 1890.)**

¹⁵ Slaven BERTOŠA, *Život i smrt u Puli. Starosjeditelji i doseljenici od XVII. do početka XIX. stoljeća*, Pazin 2002., str. 201.-203.; Samanta PARONIĆ, „Rođenja i krštenja“, *nav. dj.*, str. 133.-164.

■ sveukupno ■ nezakonita djeca

Grafikon 5. Broj nezakonite djece u Župi sv. Nikole, Barban (1880. – 1890.)

Iako su nezakonita djeca bila rijetka, još je rjeđi slučaj bio da su u istoj kući u kratkom razmaku rođene čak dvije takve curice. Slučaj je to koji ćemo pobliže opisati. Dana 13. prosinca 1881. u 17 sati rođena je na kućnom boju 13 u Jurićevom Kalu Lucia, kćerka Foške Drakun. S obzirom da se radilo o nezakonitom djetetu, rubrika za upis oca ostala je neispunjena. Istog dana Lucia je i krštena. Njezini su krsni kumovi bili Ivan Zambolić i Lucia Perčić, pred krstiteljem Mihaelom Semelićem.¹⁶ Upisana je i primalja pri rođenju djeteta, bila je to Matea Podgorac.¹⁷ Dva dana kasnije, 15. prosinca 1881., na istom kućnom broju, ponovno u 17 sati, rođena je Maria. I u njezinom slučaju radilo se o nezakonitom djetetu pa je rubrika namijenjena imenu oca ponovno ostala prazna. Majka djevojčice bila je Eufemia Podgorac, dok su njezini krsni kumovi bili Ivan Božac i Ivana Zambolić. Krštenje je i u ovom

¹⁶ DRŽAVNI ARHIV U PAZINU, *Matična knjiga rođenih 1860. – 1891. Barban*, list 204.

¹⁷ Na istome mjestu.

slučaju obavljeno istog dana, nekoliko sati nakon rođenja, a sakrament je Eufemiji dodijelio svećenik Mihael Semelić. Isto kao i kod Lucijina rođenja, upisana primalja bila je Matea Podgorac.¹⁸

Prilikom krštenja nezakonite djece ime oca se u pravilu nije upisivalo. Ipak, kako je Barbanština bila mala sredina, gdje su svi događaji u životu župe bili poznati i svom stanovništvu i svećenstvu, ime oca je najčešće bilo poznato pa se ponekad upisivalo u rubriku za to namijenjenu. Ukoliko se ono nije upisivalo, ostavljala se prazna rubrika, bez ikakvog upisa.

Ponekad se, kako je vidljivo iz sljedećeg primjera, usprkos činjenici da se radilo o nezakonitoj djeci, ime oca upisivalo u za to namijenjenu rubriku. Dana 3. srpnja 1881. na kućnom broju 80 u tri sata ujutro u Bičićima rođen je Mihael, nezakoniti sin Grgura Kleve i Agate Matijaš. Djetetovi kumovi bili su Matej Glavaš i Lucia Pereša, a sakrament je malom Mihaelu udijelio svećenik Angelo Bevilaqua. Prisutna na njegovom rođenju bila je primalja Foška Jurić.¹⁹

Neki su ljudi očito živjeli u konkubinatu. Jedan takav slučaj upisan je u matičnu knjigu 12. siječnja 1881. na kućnom broju 74. u Belavićima. Tog dana u 14 sati rodio se Ivan, nezakoniti sin Ivana Viškovića. Iz zapisa u matičnoj knjizi vidljivo je da se radilo o djetetu rođenom u konkubinatu njegovih roditelja. Naime, uz ime djetetove majke Antonije Zvanja stoji natpis da se radi o konkubini spomenutog Ivana Viškovića. Kumovi djeteta bili su Maria i Ivana Raunik. Upisano je i ime krstitelja, radilo se o Karolu Koroniki, dok je primalja bila Lucia Vale.²⁰

¹⁸ Na istome mjestu.

¹⁹ Isto, list 200.

²⁰ Isto, list 196.

V. Smrtnost djece nakon poroda

Uobičajeno, matične knjige istarskih župa u prvoj polovici XIX. stoljeća donose velik udio smrtnosti male djece, odnosno one djece do druge godine starosti. Organizmi djece mnogo su manje izdržljivi od onih odraslih ljudi pa je u vremenima demografskih kriza uobičajena velika smrtnost novorođene djece. Ipak, kako se XIX. stoljeće primicalo svojem kraju, smrtnost novorođene djece znatno je opala.

Barbanski su klerici smrti takve djece označavali stiliziranim križem pokraj imena djeteta. U istraženom razdoblju u matičnu knjigu upisano je 50 takvih slučajeva, što čini 4,65 % svih upisa. U odnosu na postotke koji su u prva tri desetljeća dosegali od 20 do 30 %, ²¹ radi se o znatnom smanjenju, osobito kod djece koja su rođena tijekom toplijih mjeseci. Iz analize matične knjige vidljivo je da se najveći broj smrtnih slučajeva događao kod djece rođene za hladnijih zimskih mjeseci.

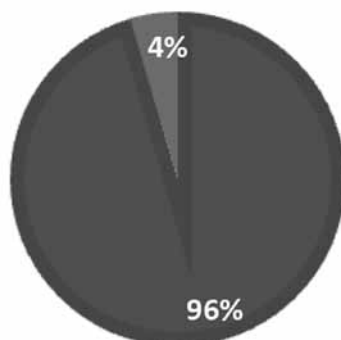
Broj umrle djece odmah nakon poroda varirao je iz godine u godinu. Tako je gotovo polovica takvih slučajeva upisana u prve dvije godine koje su uzete u razmatranje. Primjerice, 1880. odmah nakon poroda skončalo je 18 djece, a 1881. njih 20. Stopa letaliteta djece približila se tih godina vrijednostima prisutnim na području Župe sv. Nikole u Barbanu početkom stoljeća. Godine 1880. smrtnost u kratkom roku nakon poroda dosegla je 21,68 %, a 1881. 15,26 %. Nakon te godine udio smrtnosti male djece drastično je opao. Tako ih je 1882. upisano 3, a 1883., 1884. i 1888. po jedan. Godine 1886., 1887. i 1889. nije upisan niti jedan, a 1885. njih 5.

²¹ Usp. Marko JELENIĆ, „Barban u godini gladi i nestašice: povijesno demografske prilike 1817.“, *Barbanski zbornik*, sv. 3., Barban 2015., str. 113.-127.

Godina	Sveukupno krštenih	Smrtnost djece	Udio nezakonite djece
1880.	83	18	21,68 %
1881.	131	20	15,26 %
1882.	102	3	9,24 %
1883.	120	1	0,83 %
1884.	85	1	1,76 %
1885.	119	6	5,04 %
1886.	98	0	/
1887.	96	0	/
1888.	101	1	0,90 %
1889.	97	0	/
1890.	86	0	/
Sveukupno	1.075	50	4,65 %

**Tablica 3. Broj umrle djece u Župi sv. Nikole, Barban
(1880. – 1890.)**

■ sveukupno ■ smrti pri porodu

Grafikon 6. Smrti pri rođenju u Župi sv. Nikole, Barban (1880. – 1890.)

Među slučajevima smrti u novorođenačkoj dobi valja izdvojiti upis iz 2. svibnja 1880., kada je na kućnom broju 124 u Draguzetima u 5 sati rođen Antonio Sebastian. Djetetovi roditelji bili su Martin Dragozet i Ivana Filipan. Zbog straha da će dijete izdahnuti, kršteno je ubrzo nakon poroda od strane svećenika Angela Bevilaque. Djetetovi kumovi bili su Ivan Kalčić i Ivana Paus, a upisana primalja bila je Maria Filipan.²²

Još jedan takav slučaj upisan je 28. srpnja 1881. na kućnom broju 15 u Jurićevom Kalu. Tog je dana rođen Grgur, sin Ivana Zambolića i Marije Lagac. I ovo je dijete zbog straha od moguće smrti kršteno istog dana, a njegovi su kumovi bili Ivan Mišan i Maria Tončetić.²³

VI. Krstitelji

Podatke u matičnu knjigu bilježili su klerici barbanske župe, te nakon obavljenog sakramenta upisivali se u rubriku namijenjenu upisu njihova imena. Uz ime svećenika koji je obavio krštenje ponekad se upisivala i njegova funkcija koju je obavljao unutar župe. Najčešće je upise vršio župnik, no osim župnika, ukoliko je on bio nečime spriječen, sakrament krštenja mogli su udijeliti i njegovi pomoćnici, kanonici i ostali klerici. U promatranome razdoblju upisano je 13 krstitelja, a među njima u matičnoj knjizi spominju se svećenici J. Raskosek, Andrea Benigac i Mihael Ciceran, potom kapelani Karlo Koronika, Franciscus Grinschgl, Ivan Vebnić, Zvane Valić i Dominik Rudelić. Spominju se i Angelus Bevilaqua, Karlo Korevila te administrator župe Mihael Semelić. Zadnjih godina obuhvaćenih ovom studijom vrlo se

²² DRŽAVNI ARHIV U PAZINU, *Matična knjiga rođenih 1860. – 1891. Barban*, list 199.

²³ Isto, list 209.

često na stranicama matične knjige spominje i poznati istarski povjesničar te barbanski župnik Luka Kirac. Od stranih svećenika koji nisu pripadali barbanskoj župi nailazimo na Antonia Gržinića.

U slučaju opasnosti od moguće smrti sakrament je mogao udijeliti i laik, što je također zabilježeno u nekoliko slučajeva. Primjerice, 27. veljače 1880. na kućnom broju 117 u Rebićima kršten je neposredno nakon poroda Martin, od oca Martina Antića i majke Vincencije Barbić. S obzirom da je dijete kršteno odmah nakon poroda, kumovi nisu upisani. Zbog straha da ne izdahne, dijete je krstila primalja Ivana Rudan.²⁴ Još jedan takav slučaj obavila je primalja Lucia Mošnjia 19. travnja 1881., pri rođenju Grgura Hodije, koji je odmah nakon čina krštenja i umro.²⁵

Ime i prezime krstitelja	Titula
<i>J. Raskosek</i>	<i>sacerdos quiescens</i>
<i>Michal Ciceran</i>	<i>sacerdos quidiscens</i>
<i>Carolus Coronica</i>	<i>capelano</i>
<i>Andreas Benigaz</i>	<i>sacerdos</i>
<i>Franciscus Grinschgl</i>	<i>capellano</i>
<i>Ioannes Vebnić</i>	<i>capellano</i>
<i>Angelus Bevilaqua</i>	<i>subs. capitul</i>
<i>Michael Semelić</i>	<i>amministrator</i>
<i>Zuanne Valić</i>	<i>cappelano</i>
<i>Dominicus Rudelić</i>	<i>capellano</i>
<i>Carolus Korevilla</i>	/
<i>Luka Kirac</i>	/
<i>Antonius Gržinić</i>	<i>parocus castrin</i>

Tablica 4. Krstitelji u Župi sv. Nikole, Barban (1880. – 1890.)

²⁴ *Baptisatus ab periculum mortis ab ostertrice Ioanna nata Rudan, isto, list 192.*

²⁵ *Isto, list 198.*

VII. Primalje

Uz kumove, roditelje i krstitelje u istraženu matičnu knjigu upisivale su se i primalje. Njihovo se ime prema tada vrijedećim propisima uvijek trebalo navoditi. Primalje su prema podacima koje donosi istražena matična knjiga ponajviše bile susjede ili žene iz sela koje su pomagale pri porodima. Prema učestalosti pojavljivanja vidljivo je da su se neke od njih specijalizirale u ovom poslu, a zasigurno su posjedovale i potrebno iskustvo, stečeno većim brojem poroda kojima su nazočile.

Ukupno je u barbansku matičnu knjigu upisano 14 primalja. Najučestalije se među njima spominju Maria Filipan te Ana Filipljan. Osim njih spominju se kao primalje i Maria Kontošić, Matia Duras, Foška Radola, Lucia Špada, Ivana Rudan, Lucia Kolić, Foška Brgić, Matia Vale-Bileta, Maria Trošt, Eufemia Belas, Lucia Špada Peran i Foška Pekica.

VIII. Imena i prezimena krštenika

Matična knjiga barbanske župe, koja je ovim istraživanjem uzeta u razmatranje, donosi i neke zanimljivosti u vezi oblika imena. Ona su se uobičajeno upisivala na talijanskome ili latinskom jeziku, iako postoje mnogobrojne iznimke kada su se imena novorođenčadi, kumova, roditelja, primalja pa čak i krstitelja upisivala u kroatiziranom ili potpuno hrvatskom obliku. Ponekad su upisi bili pisani u miješanom latinskom i hrvatskom obliku, primjerice Antonius Brgić.²⁶ U nekoliko slučajeva je ime iste osobe upisano u talijanskom ili latinskom obliku, a kasnije u hrvatskom. Ime župnika

²⁶ Isto, list 200.

Luke Kirca uvijek je upisano hrvatskim jezikom.²⁷ Ubilježeno je i nekoliko neuobičajenih imena za ovaj kraj, poput Adama kod dječaka te Zorica za djevojčice. Dvojna su imena vrlo rijetka, a u tom smislu valja izdvojiti Fošku Boženu.

Imena koja su se nadijevala novorođenoj djeci bila su u najvećem broju slučajeva kršćanska i tipična za barbansko područje. Ponekad su se ona nadijevala po imenu oca ili djeda, no nije postojalo nikakvo pravilo. Jednako tako pojedina imena pratila su katolički kalendar, iako ni u ovom slučaju to nije bilo previše izraženo. Kod krštenika najčešća muška imena upisana u matičnu knjigu bila su Bože, Martin, Mihael, Josip, Paolo, Antonio, Ivan, Martin i Matej. Pritom se, primjerice, ime Božo uvijek javlja u hrvatskom obliku, a Ivan isključivo u talijanskom (*Giovanni*). Kod ženskih imena najčešća su Marija, Eufemija, Foška, Ivana i Lucija. Od ovih najčešće se ipak nadijevalo ime Marija.

Prezimana koja su upisana u matičnu knjigu ukazuju na hrvatski karakter, a u najvećem broju slučajeva prisutna su i danas. Vrijedi među njima prema učestalosti pojavljivanja izdvojiti prezimana Kontošić, Pucić, Kleva, Rojnić, Vale, Bileta, Rudan te Radola. Ponekad se, ali vrlo rijetko, uz prezime upisivao i nadimak.

IX. Zanimanja roditelja i krsnih kumova

Matične knjige donose i vrijedne podatke o zanimanju i socijalnome statusu roditelja i krsnih kumova. Matična knjiga krštenih Župe Barban ukazuje da su roditelji i kumovi, sukladno agrarnom karakteru barbanskog

²⁷ Isto, list 245.

kraja, u najvećem broju slučajeva pripadali skupini poljoprivrednika ili seljaka (*agricola, contadino*), a samo rjeđe su upisani obrtnici. Prezimena kumova ukazuju da se najčešće radilo o ljudima iz istog sela, a ponekad i iz susjednih. Među kumovima koji su se bavili raznim obrtima valja izdvojiti tkalca (*settor*) Jakova Blarežinu, postolare (*sutor*) Antonija Dominika Verbanca i Petra Radolu, kovača (*faber*) Julija Klevu te zidara Mihaela Verbanca, a od građana Antona Malingoja.

Među uglednijim krštenicima valja spomenuti pripadnike obitelji Paulić uz čije ime uvijek stoji natpis *Posidens*, odnosno posjednici. Vrijedi navesti i obitelji Paschalis i Bulić, uz koje je zabilježeno da se radilo o pripadnicima građanskih obitelji (*civiles*). Društveni status nije bio prepreka za kumstvo pa su članovi uglednijih obitelji bili kumovi siromašnjoj ili nezakonitoj djeci.

Zabilježen je i jedan slučaj rođenja djeteta čiji su roditelji potjecali iz krajeva izvan Istre. Dana 31. kolovoza 1880. rođen je u Barbanu Roland Rajmundis, sin Josepha Inurinella i Dominice Toncovich. Rolandov otac bio je u službi žandarmerije Austro-Ugarske Monarhije pa se u trenutku rođenja svog sina nalazio u službi u Barbanu. Kumovi djeteta bili su Felice Bica, također službenik žandarmerije (*I. R. miles gendarmeriae*), te Maria Cocovich.²⁸

²⁸ Isto, list 195.

X. Zaključak

Analizom matične knjige krštenih barbanske župe dobiva se uvid u demografske trendove u Župi sv. Nikole u razdoblju koje je dijelilo 1880. i 1890. Najveći broj rođenih primjetan je 1881., kada je kršteno 131, a najmanji broj 1880., kada je kršteno 83 djece. Zbog agrarnog karaktera barbanskog kraja na ritmove nataliteta uvelike su utjecali mnogi faktori, od klimatskih, poljoprivrednih pa da vjerskih. Većina stanovnika bila je agrarnog karaktera, ali su u matičnoj knjizi zabilježeni i obrtnici. Imena krštenika bila su kršćanska, upisana u talijanskom, latinskom ili hrvatskom obliku, a ukazuju na hrvatski karakter ovog kraja. Prezimena prisutna u matičnoj knjizi s kraja XIX. stoljeća većinom su prisutna i danas, što ukazuje na kontinuitet boravka tih obitelji. Ritmovi nataliteta odvijali su se u istraženom razdoblju mirno, odnosno bez većih negativnih oscilacija. Broj nezakonite djece bio je u prosjeku s ostalim istarskim župama u istraženom razdoblju, a broj rođenih blizanaca vrlo mali. Na kraju desetljeća broj stanovnika barbanske župe neznatno se smanjio pa je 1890. zabilježeno 17 stanovnika manje. Usprkos vrlo blagom smanjenju broja stanovnika, demografski ritmovi nisu teže narušeni.

Nascere ed essere battezzati nel Barbanese dal 1880 al 1890

Riassunto

Con l'analisi del registro dei battezzati della Parrocchia di San Nicolò di Barbana si è potuto intravedere i trend demografici della suddetta parrocchia nel periodo che divide il 1880 ed il 1890. Il lavoro sul materiale archivistico mostra che il numero dei nati era diverso di anno in anno, come anche fu diverso il numero di bambini e bambine. Il numero più basso di nati fu registrato nel 1880, quando vennero alla luce 83 neonati. Il numero più alto di nati fu registrato nel 1881, quando nacquero 131 bimbi. Per via del carattere agricolo della maggior parte della popolazione della parrocchia, la data della nascita veniva pianificata per non influire sul lavoro nei campi. Perciò il numero maggiore dei neonati venne registrato fuori dai periodi di maggior lavoro, come durante la semina, la mietitura o la raccolta dell'uva. La maggior parte della popolazione era agricola, e solo una piccola parte degli iscritti nel registro apparteneva a persone che facevano vari mestieri, come sartori o fabbri. Il maggior numero di nomi fu annotato in lingua latina o in italiano, e una parte anche in croato. I cognomi iscritti nel registro mostrano che la maggior parte delle famiglie che ora abita nel Barbanese vi ci abitava anche a fine dell'Ottocento. Come in tutte le parrocchie, nel registro venivano iscritti anche i figli o figlie illegittime. Anche il numero dei neonati passati a miglior vita subito dopo il parto fu abbastanza sostenuto.

ZABILJEŠKE O OBITELJSKOJ STRUKTURI U ŽUPI BARBAN UVIDOM U „STATUS ANIMARUM“ (1882.)

Samanta Paronić, mag. philol. croat. et hist.,

Prodol 37, 52208 Krnica

e-mail: sparonic4@hotmail.com

Izvorni znanstveni rad

Knjiga Stanja duša Župe Barban iz 1882. predstavlja dragocjen povijesni izvor za istraživanje obiteljske, socijalne te povijesti svakodnevice. Na osnovi njezina proučavanja analiziraju se: broj i struktura kućanstava u samome Barbanu, dobno-spolni sastav žiteljstva, udio zakonite i nezakonite djece, dobna struktura umrlih osoba, zastupljena prezimena, migracijska kretanja i provenijencija doseljenikâ te raznovrsna zanimanja.

Ključne riječi: Barban, Labin, *Status animarum*, XIX. stoljeće, demografija, obiteljska struktura

Parole chiave: Barbana, Albona, *Status animarum*, XIX secolo, demografia, struttura familiare

I. Uvod o povijesnome razvoju matičnih knjiga

Matične su knjige javni dokumenti u kojima su pravovaljano zapisani krucijalni trenuci u čovjekovu životu¹: od rođenja, krštenja i ulaska u bračnu zajednicu do smrti. Predstavljajući neiscrpno vrelo za istraživanje ne samo demografske nego i obiteljske i religiozne povijesti, socijalnoga, etničkoga i konfesionalnoga sastava žiteljstva te dinamičnih migracijskih kontakata, one pružaju viševrsne mogućnosti za proučavanje osobitosti stanovite mikrosredine, ali i za stvaranje uopćenih sinteza primjenom višestrukih metoda komparativno-povijesnih istraživanja.

Promatrajući povijesni razvoj matičnih knjiga, prije svega valja ukazati na dva razdoblja. Naime, u prvome su one bile svojevrsnim popisima pripadnikâ određene vjerske zajednice, dok u drugome postaju evidencijama o građanima.² Opće odredbe Katoličke crkve prema kojima su župnici bili obvezni voditi matice krštenih i vjenčanih donesene su na 24. sjednici Tridentskoga sabora, održanoj 11. studenoga 1563., u ozračju borbe za suzbijanje reformacijskih promjena i odvajanja od vjernikâ koji nisu bili katoličke vjeroispovijesti. Navedene odredbe upotpunjene su Rimskim obrednikom iz 1614., kada je propisan i način vođenja spomenutih knjiga prema posebnim obrascima te je uvedeno obvezatno vođenje matičnih knjiga umrlih te knjiga Stanja duša (*Status animarum*).³

Jačanjem centralističke politike i uspostavljanjem vojnoga sustava obveznoga novačenja, u Habsburškoj Monarhiji pojavljuje se pojačano

¹ Dražen VLAHOV – Jakov JELINČIĆ – Danijela DOBLANOVIĆ, „Uvod“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 11.-13., Pazin 2008., str. 11.

² Dražen VLAHOV, „Matične knjige u Povijesnom arhivu u Pazinu“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 2.-3, Pazin 1992. – 1993., str. 277.

³ Dražen VLAHOV – Jakov JELINČIĆ – Danijela DOBLANOVIĆ, „Uvod“, *nav. dj.*, str. 13.

zanimanje za crkvene matične knjige, koje do izražaja dolazi 1770., kada se Dekretom vladarice Marije Terezije naređuje da se u njih može unijeti i ime nezakonitoga oca, ali samo na njegov vlastiti zahtjev. Matice su se do Patenta austrijskoga cara Josipa II. od 20. veljače 1784. vodile u narativnome obliku, a otada započinje razdoblje jedinstvenoga vođenja matičnih knjiga odvojeno i po rubrikama koje je regulirala država. K tomu je određeno da se matične evidencije vode i po bolnicama, humanitarnim zavodima i vojnim jedinicama, za što su bili zaduženi župnici na čijemu se području nalazila određena ustanova.⁴ Rubrike su u dotada nedavnome mletačkome dijelu Istre uvedene nakon konačne uspostave austrijske vlasti 1815., a u nekim župama i kasnije, no svakako je važno napomenuti da se takav sustav⁵, uz neznatne preinake, očuvao do današnjih dana.⁶

II. Ukratko o knjizi Stanja duša Župe Barban (1882.)

Knjige Stanja duša neprocjenjiv su izvor za proučavanje obiteljskih struktura. Objedinjuju podatke o svim članovima obitelji pojedine župe, stoga možemo vidjeti na kojemu je kućnome broju živjela određena obitelj, što omogućuje praćenje smanjivanja ili povećavanja broja kuća izgradnjom

⁴ Dražen VLAHOV, „Matične knjige u Povijesnom arhivu u Pazinu“, *nav. dj.*, str. 280.-281.

⁵ Da bi se spriječio gubitak podataka iz matičnih knjiga, uz izvornike se od 1835. počinju voditi i duplikati (parice), ali na neuvezanim arcima, koji su se potom dostavljali biskupskim ordinarijatima. V. Albino SENČIĆ, *Popis pučanstva župe Mošćenice iz 1801. godine: knjiga Stališa duša (Status animarum)*, Mošćenice 2000., str. 17.; Stjepan SRŠAN, „Matične knjige za područje Historijskog arhiva u Osijeku“, *Arhivski vjesnik*, vol. 30., Zagreb 1987., str. 96.

⁶ Jakov JELINČIĆ, *Na postirskim vrelima: Matična knjiga župe Postira (1586. – 1671.)*, Postira 2004., str. 21.; Dražen VLAHOV – Jakov JELINČIĆ – Danijela DOBLANOVIĆ, „Uvod“, *nav. dj.*, str. 14.

novih ili obnovom dotrajalih. Župnik je upisivao sve članove s naznakom njihova imena, prezimena i statusa te obiteljskoga nadimka. Bilježili su se i podaci o provenijenciji, vjerskim obilježjima, bračnome stanju, zanimanjima, preseljenju, a katkad i o načinu smrti te druge bilješke koje je župnik smatrao važnima. Kao izvorno gradivo, čine osnovicu za povijesno-demografska istraživanja jer se dobiveni rezultati mogu uspoređivati s popisima žitelja iz drugih izvora. Višestruku korist takvih evidencija koje je vodila Crkva ubrzo su uvidjele i državne vlasti te se uvode anagrafski popisi u kojima se, uz obimnu onomastičku građu, donosi cjelokupan broj žiteljstva neke župe po obiteljima.⁷ Za razliku od matičnih knjiga krštenih, vjenčanih i umrlih, koje su se u nekim župama vodile i prije donošenja odredaba Tridentskoga sabora i Rimskoga obrednika, vrlo su rijetke knjige Stanja duša istarskih župa starije od XIX. stoljeća.⁸

Knjiga Stanja duša Župe Barban iz 1882. pohranjena je u župnome arhivu.⁹ Sastoji se od 479 numeriranih listova, pri čemu ih je nekoliko na samome kraju otrgnuto, stoga podaci nisu potpuni. Upisi su pisani latinicom na talijanskome jeziku, u tabličnome obliku, a pri odgonetavanju rukopisa poteškoću predstavljaju razne naknadne intervencije poput precrtavanja, dopisivanja i ponavljanja. Navode se podaci o temeljnim trenucima ljudskoga života ostvarenima do početka vođenja knjige. Najstariji datum rođenja odnosi se na 1758. godinu. Radi ograničenosti opsegom, u ovome će se radu

⁷ Više o anagrafima v. Ante ŠUPUK, „Anagraf župe šibenskog Varoša iz godine 1828.“, *Bulletin d'archives*, vol. 14., br. 1, Zagreb 2014., str. 201.-202.

⁸ Jakov JELINČIĆ, „Knjiga stanja duša župe Kanfanar (Status animarum Parrochia !!/ Canfanarij)“, *Kanfanar i Kanfanarština: Zbornik radova sa znanstvenog skupa povodom 900. obljetnice prvog pisanog spomena Kanfanara, Kanfanar, 5. listopada 1996.*, ured. Josip Bratulić, Kanfanar 1998., str. 113.

⁹ Srdačno zahvaljujem vlč. Bernardu Jurjeviću, barbanskomu župniku, na nesebičnoj pomoći i susretljivosti pri pregledavanju arhivskoga gradiva.

istraživanje temeljiti na obradi podataka koji ocrtavaju stanje u samome Barbanu, a ne i u ostalim pripadajućim naseljima Župe.

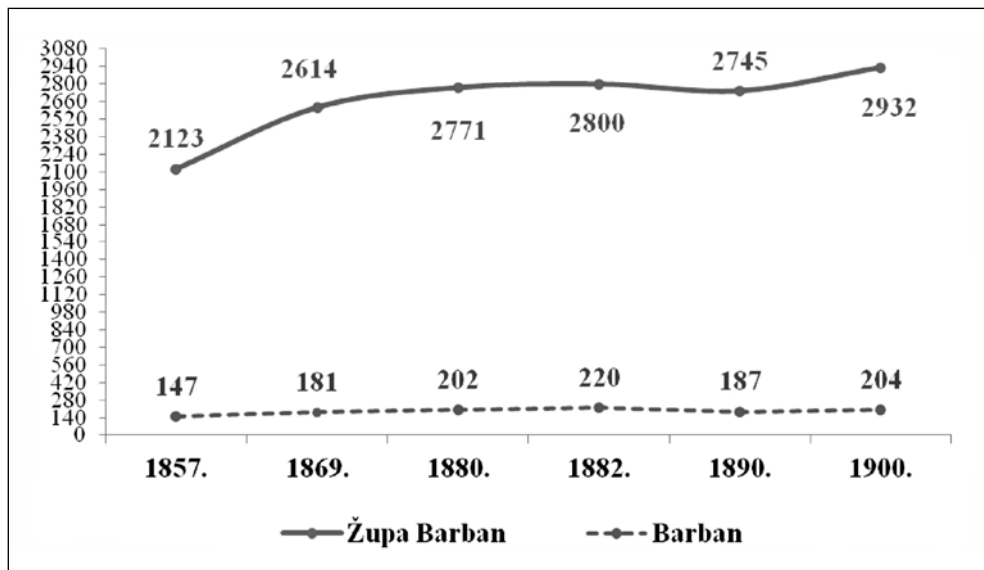
III. Broj žitelja u Barbanu

Značajan pokazatelj etničkoga i socijalnoga stanja nekog područja predstavlja popis stanovništva. Prema prvomu modernom popisu žiteljstva u Istri u okviru Habsburškoga Carstva, koji je proveden 1857., na Barbanštini su živjela 2.123 žitelja, od čega ih je u Barbanu obitavalo 147. Iz idućih dvaju popisa koji prikazuju stanje 1869. i 1880. uočava se blagi porast broja žitelja (v. Grafikon 1.).¹⁰ U knjizi je Stanja duša iz 1882. u Barbanu zabilježeno ukupno 320 osoba, no pored njih stotinu ucrtan je znak križa koji, dakako, ukazuje na njihovu smrt, stoga možemo izračunati da je upisanih žitelja bilo 220. Navodi se pritom 57 kućanstava, manje nego ubilježenih kuća (88) jer je pokraj nekih kućnih brojeva zapisano da je kuća prazna (*casa vuota*). Osim Barbana, navedena su još 54 sela i zaseoci koji su potpadali pod istu župu (v. Tablicu 1.), dok ih se, usporedbe radi, na području današnje Općine Barban nalazi 20 više.¹¹ Prema popisima žiteljstva iz 1890. i 1900., vidljive su promjene – u prvoj je godini zamjetno opadanje, kada je u Barbanu živjelo 187 žitelja, da bi na samome izmaku stoljeća njihov broj opet lagano porastao na 204, a nastavlja

¹⁰ Mirko KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857. – 1971.*, Zagreb 1979., str. 564.; Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska, *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001.* (<http://www.dzs.hr/>) (pristupljeno 30. srpnja 2017.)

¹¹ *Prijedlog programa ukupnog razvoja Općine Barban 2016. – 2020. Analiza postojeće situacije*, Barban 2016., str. 13. (<http://barban.hr/wp-content/uploads/2017/02/Prijedlog%20PUR-a%20Općine%20Barban%20-%20I.%20DIO.pdf>) (pristupljeno 30. srpnja 2017.)

se povećavati i u prvoj trećini XX. stoljeća.¹²

**Grafikon 1. Broj žitelja u Barbanu i istoimenoj župi
(1857. – 1882.)**

<i>Barani</i>	<i>Cuichi</i>	<i>Kerbochi</i>	<i>Porgnana</i>
<i>Barban</i>	<i>Dobrani</i>	<i>Magnadvorzi</i>	<i>Quarantia</i>
<i>Beccanovaz</i>	<i>Dragozetti</i>	<i>Maicichi</i>	<i>Razzunichi</i>
<i>Bellavichi</i>	<i>Ferchezzi</i>	<i>Maurichi</i>	<i>Rebichi</i>
<i>Bellozi</i>	<i>Fumetti</i>	<i>Melnizza</i>	<i>Regolichi</i>
<i>Bicichi</i>	<i>Ghiuchichi</i>	<i>Merslizza</i>	<i>Saini</i>
<i>Billetti</i>	<i>Giurevical</i>	<i>Paulichi</i>	<i>Schitazza</i>

¹² Mirko KORENČIĆ, *Naselja i stanovništvo, nav. dj.*, str. 564.; *Državni zavod za statistiku – Republika Hrvatska, Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001.* (<http://www.dzs.hr/>) (pristupljeno 30. srpnja 2017.)

<i>Borini</i>	<i>Glavani</i>	<i>Percatti</i>	<i>Spadi</i>
<i>Bratellichi</i>	<i>Golleseva</i>	<i>Perdezzi</i>	<i>Spadichi</i>
<i>Bullichi</i>	<i>Golzana</i>	<i>Pesacco</i>	<i>Terli</i>
<i>Cancellari</i>	<i>Grabri</i>	<i>Petechi</i>	<i>Vadris</i>
<i>Celii</i>	<i>Grandichi</i>	<i>Plecuti</i>	<i>Vorichi</i>
<i>Cosgliani</i>	<i>Gubavizza</i>	<i>Pogliachi</i>	<i>Zeleschi</i>
<i>Cregli</i>	<i>Jelensco</i>	<i>Pontiera</i>	

Tablica 1. Mjesta u sastavu Župe Barban navedena u „Status animarum“ (1882.)

IV. Klasifikacija kućanstava

Značajno mjesto u praćenju promjena i razvoja nekoga društva pripada obitelji. Opseg i obilježja tih promjena uvjetovani su stupnjem gospodarske i kulturne razvijenosti društva, širim socijalnim kontekstom, migracijskim gibanjima, kao i kvalitetom životnih uvjeta u lokalnoj zajednici¹³, stoga su se zbog naglašenih tradicijskih vrijednosti struktura i dinamika funkcioniranja obitelji u prošlosti mijenjale mnogo sporije nego u novije doba¹⁴. Obiteljska je struktura jedan od važnih pokazatelja biosocijalne

¹³ Krstan MALEŠEVIĆ, „Neki aspekti promjena u strukturi seoske porodice (rezultati istraživanja u selu Pavići)“, *Sociologija sela*, god. 11., br. 40 – 42, Zagreb 1973., str. 162.; Gordana BERC – Damir LJUBOTINA – Slavica BLAŽEKA, „Struktura obitelji i životni uvjeti obitelji u selu i u gradu“, *Sociologija sela*, vol. 42., br. 1 – 2 (163 – 164), str. 25.

¹⁴ Zagorka PEŠIĆ-GOLUBOVIĆ, *Porodica kao ljudska zajednica: alternativa autoritarnom shvatanju porodice kao sistema prilagođenog ponašanja*, Zagreb 1981., str. 151.-155.

dinamike, omogućujući uvid u dobno-spolni sastav i vitalnost žiteljstva.¹⁵

Prije svega valja razlikovati termine „obitelj“ i „kućanstvo“ koji se gdjekad pogrešno poistovjećuju. Pojam obitelji označava užu obiteljsku zajednicu koja obitava u istome kućanstvu, a koja se sastoji od roditelja i njihove nevjenčane djece ili dvoje partnera koji žive u izvanbračnoj zajednici.¹⁶ Riječ je o jednostavnoj, osnovnoj, biološkoj, nuklearnoj ili inokosnoj obitelji.¹⁷ Kućanstvo, pak, podrazumijeva osnovnu stambenu jedinicu, a može biti istoznačno s obitelji samo ako su članovi potonje u međusobnome krvnom srodstvu, dok se, s druge strane, može sastojati i od osoba koje žive pod istim krovom, ali pritom nisu ni u kakvoj srodničkoj vezi.¹⁸

Prema broju članova i strukturi, razlikuje se nekoliko vrsta kućanstava. Njihovu klasifikaciju iznosi engleski povjesničar Peter Laslett: 1. jednočlano kućanstvo (*Solitary*) čine udovci/udovice, samci ili oni čiji je bračni status nepoznat; 2. kućanstvo u kojemu nije stvorena obiteljska struktura (*Household without a family*) tvore nevjenčana braća i sestre, nevjenčani rođaci ili osobe koje žive zajedno, a nisu ni u kakvome srodstvu; 3. jednostavno kućanstvo (*Simple household*) sastoji se od bračnoga para s djecom ili bez njih ili, pak, od udovca/udovice s djecom; 4. prošireno kućanstvo (*Extended household*) označava nuklearnu obitelj proširenu rođacima u uzlaznoj, silaznoj i bočnoj

¹⁵ Anđelko AKRAP, „Demografske odrednice i obilježja obiteljske strukture stanovništva Hrvatske“, *Društvena istraživanja*, god. 10., br. 4 – 5, Zagreb 2001., str. 622.

¹⁶ Isto, str. 623.; Ruža FIRST-DILIĆ, „Porodica i obitelj – domaćinstvo i kućanstvo“, *Revija za sociologiju*, vol. 6., br. 2 – 3, Zagreb 1976., str. 87.; Zdenka JANEKOVIĆ RÖMER, *Rod i grad: dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća*, Dubrovnik 1994., str. 20.

¹⁷ Ruža FIRST-DILIĆ, „Porodica i obitelj“, *nav. dj.*, str. 88.; Eugene A. HAMMEL – Peter LASLETT, „Comparing Household Structure Over Time and Between Cultures“, *Comparative Studies in Society and History*, vol. 16, n. 1, Cambridge 1974., str. 92.

¹⁸ *Hrvatska enciklopedija*, ured. Slaven Ravlić, sv. 8.: O – Pre, Zagreb 2006., natuknica „Obitelj“, str. 10.; Ruža FIRST-DILIĆ, „Porodica i obitelj“, *nav. dj.*, str. 91.

liniji (može uključivati djeda ili baku sa statusom udovca/udovice; nevjenčanu braću i sestre samih roditelja; nevjenčane unuke ili djecu braće i sestara); 5. višestruko kućanstvo (*Multiple household*) podrazumijeva više nuklearnih obitelji koje su međusobno u srodstvu i koje zajedno stanuju (supružnici u zajedničkome kućanstvu sa ženinim roditeljima ili, pak, s oženjom djecom i njihovim supružnicima; udovac/udovica s dvoje ili više vjenčane djece; dvoje ili više oženjene djece, ali s kojima pod istim krovom ne žive njihovi roditelji¹⁹); 6. neodređeno kućanstvo (*Household of indeterminate structure including some kinship ties*) koje uključuje nejasne rodbinske veze.²⁰

Bez obzira na brojnost članova, obiteljskoj je zajednici svojstvena promjenjivost u vremenu i prostoru te specifičnost unutarnjih odnosa, stoga jedan oblik obitelji u određenome vremenskom razdoblju može prerasti u drugi zbog raznih događaja koji se izmjenjuju u njezinu životnome ciklusu (rođenja, vjenčanja, migracije, smrti). Razmatrajući raznolike transformacijske procese unutar obitelji, uviđa se kako se njezinim grananjem, odnosno ženidbom ili udajom djece koja ne osnivaju vlastito kućanstvo nego ostaju živjeti u istome s roditeljima, dotadašnje jednostavno kućanstvo transformira u ono višestruko, s većim brojem inokosnih obitelji. Prema takvome shvaćanju, Jasna Čapo Žmegač ustanovljuje kako nuklearne i proširene obitelji ne predstavljaju dva različita oblika, nego jedan tip obitelji, ali u različitim fazama njezina

¹⁹ Takva se zajednica u inozemnoj literaturi naziva izričajem *frères*. Usp. npr. Eugene A. HAMMEL – Peter LASLETT, „Comparing Household Structure“, *nav. dj.*, str. 24.-25.; Egidio IVETIC, „Struttura della famiglia e società a Villa di Rovigno nel 1746“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche – Rovigno*, vol. XXIII, Trieste – Rovigno 1993., str. 382.; ISTI, „Aspetti della struttura familiare nell’Istria rurale del primo Ottocento: le parrocchie di Canfanaro e Dignano nel 1822“, *Quaderni giuliani di storia*, vol. 16, n. 2, Trieste 1995., str. 22., bilj. 34.; ISTI, „Ceti sociali e famiglia in un centro urbano dell’Istria veneta: Parenzo nel 1775“, *Archivio veneto*, god. CXXVII, serie V, n. 181, Venezia 1996., str. 58.

²⁰ *Demography – Analysis and Synthesis: A Treatise in Population* (ured. Graziella Caselli i dr.), vol. IV, 2005., str. 440.; Eugene A. HAMMEL – Peter LASLETT, „Comparing Household Structure“, *nav. dj.*, str. 92.-96.

postojanja.²¹

Pri proučavanju unutarregionalnoga dispariteta, razlike u obiteljskim strukturama uvjetovane su ne samo kulturno-povijesnim nego i društveno-gospodarskim elementima. Tako je veći broj jednostavnih kućanstava zabilježen u gradskim sredinama, dok su u okolnim naseljima prevladavala ona složena. Takva je diferencijacija potvrđena i na hrvatskome prostoru – primjerice, u središnjoj Slavoniji u XVIII. i XIX. stoljeću²², kao i u Lici²³ i Hrvatskome primorju²⁴ ili, pak, u mikrocjelinama na dubrovačkome području,

²¹ Demography – Analysis and Synthesis, *nav. dj.*, str. 440.; Tihana RUBIĆ – Danijela BIRT, „Obiteljski život na području Krivog puta od tridesetih godina 20. stoljeća do danas. Etnografski prilog i prijedlozi za buduća istraživanja“, *Senjski zbornik*, sv. 33., Senj 2006., str. 317. Jasna Čapo Žmegač u definiciji pojma „nuklearna obitelj“ ističe srodstvo svih članova, a u objašnjavanju pojma „proširena obitelj“ zajedničko stanovanje. Jasna ČAPO ŽMEGAČ, „Seoska društvenost“, u: *Etnografija, svagdan i blagdan hrvatskog puka* (ured. Jasna Čapo Žmegač i dr.), Zagreb 1998, str. 253.

²² Jasna ČAPO, *Vlastelinstvo Cernik: gospodarstvene i demografske promjene na hrvatskome selu u kasnome feudalizmu*, Zagreb 1991.; ISTA [Jasna ČAPO ŽMEGAČ], „New evidence and old theories: multiple family households in northern Croatia“, *Continuity and Change*, vol. 11, n. 3, Cambridge 1996., str. 375.-398. U dijelovima civilne Hrvatske i Slavonije, posebice na području nekadašnje Vojne granice, postojale su kućne zadruge – vlasničke zajednice koje su se sastojale od većega broja članova različitih generacija koje je obilježavao skupni rad na zajedničkome imanju. Njihovim pripadnicima nisu bile samo osobe koje su u njoj rođene i vjenčane, već i one priženjene te primljene uz odobrenje ostalih članova ili premještajem od strane graničarske uprave. Upraviteljem zadruge bio je starješina, izabran među zadrugarima, koji ju je ujedno predstavljao i u javnosti. Više o kućnim zadrugama v. npr. Drago ROKSANDIĆ, *Vojna Hrvatska – La Croatie militaire: krajiško društvo u Francuskom Carstvu (1809 – 1813)*, knj. I – II, Zagreb 1988.; Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Hrvatske kućne zadruge I (do 1881)*, Zagreb 1989.; ISTI, *Hrvatske kućne/ obiteljske zadruge*, sv. I – II, Zagreb 2010.

²³ Milana ČERNELIĆ, „Običajno-pravni i imovinski aspekti života u obiteljskim zadrugama Like“, *Senjski zbornik*, vol. 36., Senj 2009., str. 301.-322.

²⁴ Katica BARBARIĆ – Sanja ŠKRGATIĆ, „Nasljeđivanje zemlje i usitnjavanje obiteljskih posjeda u Vinodolu u 19. stoljeću“, *Vinodolski zbornik*, br. 16, Krk 2015., str. 72.-99.

poput Konavala u XIX. stoljeću²⁵.

Analiza knjige Stanja duša Župe Barban pokazala je da su u samome Barbanu prevladavala kućanstva sastavljena od nuklearnih obitelji, kojih je bilo 33, pa možemo pretpostaviti da su proširene i višestruke obitelji bile brojnije u okolnim selima, u kojima je njihova opstojnost ponajprije bila vezana uz obrađivanje zemljišnoga posjeda te je, shodno tomu, pojačana potreba za radnom snagom u istome kućanstvu okupljala veći broj članova. Potom slijede višestruka kućanstva (njih 16) u kojima je živjelo više rodbinski povezanih obiteljskih zajednica – prosječno je u njima suživot dijelilo devetero članova. Zabilježena su tri kućanstva bez stvorene obiteljske strukture koja su mahom činila nevjenčana braća i sestre, dok je udio sljedećih po brojnosti – onih jednočlanih i proširenih – bio jednak. Najmanji je udio zamjetan u kategoriji neodređenih kućanstava, pri čemu je u Barbanu ustanovljeno samo jedno.

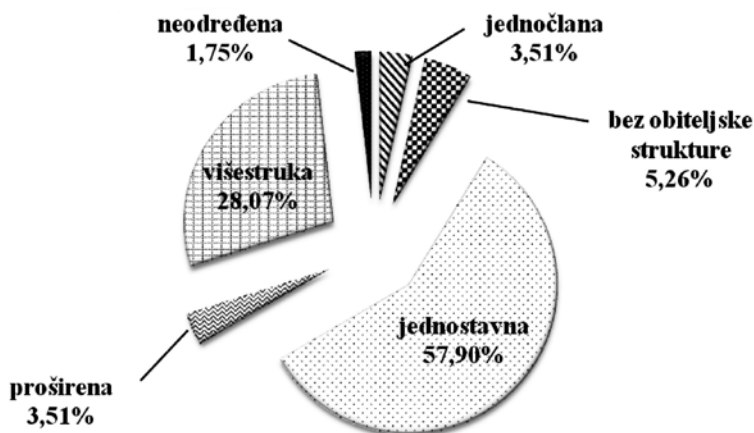
Jednostavna kućanstva činila su najviši udio (57,3 %) i u Rovinjskome Selu²⁶ polovinom XVIII. stoljeća, a udio onih proširenih iznosio je petinu. Takva se struktura podudara s onom u zapadnoj i središnjoj Europi u istome razdoblju.²⁷ U još je pokojim istarskim župama izražena dominacija jednostavnih kućanstava – godine 1822. potonja su u Kanfanaru zauzimala 60,6

²⁵ Rina KRALJ-BRASSARD, „Ljudi, kuća i baština: promjene u strukturi jedne konavoske obitelji“, *Etnološka tribina*, vol. 38., br. 31, Zagreb 2008., str. 127.-146.; Nenad VEKARIĆ i dr., *Vrijeme ženidbe i ritam poroda (Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća)*, Zagreb – Dubrovnik 2000., str. 31.

²⁶ Egidio IVETIC, „Struttura della famiglia“, *nav. dj.*, str. 383.

²⁷ Isto, str. 382. O zastupljenosti pojedinih tipova kućanstava u sjeverozapadnoj, zapadnoj i središnjoj, mediteranskoj i istočnoj Europi opširnije v. *Encyclopedia of European social history from 1350 to 2000* (ured. Peter N. Stearns), vol. IV, New York 2001., potpoglavlja „European family and household systems“ i „Geography of European household forms“, str. 110.-119.

%, a u Vodnjaju 75,1 %.²⁸ I na jugu Hrvatske, u Župi Komin²⁹ – usporedbom podataka iznesenih za posljednje godine XVIII. i prvu trećinu XIX. stoljeća – uočava se konstantno povećanje broja jednostavnih obiteljskih struktura, na koje je 1831. otpadalo 59,26 %, što čini 16,76 % više u odnosu na stanje s konca *Settecenta*, a glavni je uzrok tomu dioba višestrukih kućanstava.

Grafikon 2. Klasifikacija kućanstava u Barbanu (1882.)

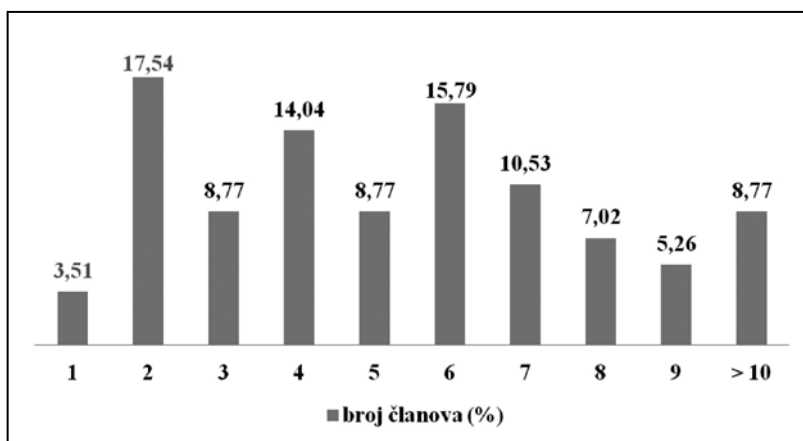
Na Grafikonu 3. možemo vidjeti koliki je bio broj članova unutar kućanstava – najmanje ih je bilo jednočlanih, a najviše dvočlanih, nakon čega slijede ona brojnija, u kojima je zajedno živjelo između 4 i 7 članova. Jednak je udio zabilježen kod tročlanih i peteročlanih kućanstava, kao i onih u kojima je suživot dijelilo više od 10 članova, dok su najmanji udio imala ona deveteročlana. Zanimljivo je spomenuti dva najbrojnija kućanstva koja

²⁸ Egidio IVETIC, „Aspetti della struttura familiare“, *nav. dj.*, vol. 16, n. 2, Trieste 1995., str. 23., 26.

²⁹ Maja ŠUNJIĆ, „Prirodno kretanje stanovništva Komina na kraju i u prvoj polovici 19. stoljeća“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 50., Dubrovnik 2012., str. 331.-332.

je činilo ukupno 13 članova. U prvome je Maddalena, udovica Giovannija Cleve, živjela s osmero svoje djece i s obiteljima dvojice sinova, dok je za trojicu njezinih sinova navedeno da su odsutni (*absente*). U drugome je kućedomaćin, udovac Luca Luch, podrijetlom iz Karnije, stanovao s četvero djece, pri čemu su dvojica sinova zasnovala obitelji koje su dijelile krov u zajedničkome kućanstvu.

Sredinom ranijega, XVIII. stoljeća, istarski je prosjek iznosio pet članova po kućanstvu. Sličan je prosjek (4,72) zabilježen u Rovinjskome Selu 1746.³⁰ Broj ukućana kretao se od 5 do 6 članova i na dalmatinskome području, primjerice, na Braču, u Kaštelima i Kominu³¹, a više od 6 članova bilježe Pelješac³² i Šolta.³³

Grafikon 3. Veličina kućanstava u Barbanu (1882.)

³⁰ Egidio IVETIC, „Struttura della famiglia“, *nav. dj.*, str. 379.

³¹ Maja ŠUNJIĆ, „Prirodno kretanje stanovništva Komina“, *nav. dj.*, str. 331.

³² Nenad VEKARIĆ, *Stanovništvo poluotoka Pelješca*, sv. 1., Dubrovnik 1992., str. 112.

³³ Mladen ANDREIS, „Stanovništvo Kaštela u prvoj polovici 18. stoljeća“, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, br. 15, Split 1999., str. 99.

V. Struktura kućanstava

Udio supružnikâ u ukupnoj strukturi stanovništva iznosio je trećinu. Muškarci su u prosjeku ulazili u brak s 27, a žene s 23 godine; parovi su prosječno imali troje djece. Proširena kućanstva uključivala su unuke, dok su ona bez obiteljske strukture uglavnom činila nevjenčana braća i sestre, a manjim dijelom rođaci. Samohranih majki, samaca i udovaca bez djece bilo je vrlo malo. U kućanstvima sastavljenima od osoba nepovezanih krvnim srodstvom uglavnom su zajedno stanovale duhovne osobe i sluškinje, kojih je također bio neznatan broj. Iako malobrojni, zabilježeni su ponovni brakovi – za razliku od podataka u istraženim maticama vjenčanih Župe Barban za razdoblje 1815. – 1840.³⁴, u knjizi Stanja duša navodi se izrijeком koji su brak po redu udovci i udovice sklopili nakon smrti bračnoga partnera, kao i ime(na) i prezime(na) prijašnjega/prijašnjih supružnika. Zanimljivo je spomenuti da su se neki udovci vjenčali svega nekoliko mjeseci nakon suprugine smrti. U žena zabilježena su samo dva primjera ponovne udaje, dok su muškarci češće ulazili u 2., 3., pa i 4. brak.

Ponovna ženidba jednoga od roditelja ovisila je o rješavanju egzistencijalnih pitanja, ali i o tipu obiteljske strukture. U nuklearnim obiteljima, u kojima je broj radno sposobnih članova bio malen, gubitak umrloga roditelja morao se što prije nadomjestiti jer su majčinom smrću djeca ostajala nezbrinuta, a očevom je, pak, nastupio problem prehranjivanja obitelji. Također, ako su djeca bila maloljetna, preživjeli roditelj tražio je zamjenu umrlome. Za razliku od južnih Hrvata, u kojih je prevladavao tip složenih

³⁴ Usp. Samanta PARONIĆ, „Zrnca o mladencima, zanimanjima i provenijenciji iz zakutaka matica vjenčanih (1815. – 1840.)“, *Barbanski zapisi: zbornik radova znanstvenog skupa „Barban i Barbanština od prapovijesti do danas“*, sv. 5., Barban 2017., str. 69.

obitelji i rjeđe stupanje u ponovni brak³⁵, u Zagrebu³⁶ je udio udovaca i udovica dosezao gotovo 30 %, dok su u Slavoniji³⁷ krajem XIX. stoljeća zabilježene još više vrijednosti, čime su višestruko nadmašene one u primorskim krajevima.

BRAČNI PAROVI	32,79 %	DJECA UDOVICA	5,63 %
DJECA BRAČNIH PAROVA	38,13 %	DJECA UDOVACA	3,75 %
UNUCI	7,19 %	NEZAKONITA DJECA	1,56 %
NEVJENČANA BRAĆA I SESTRE	2,5 %	ROĐACI	0,94 %
SAMOHRANE MAJKE	0,63 %	DUHOVNE OSOBE	0,94 %
SAMCI	0,31 %	SLUGE	0,63 %
UDOVICE	1,25 %	SLUŠKINJE	0,94 %
UDOVCI	1,56 %	NEODREĐENO	1,25 %

Tablica 2. Struktura kućanstava u Barbanu (1882.)

³⁵ Nenad VEKARIĆ i dr., Vrijeme ženidbe i ritam poroda, *nav. dj.*, str. 60.-61.

³⁶ Ante GABRIČEVIĆ, „Prirodno kretanje stanovništva na području župe sv. Vida u Brdovcu između 1672. i 1981. godine“, *Starine JAZU*, knj. 59., Zagreb 1984., str. 244.

³⁷ Tamara ALEBIĆ – Irena IPŠIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Stanovništvo Drenovaca (1870 – 1880): predtranzicijsko doba“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Dubrovnik 2009., str. 87.

VI. Udio dječaka i djevojčica; omjer zakonite i izvanbračne djece

U dobno-spolnoj strukturi žiteljstva, na koju utječu rodnost, smrtnost, migracije, prirodne katastrofe i ratovi, važni su faktori maskuliniteta i feminiteta. Zabilježeno je ukupno 175 muškaraca (54,69 %) i 145 žena (45,31 %). Rođena su 184 djeteta, od čega je dječaka bilo 109, a djevojčica 75. Blizanci su se rađali vrlo rijetko – upisana su svega dva para. U prvome slučaju riječ je o Antoniju i Giovanni, djeci općinskoga službenika Michiela Tottera i Ellene Vrtić koja su rođena 9. veljače 1850., no pored njihovih je imena ucrtan znak križa, što svjedoči o njihovoj smrti. Dana 13. siječnja 1845. rođene su blizanke Francesca i Marija, čiji su roditelji bili poznati barbanski učitelj i općinski odvjetnik Ivan Malabotić te Maria Trampus. S obzirom na to da su se i u matice i u knjige Stanja duša bilježila i izvanbračna djeca, na osnovi podataka iz potonjih doznajemo da je u Barbanu rođeno petero nezakonite djece (2,72 %) koja su označena sljedećim izričajima: *figlio illegitimo/figlia illegitima, figlio spurio/figlia spuria*. Bili su to: Martin, sin Matije Višković; Matej, sin Marije Mohorović (Turina) koja se u Barban doselila iz labinske župe Sv. Martin; Eufemija, kći udovice Agate Bilić te dvoje djece pokojne Ulike Poljak.

Uspoređivanjem s drugim župama možemo vidjeti kako je udio nezakonite novorođenčadi također iznosio 2,72 % u Kanfanaru³⁸ sredinom XIX. stoljeća, dok je u idućemu tridesetogodišnjemu razdoblju u tinjanskoj³⁹

³⁸ Samanta PARONIĆ, „Rođenja i krštenja u Kanfanaru 1840. – 1850.“, *Dvegrajski zbornik*, br. 3, Kanfanar 2016., str. 143.

³⁹ U analizu nisu ubrojena ona djeca koja su naknadno ozakonjena ženidbom. Lana KRVOPIĆ, „Matična knjiga krštenih župe Tinjan 1847. – 1880.“, *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 20., Pazin 2013., str. 47.

župi kršteno 3,46 % izvanbračno rođene djece, a u tarskoj⁴⁰ 4,52 %. U Labinu⁴¹ je između 1861. i 1871. taj udio iznosio 4,88 %, a na izmaku istoga stoljeća u buzetskoj⁴² je župi zabilježena zamjetno niža vrijednost od 2,35 %. U Dubrovniku⁴³ je, pak, zbog povećane koncentracije vojske i privremenih doseljenika udio predbračnih začeca u XIX. iznosio čak 33 %, u desetljeću 1870. – 1880. Analiza 12 hrvatskih župa pokazala je kako je najviša vrijednost zabilježena na području nekadašnje Dubrovačke Republike te na južnodalmatinskim otocima⁴⁴.

Grafikon 4. Udio dječaka i djevojčica (1882.)

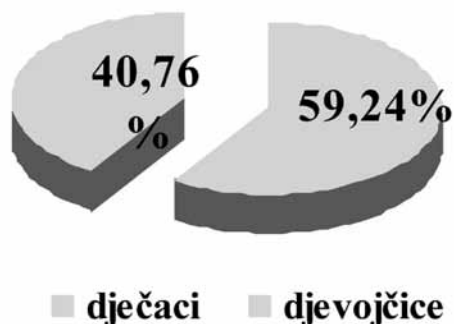
⁴⁰ Monika ZUPRIĆ, „Kćeri i sinovi Tara, Vabriga i Frate. Analiza matičnih knjiga krštenih župe Tar 1850. – 1880.“, Vjesnik istarskog arhiva, sv. 20., nav. dj., str. 70.

⁴¹ Davor SALIHOVIĆ, „Rođenja i krštenja u Labinu od 1861. do 1871.“, Vjesnik istarskog arhiva, sv. 20., nav. dj., str. 103.

⁴² Rina KRALJ-BRASSARD – Jelena OBRADOVIĆ-MOJAŠ – Miroslav BERTOŠA, „Stanovništvo Buzeta (1870 – 1880): početak tranzicije mortaliteta“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Dubrovnik 2009., str. 136.

⁴³ Nenad VEKARIĆ – Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Početak demografske tranzicije u Hrvatskoj“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 47., Dubrovnik 2009., str. 47.

⁴⁴ Isto, str. 47.-49.

Grafikon 5. Udio zakonite i nezakonite djece (1882.)

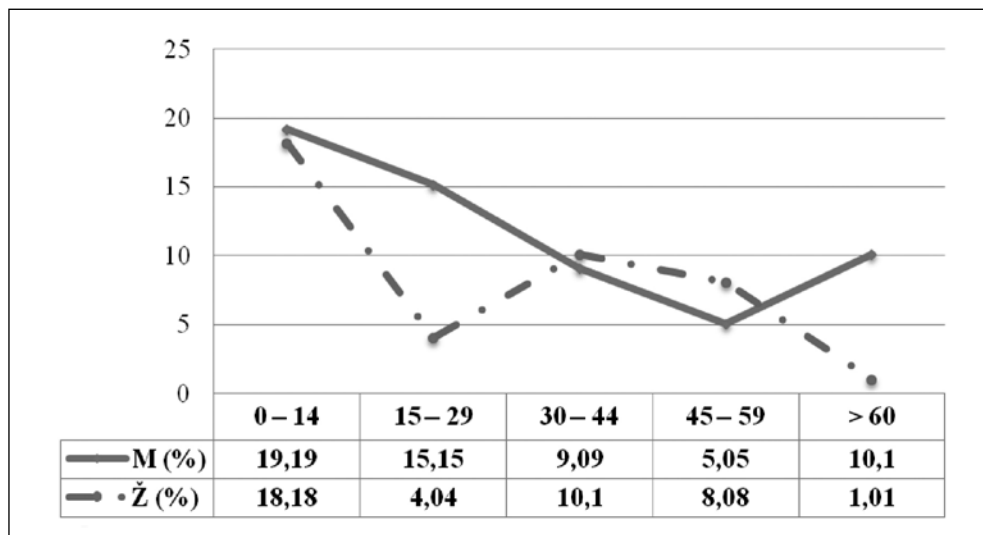
VII. Dobna struktura umrlih

Razmatrajući dobnu strukturu osoba upisanih u knjigu Stanja duša pored kojih je ucrtan znak križa (v. Tablicu 3.), valja uočiti kako je najveća smrtnost zabilježena u najmlađoj dobnoj skupini od 0 do 14 godina, dok je ona najmanja u dobnoj skupini od 50 do 54 godine. Nijedna muška osoba nije umrla u dobi od 50 do 54 godine, dok je u žena takvo stanje primjetno u prijašnjoj dobnoj skupini (45 – 49 godina).

Iz Grafikona 6. razvidno je kako u žena stopa smrtnosti u drugoj dobnoj skupini (15 – 29 godina) naglo opada te su u onim idućima vidljive oscilacije, pri čemu je najveći pad zamjetan u posljednjoj dobnoj skupini (više od 60 godina). U muškaraca se, s druge strane, osjetan pad primjećuje do 59. godine, a zatim vrijednosti ponovno rastu u skupini s najvišom životnom dobi, za razliku od žena.

DOBNA SKUPINA	MUŠKARCI		ŽENE		UKUPNO	
	BROJ	%	BROJ	%	BROJ	%
0 - 4	14	14,14	13	13,13	27	27,27
5 - 9	2	2,02	3	3,03	5	5,05
10 - 14	3	3,03	2	2,02	5	5,05
15 - 19	4	4,04	1	1,01	5	5,05
20 - 24	4	4,04	2	2,02	6	6,06
25 - 29	7	7,07	1	1,01	8	8,08
30 - 34	2	2,02	2	2,02	4	4,04
35 - 39	5	5,05	3	3,03	8	8,08
40 - 44	2	2,02	5	5,05	7	7,07
45 - 49	4	4,04	0	0	4	4,04
50 - 54	0	0	3	3,03	3	3,03
55 - 59	1	1,01	5	5,05	6	6,06
> 60	10	10,1	1	1,01	11	11,11
UKUPNO	58	58,59	41	41,41	99	100

Tablica 3. Dobna struktura umrlih u Barbanu (1882.)

Grafikon 6. Dobna struktura umrlih u Barbanu (1882.)

VIII. Prezimena i provenijencija

Na temelju podataka o roditeljima koji su ubilježeni u knjizi Stanja duša možemo uočiti koja su bila zastupljena prezimena u onodobnome Barbanu te između kojih su se obitelji sklapale ženidbene i rodbinske veze. Premda je broj prezimena prilično raznolik, većina ih se ponavlja jer se neki bračni parovi više puta pojavljuju u ulozi roditelja. Uz vlastito ime i prezime upisivao se i obiteljski nadimak, kao sredstvo identifikacije i diferencijacije unutar skupine istih prezimenjaka, kojemu je osnovna karakteristika relativna nasljednost jer se vremenom može (ali i ne mora) pretvoriti u novo prezime ili, pak, zamijeniti novim nadimkom.⁴⁵ U obrađenoj se knjizi pojavljuje sljedeći korpus prezimena prikazanih u Tablici 4., uz napomenu da se obiteljski nadimci ovdje donose u zagrada.

<i>Adminich</i>	<i>Codan</i>	<i>Grudich</i>	<i>Milloicovich</i> (<i>Giuca</i>)	<i>Salamon</i>
<i>Agostinis</i>	<i>Collich</i> (<i>Clacco</i>)	<i>Hervatin</i>	<i>Mirai</i>	<i>Smilovich</i>
<i>Andriancich</i>	<i>Collich</i> (<i>Gobo</i>)	<i>Hliba</i>	<i>Miletich</i> (<i>Russin</i>)	<i>Spada</i> (<i>Blisnach</i>)
<i>Bachia</i>	<i>Conovich</i>	<i>Ivetta</i>	<i>Mohorovich</i>	<i>Stancovich</i>
<i>Banich</i> (<i>Faraguna</i>)	<i>Damianich</i>	<i>Jadrinovaz</i>	<i>Mohorovich</i> (<i>Turina</i>)	<i>Stanich</i>
<i>Barach</i>	<i>Deletti</i>	<i>Juranich</i>	<i>Pavetich</i>	<i>Sugar</i> (<i>Ticich</i>)

⁴⁵ Ankica ČILAŠ ŠIMPRAGA, „Obiteljski nadimci u Promini“, *Folia onomastica Croatica*, knj. 15., Zagreb 2007., str. 39.-40.

<i>Battel</i>	<i>Didoj</i>	<i>Juricich (Bros)</i>	<i>Pechizza</i>	<i>Svezich</i>
<i>Battel (Matolinaz)</i>	<i>Dobrich (Dodo)</i>	<i>Licini</i>	<i>Petrich (Cancellor)</i>	<i>Totter</i>
<i>Battelich</i>	<i>Dusman</i>	<i>Lius</i>	<i>Pisani</i>	<i>Trampus</i>
<i>Bilich</i>	<i>Fachinetti</i>	<i>Loschaz</i>	<i>Pogliach</i>	<i>Verbanaz</i>
<i>Biloslavo</i>	<i>Faraguna</i>	<i>Luch</i>	<i>Pogliach (Poravia)</i>	<i>Vidali</i>
<i>Borach</i>	<i>Filippich</i>	<i>Malabotich</i>	<i>Poldrugovaz</i>	<i>Villan</i>
<i>Budich</i>	<i>Francovich</i>	<i>Manzin</i>	<i>Puntil</i>	<i>Virtich</i>
<i>Callebich (Pales)</i>	<i>Fumetta</i>	<i>Manzoni</i>	<i>Radessich</i>	<i>Viscovich (Becarich)</i>
<i>Capponi</i>	<i>Gambin</i>	<i>Marculin (Chiachia)</i>	<i>Raico</i>	<i>Zaulovich</i>
<i>Cavonegro</i>	<i>Gergorovich (Petch)</i>	<i>Mechia</i>	<i>Raico (Claivan Petch)</i>	<i>Zubban</i>
<i>Celia</i>	<i>Giacometti</i>	<i>Mengotti</i>	<i>Riosa</i>	<i>Zustovich</i>
<i>Cettina</i>	<i>Giuranich</i>	<i>Mengovich</i>	<i>Rochuzzi</i>	
<i>Cleva</i>	<i>Glavas</i>	<i>Micoli</i>	<i>Roinich (Grabar)</i>	
<i>Cocotich (Farcalanaz)</i>	<i>Glavina</i>	<i>Miletich</i>	<i>Rutter</i>	

Tablica 4. Prezimena u Barbanu (1882.)

Budući da se kod bračnih parova upisivao kućni broj i mjesto iz kojega su potjecali, može se pratiti i dinamika migracijskih kretanja. Domaće mladenke udale su se za mladoženje iz: Filipane, Kršana, Marčane, Mutvorana, Labina, Roča, Vodnjana i Žminja. Zaručnici su također pronalazili nevjeste izvan barbanske župe, koje su dolazile iz Cresa, Gologorice, Krbuna, Labina, Savičente, Vižinade i Vodnjana.

Uz izravne se doseljenike uvijek upisivao naziv mjesta iz kojega su potjecali. Iz talijanskih su pokrajina ovamo pristigli Tommaso Rutter s područja Goričke grofovije te članovi obitelji Agostinis, Luch i Puntil iz Karnije.

IX. Zanimanja

U knjigu Stanja duša zapisivali su se podaci o socijalnome statusu, odnosno zanimanju pripadnikâ pojedinih kućanstava. Najveći dio žiteljstva bavio se poljoprivredom, što ne začuđuje s obzirom na to da je, uz stočarstvo, riječ o prevladavajućoj gospodarskoj djelatnosti. Međutim, ubilježeni su i primjeri vršiteljâ svakovrsnih zanimanja. Kao pripadnici građanskoga sloja navode se Ivan Antun Mikolić i Alessandro Deletti, dakako, uz ostale pripadnike tih obitelji. Tkalačkim obrtom bavili su se članovi karnijske obitelji Agostinis, a krojačkim oni obitelji Luch, dok su trgovcima bili nositelji prezimenâ Cleva i Puntil. U ulozi zidara spominje se Giovanni Didoj, a kovački posao obavljao je Franjo Srećko Pekica. Pored nekolicine je osoba upisana oznaka o bavljenju postolarstvom, a zanimljivo je spomenuti i primjer vojnika

u pješačkoj postrojbi Michiela Tottera te kolona⁴⁶ Filipa Cetinu iz Filipane. U Barbanu je boravio i poznati učitelj i odvjetnik Ivan Malabotić, podrijetlom s Cresa. Među duhovnim osobama zapisani su župnik Antonio Gambin te kanonici Sebastiano Trampus i Petar Stanković.

U pojedinim kućanstvima postojalo je pomoćno osoblje koje je za svoje usluge dobivalo smještaj, hranu i ponešto novaca⁴⁷ – njihov udio iznosio je oko 2 %. Zabilježeno je svega šestero osoba pored kojih se navode izričaji: *servo/a*, *servitore*, *domestica*. U kući Jurja Grgorovića (Peteha) kao sluga radio je Antun iz Jesenovika, dok je u obitelji Ivana Mengovića služila kućna pomoćnica Domenica Cavonegro iz Labina. Nerijetko su sluškinje bile u službi kod svećenika – iznosi se primjer Ivane Vozila iz Vodnjana koja je živjela u zajedničkome kućanstvu s ranije spomenutim župnikom Gambinom.

Prema navodima Zdenke Janeković Römer, kućna posluga dijelila je isti krov sa svojim gospodarima, a poslovima i načinom života bila je integrirana u obitelj. Budući da ljubavne veze gospodarâ i sluškinja nisu bile nepoznanica, one su imale stanovit utjecaj na strukturu kućanstva; naime, ona se mijenjala jer su djeca rođena u takvim vezama često živjela u očevoj kući.⁴⁸ No Egidio Ivetic, analizirajući strukturu kućanstava u Župi Vodnjan, gdje 1822. nije upisan nijedan član kućanstva koji bi pripadao kategoriji slugu, iznosi pretpostavku kako je pomoćno osoblje možebitno živjelo u vlastitim kućanstvima sa svojim obiteljima.

⁴⁶ Kolonatski ugovor sklapali su na razdoblje od 1 do 10 godina kolon i zemljovlasnik, čije je zemljište morao obrađivati o vlastitome trošku. Osobna je sloboda kolona bila ograničena, a bio je obvezan vlasniku davati dio prinosa. Usp. Istarska enciklopedija, *nav. dj.*, natuknica Darje MIHELICH i Ede BENČIĆ-MOHAR, str. 403.; Branko MARUŠIĆ, „Iz povijesti kolonata u Istri i Slovenskom Primorju“, *Jadranski zbornik*, sv. II., Rijeka – Pula 1957., str. 237.-279.

⁴⁷ Egidio IVETIC, „Aspetti della struttura familiare“, *nav. dj.*, str. 13.

⁴⁸ Zdenka JANEKOVIĆ RÖMER, Rod i grad, *nav. dj.*, str. 41.

U Kanfanaru je, pak, iste godine služinčad zauzimala udio od 3,8 % u ukupnome broju žiteljstva.⁴⁹

seljak (<i>agricola</i>)	kovač (<i>fabbro</i>)
građanin (<i>civile</i>)	kolon (<i>colono</i>)
tkalac (<i>tessitore</i>)	sluga (<i>servo/serva</i>)
postolar (<i>calzolajo</i>)	kanonik (<i>canonico</i>)
zidar (<i>muratore</i>)	vojnik pješak (<i>fante</i>)
trgovac (<i>commerciante/mercante</i>)	učitelj i odvjetnik (<i>maestro ed attuario</i>)
krojač (<i>sarte</i>)	

Tablica 5. Zanimanja žiteljâ u Barbanu (1882.)

X. Zaključak

Analizirana knjiga Stanja duša Župe Barban predstavlja vrijedno i vjerodostojno povijesno vrelo za proučavanje obiteljske i društvene povijesti, na temelju kojega možemo oslikati stvarnost u obuhvaćenome periodu. Žiteljstvo se može promatrati s različitih aspekata: prema broju i strukturi kućanstava, dobno-spolnome i socijalnome sastavu, vremenu stupanja u brak, broju djece u obitelji te udjelu one rođene izvan braka, kao i prema raznim drugim kriterijima. Budući da su zbirno popisane poimenične obiteljske zajednice sastavljene od bračnih parova, udovaca i udovica, s djecom ili bez

⁴⁹ Egidio IVETIC, „Aspetti della struttura familiare“, *nav. dj.*, str. 13.-14., 19.

nje, podaci omogućuju ustanovljavanje broja članova koji u istome kućanstvu stanuju s kućedomaćinom te onih pridruženih, bez obzira na to jesu li bili u krvnome srodstvu ili nisu. Potonji su najčešće bili pripadnicima slabo zastupljene kategorije kućnoga osoblja koje je živjelo u zajednici s malobrojnim upisanim osobama duhovnoga staleža.

Raščlambom je razvidno kako je u Barbanu prevladavao tip jednostavnih kućanstava koja su ponajviše tvorili supružnici. Pritom valja napomenuti kako su se unutar samih obitelji odvijale promjene, a jedan je od razloga ženidba ili udaja djece i posljedično odvajanje, odnosno osnivanje novoga kućanstva ili, pak, proširivanje postojećega koje se preobražava u višestruko ako vjenčano potomstvo ostane živjeti s roditeljima u istome kućanstvu.

U obrađenoj arhivskoj vreli iskazana je staleška slojevitost, stoga se upisi o vršiteljima raznorodnih zanimanja koji su trajno ili samo određeno – kraće ili duže – vrijeme boravili na teritoriju barbanske župe mogu smatrati ogledalom društvene strukture. Iz knjige Stanja duša izvire i prezimena iz kojih se može utvrditi podrijetlo neke osobe, a štokad je ubilježeno i mjesto iz kojega potječe, svjedočeći o fenomenu doseljavanja. Bilješke o odlasku zaručnikâ i zaručnica u drugu obitelj ili naselje/grad pridonose razmatranju intenziteta migracijskih veza Barbanštine s drugim istarskim, hrvatskim i inozemnim središtima. Prikazivanje vitalnih događaja ljudskoga života te određenih elemenata povijesti svakodnevice od nemale je važnosti u rekonstrukciji mikrosvijeta lokalne zajednice u promatranome razdoblju.

Le annotazioni della struttura familiare nella Parrocchia di Barbana in base allo „Status animarum“ (1882)

Riassunto

Lo Stato delle anime della Parrocchia di Barbana del 1882 è una fonte storica molto preziosa per esplorare la storia familiare e sociale. Nell'articolo sono presi in esame il numero e la struttura dei nuclei familiari a Barbana, la composizione sociale, per anzianità e per sesso, l'età per concludere il matrimonio, la frequenza dei figli coniugali ed extraconiugali, la struttura per classi di età dei morti, l'elenco dei cognomi, i flussi migratori, la provenienza degli immigrati, nonché le diverse professioni. I risultati ottenuti nella elaborazione hanno dimostrato che a Barbana esisteva un tipo prevalente delle famiglie nucleari o semplici, composte da coppie sposate con o senza figli. Nello *Status animarum* si trovano anche i cognomi dai quali si può identificare l'origine delle persone, e così testimoniano il fenomeno dell'immigrazione. Le annotazioni della partenza dei fidanzati ad un'altra famiglia o del loro trasferimento ad un'altro luogo ci permettono di esaminare l'intensità delle relazioni migratorie tra l'area di Barbana e gli altri territori istriani, croati e stranieri. La presentazione degli eventi vitali della vita umana e degli elementi della storia quotidiana rappresenta senza dubbio un contributo interessante alla migliore conoscenza del microcosmo della comunità locale nel periodo osservato.

**POVIJESNE PRILIKE U DOBA BARBANCA
PETRA STANKOVIĆA
(1771. – 1852.)**

Denis Kontošić, mag. educ.,

Orihi 26, 52207 Barban

e-mail: denis.kontosic@istra-istria.hr

Stručni rad

Autor priloga podrobnije je opisao političke, društvene, gospodarske, vjerske i kulturne prilike u doba života i djelovanja Petra Stankovića, poznatog barbanskog kanonika, polihistora i erudita. Istaknuo je činjenicu da se radilo o vrlo burnom vremenu, prepunom velikih promjena i događanja, u kojima se, međutim, Stanković prilično dobro snalazio.

Ključne riječi: Petar Stanković/Pietro Stancovich, povijesne prilike, Stankovićeви izumi i doprinosi

Parole chiave: Pietro Stancovich, circostanze storiche, invenzioni e contributi di P. Stancovich

I. Barbanac i Europljanin Petar Stanković

Barbanski kanonik Petar (Matija, Matej) Stanković (*Pietro Mattia Stancovich*) (Barban, 24. II. 1771. – Barban, 12. IX. 1852.) (Sl. 1.), polihistor Istre, svećenik i pisac, polemičar, filozof, znatiželjni istraživač, veliki bibliofil, član više europskih znanstvenih i umjetničkih akademija, posjednik velikog zemljišnog i novčanog imetka, obilježio je svoje vrijeme i mali istarski gradić Barban učinio poznatijim. Bio je jedan od najuglednijih Istrana u Europi u prvoj polovini XIX. stoljeća.

**Sl. 1. Petar Stanković (1771. – 1852.) (lijevo);
Barban krajem XIX. stoljeća (desno)**

Očaran mogućnostima nabave knjiga i stjecanja obrazovanja u zemljama Europe, često je putovao u Italiju, Francusku i Austriju radi dodatnog usavršavanja i odmora, kao i zbog nabave novih knjiga za svoju biblioteku, što je vidljivo iz njegove korespondencije i njegovih djela. Podrijetlom Hrvat, smatrao se Talijanom, klanjao se Francuzima, bio i austrofil, ali je ipak ostao vezan za hrvatski seoski korijen. Veliki dio svojega vijeka posvetio je znanju i

njegovoj djelatnoj primjeni. Zamislio je unaprijediti poljodjelsku proizvodnju tada siromašne, a u lošijim godinama gladne Istre. Stoga je predstavio desetak raznih pronalazaka na znanstvenim skupovima. Rodio se u Barbanu, u njemu je stvarao, u njemu je i preminuo, a u njemu ima i vječno počivalište.

Kakvo je uopće bilo vrijeme u kojem je živio Petar Stanković? Kakvi su bili uvjeti za življenje, školovanje, pisanje, stvaranje, putovanja? Kako se poznati Barbanac snalazio u svojem životnom vijeku u tom vrlo turbulentnom vremenu na koncu XVIII. i početku XIX. stoljeća? Kako su zbivanja u njegovom okruženju utjecala na njegov život, na teme koje je obrađivao u svojem neumornom pisanju? Kako je iz maloga Barbana uspio uvijek nabavljati najnovija knjižna izdanja, a potom ih proučiti i koristiti za kreiranje svojih djela i izuma? Kakvo je bilo njegovo ponašanje u takvim vrlo zadanim povijesnim okolnostima? Kako se školovani i izuzetno inteligentan i radoznali barbanski svećenik, pisac i stvaratelj, kanonik Petar Stanković, snalazio u čestim promjenama vlasti? Koliko i kako su povijesne okolnosti i nizanja nemirnih događanja utjecali na njegov život i rad?

II. Promjene vlasti u Istri i Barbanu

Zanimljivo je zabilježiti da su na istarskom poluotoku, pa tako i u Barbanu, bile vrlo česte promjene vlasti. U hodu s vremenom, imali smo u Istri i Barbanu sljedeće promjene vlasti i vladara po godinama, koje u najkraćim crtama mogu ovako prikazati:

- postanak Barbana – VI. stoljeće – Bizant (Istra i Dalmacija) (539. – 751.)¹; 740. g. – srednjovjekovno utvrđeno naselje; Franci (789. – 952.); njemački carevi vladaju Istrom nakon Franaka, a kaštelima njemačke velikaške obitelji;

- s konca XII. stoljeća potječu prve dvije pisane isprave u kojima se spominje Barban (1199.)²; akvilejski patrijarsi, kao zemaljski velikaši, dobivaju od cara Istru kao leno (1209.);

- Barban je u XIII. stoljeću pripao pazinskom feudu, pod vlašću goričko-pazinskih grofova³, pa tako srednjovjekovni kaštel i komun pripadaju najprije Pazinskoj knežiji, a potom od 1374. Habsburgovcima, čime i Barban dolazi u posjed Austrijanaca;

¹ Postanak Barbana vezuje se za VI. stoljeće, odnosno za doba kada Dalmacijom i Istrom vlada Bizant. Povjesničar Pietro Kandler smatrao je da je crkvena župa u Barbanu utemeljena 740., a da je kaptol osnovan nakon 800. Srednjovjekovno utvrđeno naselje spominje se od 740. U doba bizantske vlasti (539. – 751.) Istrom je upravljao egzarh sa sjedištem u Ravenni. U vrijeme franačke vlasti (789. – 952.) došlo je do jačeg razvitka feudalnog sustava, tj. pojave da određenim krajem upravno i gospodarski vlada vlastelin, obično s titulom baruna, grofa ili markgrofa. U to su vrijeme nastali kašteli, feudalne utvrde u kojima je velikaš najčešće živio sa svojom obitelji.

² Prve dvije pisane isprave, u kojima se spominje Barban, potječu s konca XII. stoljeća. Prva je iz 1199., a odnosi se na dogovor između puljskog grofa Engelberta te Barbanaca i njihovog župana Pribislava, oko plaćanja četvrtine od prihoda s nekih zemljišta. Kaštel i komun, sa svojim kaštelanom Pribislavom, nakon pobune, obećavaju 1199. pokornost podestatu Pule. Druga je isprava sličnog sadržaja, a odnosi se na ugovor s predstavnicima zajednice Planje iz 1199. U kasnijim ispravama (1304. i 1330.), spominje se Barban kao posjed goričkih grofova (*Terra di Barbana*), ali i kao često poprište okršaja akvilejskog patrijarha, grofova Goričkih, Mlečana i Habsburgovaca.

³ Od XIII. stoljeća Barban je u vlasništvu goričko-pazinskih grofova. Nakon smrti posljednjeg goričko-pazinskog grofa Alberta IV., Barban prelazi u habsburške ruke. Godine 1374., ugovorom o nasljeđivanju, između Alberta IV. Goričkoga i Rudolfa IV. Habsburga, nakon izumiranja istarske grane grofova Goričkih, Barban i ostali gorički feudalni posjedi u Istri, odnosno Pazinska knežija, prelaze u ruke Habsburgovaca.

- obitelj De Taxis (1505.); rat Austrije i Venecije (1508. – 1523.); predaja Barbanaca Mlečanima (1516.)⁴; Mletačka Republika (1516. – 1797., Loredani od 1536. do 1869.);

- 1536. Austrija je Rakalj pristala predati Veneciji, koja ga je kupila od Simona De Taxisa, a zatim je odlučila Barban i Rakalj prodati na javnoj dražbi venecijanskoj plemićkoj obitelji Loredan di Santo Stefano⁵ (Sl. 2.), koja je u mletačkoj povijesti odigrala vrlo značajnu ulogu, a u čijem će posjedu Barban ostati do 1869.;

- poznata mletačka obitelj Loredan imala je Barban u posjedu u rasponu 334. godine, odnosno njime zaista upravljala 326 godina, jer su Loredani privremeno napustili Barban za vrijeme Napoleonove vlasti (1805. – 1813.); dolaskom pod vlast obitelji Loredan nije se poboljšao položaj Barbanaca – njihovo pogranično područje nalazilo se u jednako teškom stanju kao kad je činilo dio Pazinske knežije, tj. Austrije;

⁴ God. 1516. Barban se predao Mlečanima. U to su se vrijeme mnogi istarski gradovi predavali Veneciji. Barban se našao okružen Mlečanima te su počeli međusobni pohodi na tuđi teritorij, uz otimanje stoke, pljačku ljetine i sl. Austrijski car Maksimilijan Habsburški odlučio je 1504. iznajmiti Rakalj, a 1505. i Barban, plemićkoj obitelji De Taxis, i to založnim pravom na osnovi zajma koji je uplaćen njemačkom kralju Maksimilijanu I., caru Svetoga Rimskog Carstva. Mletačko-austrijsko suparništvo, na proljeće 1508., preraslo je u otvorene ratne sukobe u neposrednoj blizini Istre. Osnovana je i koalicija za obranu od Mletačke Republike, Cambraiska liga. Ne mogavši više izdržati ratna razaranja, za vrijeme rata između Austrije i Venecije, odnosno između Svetog Rimskog Carstva i Mletačke Republike (1508. – 1523., Rat Cambraiske lige između Maksimilijana Habsburškog i Venecije), Barban se 1516., putem svojih župana, gastalda Santa Viškovića i Marina Vinodolca, stavio pod mletačku zaštitu. Prema ugovoru, Barbanci su i dalje mogli birati župana, požupa, župnika i kanonike, ali su se prizivi na sudske presude morali upućivati labinskom podestatu.

⁵ Loredan di Santo Stefano – bogata plemićka obitelj Mletačke Republike, čije je ime upisano zlatnim slovima u povijesti Venecije jer je dala čak trojicu duždeva (Leonardo, Pietro i Francesco Loredan). Obitelj je stigla u Lagunu oko 1015. Grana obitelji Loredan, pod nazivom Loredan di Santo Stefano, izumrla je 1750. smrću Andree Girolama. Trenutno jedina preživjela grana te obitelji je Loredan di San Vio.

**Sl. 2. Lijevo: Leonardo Loredan (1436. – 1521.), 75. dužd (1501. – 1521.);
sredina: Pietro Loredan (1482. – 1570.), 84. dužd (1567. – 1570.);
desno: Francesco Loredan (1685. – 1762.), 116. dužd 1752. – 1762.)**

- stradavanja Barbanaca tijekom uskočkih provala u Uskočkom ratu 1615. – 1618.⁶;

⁶ Uskočki rat (talijanski: *Guerra di Gradisca*) bio je rat između Mletačke Republike i Austrije koji je trajao od 1615. do 1617. Taj je rat bio uvertira za Tridesetogodišnji rat. Još je habsburški car Ferdinand I. počeo s politikom instrumentaliziranja brojnih, uglavnom slavenskih, balkanskih izbjeglica, koje su, bježeći pred Turcima, potražile utočište u zemljama pod njegovom kontrolom, pa im je dopustio da se nasele u Kranjskoj i Dalmaciji, i to uz subvencije i povlastice u zamjenu za služenje u poluvojnim formacijama, koje su trebale svojim gerilskim akcijama podrivati tadašnju mletačku dominaciju nad Jadranom. Oni su kasnije postali poznati pod imenom uskoci. Obje strane Uskočkog rata koristile su se najamnicima, tako su se na obje strane borili Talijani, Nijemci, Hrvati, Albanci i Francuzi. Jedina razlika bila je u tome što se Venecija služila i grčkim plaćenicima, a Habsburgovci španjolskim. Iako su Mlečani načelno bili puno snažniji, ipak nisu uspjeli ostvariti neke značajnije uspjehe, pa je na kraju 1617. rat završio na istim početnim pozicijama. I jedna i druga strana provodile su velike pljačkaške akcije protiv civilnog stanovništva (tako se posredno plaćalo vojnike). Osobito teško je stradala Istra, gdje su se ratne aktivnosti produžile sve do travnja 1618. Računa se da je tadašnja Istra izgubila oko 30 – 50 % stanovništva i 90 – 99 % stoke, a da je porušeno ili spaljeno 60 – 90 % kuća i napušteno oko 90 – 98 % polja. Suvremenici su ga smatrali pravom katastrofom jer su se njegove posljedice još dugo osjećale po cijeloj Istri. S obzirom na to da je Barban bio važna vojna točka u obrani mletačke granice prema habsburškoj Pazinskoj knežiji, teško je stradao u uskočkim provalama za Uskočkog rata, ali i u epidemiji kuge koja je potom uslijedila. Nakon potpune devastacije, Barban je ipak bio obnovljen, pa je potkraj mletačke vladavine izložen talijanizaciji koja je pokušala poništiti jaku glagoljašku tradiciju i svako svjedočanstvo o izrazito hrvatskome etničkom obilježju gradića.

- 1797. – propast Mletačke Republike⁷ i prelazak Venecije u ruke Austrijanaca (prva austrijska vladavina) (1797. – 1805.);

- 1805., u ratu s Francuzima, Austrija je izgubila bivši mletački dio Istre koji se pripojio Napoleonovoj Kraljevini Italiji (Ilirske provincije)⁸; Barbanci sretno dočekali Francuze (1805. – 1813.); kratak povratak austrijske vojske u travnju, pa povratak Francuza u listopadu 1809. (Loredani napustili Barban); 1813. Habsburgovci vraćaju Barban obitelji Loredan (opet feudalna obveza) do 1869., kada se ukidaju feudalna prava;

⁷ Do propasti Mletačke Republike došlo je 1797. pod naletom francuske vojske. Mirom u Campo Formiju (u Furlaniji, na pola puta od Udina do Napoleonove vojske), koji su potpisali car Franjo II. i Napoleon (pobjednik pohoda na Apeninski poluotok), čitava je Istra pripala Austriji. Ukinuta je tako Mletačka Republika, čiji su teritorij trebali podijeliti Austrijsko Carstvo (Venecija, pokrajina Veneto do rijeke Adige, Furlanija, Istra, Dalmacija i jadranski otoci) i Francuska (albanska obala i jonski otoci). Bio je to kraj jednoga doba i svega onoga što je tvorilo kolektivno pamćenje jedne države starorežimskog modela kao što je bila Mletačka Republika. Ta je država imala svoj formalni sustav vladanja, svoje simbole, pravnu i sudsku infrastrukturu tijesno povezanu s lokalnom, komunalnom i feudalnom stvarnošću, u čijim se okvirima ostvarivala. Habsburška vladavina nije djelovala kao potpuna novost za stanovnike mletačke Istre jer je integracija Trsta, kao austrijske luke, sa sjevernim dijelom poluotoka bila gotov čin. Istrani su upravo zahvaljujući suživotu s dinamičnim gradovima kao što su bili Trst i Rijeka već poznavali ono bolje i obećavajuće lice Austrije: trgovačko. Uostalom, Austrija je već bila prisutna u središnjoj Istri. Znale su se određene norme, upotrebljavao se austrijski novac, a ni njihove zastave i odore Istranima nisu bile strane. U prvom razdoblju (1797. – 1805.) austrijske vladavine dvije Istre (habsburška i mletačka) nisu formalno ujedinjene, već su ostale jasno odvojene.

⁸ Kraljevina Italija (Ilirske provincije). Europski su događaji izravno utjecali i na političku sudbinu regije. Nakon bitke kod Austerlitz i Požunskog mira (danas Bratislava), 26. XII. 1805., mletačka je Istra prestala biti austrijski posjed (kao i sva ostala područja koja su prije bila mletačka: Venecija, venecijansko kopno i Dalmacija) i prešla u siječnju 1806. pod vlast francuskoga cara Napoleona. U ožujku iste godine mletačka je Istra (kao i svi bivši mletački posjedi) službeno ušla u sastav Kraljevine Italije sa statusom departmana (oblasti). U okviru nove konstelacije snaga u Europi, Istra je nazvana vojvodinom Carstva. Mletačka je Istra ostala samostalan subjekt, prepoznata kao takva u okvirima diplomatskih razmjena i upravno jasno odvojena od habsburške Istre.

- nakon konačnog poraza Francuza 1815.⁹, odlukom Bečkoga kongresa, Istra je dodijeljena Austriji (kasnije Austro-Ugarskoj Monarhiji), pod čijom vladavinom ostaje do kraja Prvoga svjetskoga rata 1918. (druga austrijska vladavina) (1814. – 1918.).

DOGAĐAJI U OKRUŽENJU	ŽIVOT PETRA STANKOVIĆA
1516. – 1797. Mletačka Republika	1771. – rođenje u Barbanu – školovanje u Rovinju, studij u Udinama i Padovi (diplomirao teologiju, a izučavao pravo, matematiku i prirodne znanosti); 1795. – mlada misa i zaređenje u Puli od strane tadašnjeg puljskog biskupa Ivana Dominika Juras
1797. – 1805. Austrija (prva austrijska vladavina)	1798. – voljom svojih župljana i crkvenih vlasti, već u svojoj 27. godini, imenovan kanonikom zborne crkve sv. Nikole u Barbanu

⁹ Poraz Francuza 1815. Zbog pogoršanja klimatskih prilika, što je utjecalo na poljoprivrednu proizvodnju Istre i drugih dijelova kontinenta, uzaludnima postaju svi Napoleonovi eksperimenti. Zime 1812. i 1813. bile su vrlo jake. To je dvogodišnje razdoblje presudilo i o Napoleonovoj sudbini. Nakon propasti u Rusiji, uslijedili su koncentrični napadi na francuske posjede. Tako je bilo i u Ilirskim provincijama. U proljeće 1813. austrijski je general Nugent napredovao prema Istri, ali je vojna kampanja samo u rujnu iste godine ostvarila uspjeh zahvaljujući doprinosu kapetana Lazarića koji je organizirao oružani ustanak na Pazinštini i porazio Francuze pored Berma. Kopar je 12. IX. 1813. ponovno postao grad-podanik austrijskoga cara. Mirovnim ugovorom u Parizu 1814. Austrijskom Carstvu su službeno vraćena područja koja je izgubilo 1805. i 1809. Tijekom 1814. i u Istri počinje doba restauracije.

<p>1805. – 1813.</p> <p>Francuska</p> <p>(1809. kratak povratak austrijske vojske u travnju, pa povratak Francuza u listopadu)</p>	<p>– uvećava vlastite zemljišne posjede i, prema vlastitom nacrtu, gradi u Barbanu trokatnicu (nadogradnja obiteljske kuće) koja je veličinom zasjenila i njoj susjednu palaču Loredan</p>
<p>1814. – 1918.</p> <p>Austrija</p> <p>(druga austrijska vladavina)</p>	<p>1818. – u 37. god. – objavio svoje prvo djelo (<i>Versi + Neofaste in Astiri</i>)</p> <p>1825. – knjiga o istarskom vinu <i>Vino dell'Istria</i></p> <p>1828. – 1829. objavio svoje glavno djelo <i>Biografia degli uomini distinti dell'Istria</i> ("Životopisi znamenitih Istrana") – knjiga u 3 opsežna sveska s preko 1000 stranica</p> <p>1840.– predstavio izum <i>Spolpoliva e macinocciolo</i></p> <p>1841.– predstavio izum <i>Torchioliva, ossia torchio oleario</i></p> <p>1852. – preminuo i pokopan u Barbanu</p>

**Tablica 1. Usporedba događanja u okruženju
sa životom Petra Stankovića**

III. Istra u XVIII. stoljeću

Osamnaesto stoljeće bilo je razdoblje gospodarskog i demografskog uzleta cijele istarske regije, ne samo pojedinačnih gospodarskih grana. Kao što je između XVI. i XVII. stoljeća bilo 50 godina stagnacije (1580. – 1630.), tako se kriza dogodila i na prijelazu iz XVII. u XVIII. stoljeće (1693. – 1695.; 1715. – 1718.). Bio je to tek privremeni zastoj koji nije utjecao na želju za širenjem maslinika, ali i polja pod žitaricama te vinograda, duž obalnog pojasa, na zemlji koja je samo prije 50 godina bila šikara. Razvoj je zaustavila kriza na tržištu žitarica devedesetih godina XVII. stoljeća, a nakon toga smrzavanje maslina 1708., događaj s vrlo štetnim posljedicama. Slijedila je nestašica hrane (1712. – 1713.) i epizootija goveda (pomor stoke) (1715. – 1716.). Bila su to dva desetljeća hladnih zima koje su gotovo svugdje povećale smrtnu slučajevu, prije svega među djecom, kao najslabijem i neishranjenom dijelu stanovništva.

Oko 1720. sve se počinje mijenjati u Istri. Maslinarstvo se razvija snažnije nego ikada prije i do osamdesetih godina XVIII. stoljeća potaknuto je velikom potražnjom istarskog ulja. Ulje se samo djelomično prodavalo na tržištu, budući da je već razvijeno krijumčarenje raslo usporedno s povećanjem proizvodnje. Koliko se ulja prerađivalo u prešama i upisivalo u za to predviđene prijavnice, ostalo je nepoznanica. Uz službene preše, čiji je broj neprestano rastao u zadnjem stoljeću mletačke vladavine, postojao je čitav niz skrivenih i ilegalnih. Najvažnija područja proizvodnje, uz tradicionalnu Koparštinu, postali su Piran i Rovinj, iako su raspolagali s malim poljoprivrednim okruzima, te Poreština, koja je konačno izašla iz demografske stagnacije. Slijedila su ostala primorska mjesta.

Širenje obradivog zemljišta potaknulo je druge gospodarske grane i povećalo proizvodnju vina, trgovinu kožom i dr. Pojavile su se i neke nove djelatnosti, do tada u regiji nepoznate, kao primjerice uzgoj murve (duda)

i svilca za proizvodnju sirove svile. Općenito, u svim novim ili postojećima privrednim djelatnostima nije postignut visok stupanj prerade. Sirova se svila prevozila u Veneciju na obradu, vuna je također ostajala sirova i od nje su se plele obične tkanine. Iako u stalnom širenju, i obrtništvo je bilo usmjereno na zadovoljavanje lokalnih i hitnih potreba. Istra je nastavila kupovati gotove proizvode i rukotvorine na venecijanskom tržištu (bliskom i dostupnom), u Trstu, koji je 1719. postao slobodna carinska luka, te ostalim jadranskim tržištima. Iako je Istra bila velik izvoznik drva, uvozila je drvene prerađevine: namještaj, bačve, vjedra, čak i obrađene daske, zatim sve vrste tkanina, od dragocjenih svila i brokata do baršuna, razne vrste šešira i kapa, predmete od keramike iz Romagne („bukalete“ iz folklorne tradicije). Velike količine češnjaka kupovale su se tada u Pugli (*Puglia/Apulia* – regija u jugoistočnoj Italiji, glavni grad: Bari).

Primorski gradovi, s Rovinjom na čelu, počevši od 1720./1730., doživjeli su pravu revoluciju u ribarstvu, povećan ulov plave ribe i ekspanziju *konzervirane ribe*. Slane srdele u bačvama postat će jedan od najpoznatijih istarskih proizvoda ne samo u susjednim pokrajinama (Furlanija, Veneto, Romagna) već i u Lombardiji i u središnjoj Italiji (Umbria i Lazio). Industrija slane ribe (srdele, inćuni, skuše), jer je doista riječ o industriji u predindustrijsko doba, razvila se najprije u Rovinju, a zatim se proširila na Poreč, Piran i Pulu. U Rovinju broj ribarskih brodica vrtoglavo raste u cijelom XVIII. stoljeću, a istarska je slana riba, službeno prodavana u Veneciji, a krijumčarena svagdje, budući da su se na proizvod plaćali porezi, odgovarala potrebama brzo rastućih tržišta. Zbog uvođenja kukuruza i palente u prehrambene svrhe, broj stanovnika u stalnom je porastu, prije svega na području Padske doline. Inače slaba potrošnja mesa u tim područjima dodatno se smanjila, jer su se ispaše pretvarale u obradivo zemljište na kojem se sadio kukuruz. Da bi se nadomjestilo nedostajuće meso, povećala se potražnja za slanom ribom kao proteinskim nadomjeskom. Veliku je korist od takva stanja na tržištu imao

Rovinj u kojem se upravo bila razvila nova tehnika ribarenja koja je bitno povećavala količine ulovljene plave ribe.

Sl. 3. Rovinj – najdinamičnije istarsko središte u XVIII. stoljeću

Rovinj (Sl. 3.) je tako postao najdinamičnije istarsko središte u XVIII. stoljeću. Njegovo se gospodarstvo brzo prilagodilo potrebama tržišta i usmjerilo na trgovinu uljem, slanom ribom, građevinskim kamenom (ne samo kamenim blokovima već i vapnom za potrebe Ferrare i Romagne). Gradić je postao najnaseljenije istarsko mjesto te je s oko 3.600 stanovnika, koliko ih je imao 1645., 1710. prešao na 5.600, a 1780. čak na 10 – 11.000, dok se Kopar kretao oko broja od 4.500 – 5.000 stanovnika. Ribarstvo je potaknulo razvoj pomorstva i uporabu većih brodova. Rovinjski su kapetani u osamdesetim godinama tog stoljeća redovito plovili Sredozemljem.

Rovinjski uzlet posredno je djelovao i na Poreč (Sl. 4.), u koji su pohrlili ribari i poduzetnici koji su se u Rovinju osjećali viškom ili im je grad postao pretijesnim. Kopar je ostao i dalje najvažniji grad mletačke pokrajine, s najuglednijim plemstvom, najpoznatijim školama i intelektualcima. Piran je bio puno dinamičniji grad u kojem se tradicionalno obavljalo više gospodarskih djelatnosti (kvalitetna proizvodnja soli, ulja, vina, zatim obrtništvo, ribarstvo i od XVIII. stoljeća kožarstvo). Nakon uspona Trsta (tal. *Trieste*) (Sl. 4.) u 60-im i 70-im godinama XVIII. stoljeća, sva su se istarska gospodarstva usmjerila prema tom novome tržištu. Trgovačko središte koje je utrostručilo svoju veličinu upijalo je gotovo cijelu istarsku proizvodnju žitarica, zobi za konje, sirovih tkanina te velike količine vina i radne snage.

U razdobljima 1720./1730. – 1760./80. u svim istarskim podregijama pojavljuju se znakovi jakoga gospodarskog i demografskog uzleta. Pazinština, Buzetski kras i Labin osjećaju korist od razvoja Rijeke, slobodne trgovačke luke i komercijalnoga središta kroz koje prolazi roba iz puno širih gospodarskih područja. Raste i Pula, iako je još daleko od velike Pule iz XIX. stoljeća. Poreč, iako još uvijek malih dimenzija, s 1.500 – 1.800 stanovnika, prepороđen je grad nakon gotovo potpune depopulacije i nestanka zbog epidemije kuge 1630. (preživjelo je svega 20-ak stanovnika). U XVIII. stoljeću u Poreču je nastao plemićki stalež koji je nakon koparskog i piranskoga postao treći po

važnosti u regiji.

Sl. 4. Iznad: Poreč; ispod Trst (*Trieste*)

Razvoj Istre zamjetljiv je po urbanističkom širenju, arhitekturi (mnogo novih župnih crkava u gradovima i selima) i umjetnosti, ali i po

životnom standardu gradskog i ruralnog stanovništva. Broj stanovnika se stalno povećavao: od 90.000 stanovnika (1690.) do 100.000 (1740.) i preko 120.000 (1780.). Međutim, uz „službeno“ gospodarstvo, ono koje bilježe vladari, djelovala je i siva ekonomija, krijumčarenje. Poznati su samo njezini okviri, ali posljedice su vidljive u životnom standardu stanovnika, posjedovanju luksuznih dobara velikog broja gradskih i ruralnih obitelji. Razvoj Istre potiče raspoloživost žitom i kukuruzom, uvezenim po niskoj cijeni iz venetskih nizina, te veće novčane mogućnosti stanovništva. Cijelo je XVIII. stoljeće obilježeno rastom broja bratovština¹⁰, tzv. laičkih škola koje se pojavljuju ne samo u gradovima već i u selima (u mletačkoj Istri djelovalo je više od 700 laičkih škola, a u cijeloj regiji više od 850).

Nestašica hrane, smrzavanje biljaka i drastičan pad maslinarstva bacili su u selima na koljena mnoge zajednice tijekom približno pola stoljeća, od 1770. do 1820. Do cijepanja malih zemljišnih posjeda došlo je posebice na cijelom području u blizini obale, u seoskim okruzima Kopra, Pirana, Buja i Poreča. Laičke su bratovštine sa svojim riznicama i zemljišnim posjedima bile presudne u održavanju života takva seoskog sustava. Mnogo je malih

¹⁰ Bratovština ili bratstvo (latinski: *confraternitates, fratiliae, scholae*), stariji arhaični nazivi: brašćine, skule, fratije, su dobrovoljna katolička udruženja vjernika laika usko povezana uz lokalnu crkvu, koju bratovština pomaže u vjerskom i društveno korisnom radu. Svaka bratovština ima vlastiti statut – matrikulu (kapitul ili konstituciju), koju potvrđuje lokalni biskup, svojeg sveca zaštitnika, članove – bratime i nošnju. Povodi za osnivanje bratovština su najčešće bile velike nepogode, kojih je u srednjem vijeku bilo napretek, od epidemija kuge, vjerskih i dinastičkih ratova, požara, gladi, potresa i poplava, kad je ljude obuzimao strah i kad su jedino zajedničkim naporom mogli ublažiti teškoće koje bi ih zadesile. Prve bratovštine prihvaćale su se njegovanja zaraženih kugom i njihovim pokapanjem, održavanjem ubožnica i skloništa za nemoćne, stare i siročad, dakle, bavile su se karitativnim radom. Bratovštine su bile osobito popularne od XIII. do XVI. stoljeća, kad su i brojna stručna i staleška udruženja vojnika, muzičara, slikara, kipara i obrtnika svih vrsta osnivala svoje bratovštine. Po Mletačkoj Republici razvio se od XI. stoljeća specifičan tip bratovštine zvanih *scuole*, koje su zapravo bile cehovska udruženja raznih obrtnika ili stranih trgovaca po Veneciji, a koje su imale vlastite objekte.

poljoprivrednika preživjelo radeći na svojoj zemlji, na posjedima bratovštine i unajmljenim terenima. Nestanak bratovština 1806., potaknut Napoleonovim dekretom, prouzročio je snažnu krizu takva sustava rada, sve dok za vrijeme habsburške restauracije nije ponovno uspostavljen stari model bratovština.

Potkraj XVIII. stoljeća gospodarski uzlet slabi. Kriza u opskrbi i nestašica hrane na europskoj razini krajem 60-ih godina povećavaju cijenu žitarica. Mnoge su istarske zajednice spašene od gladi zahvaljujući posredovanju mletačkog ureda za žito. Ta kriza, međutim, nije toliko zaustavila razvoj u regiji koliko smrzavanje maslina zimi 1781./1782. te ukupan pad potražnje za istarskim proizvodima usprkos širenju Trsta. Krize 80-ih i 90-ih godina tog stoljeća dodatno su usporile rast, ali sve to nije bilo ništa u usporedbi s nestašicom hrane i epidemijom tifusa, koje će tek uslijediti 1812. – 1817. Zajedno s pomorskom blokadom jadranske trgovine u doba Napoleona (1805. – 1813.), ta su zbivanja vratila Istru na gospodarsku razinu 1740. Kraj „starog režima“ bio je neka vrsta bljeska prije modernog doba.

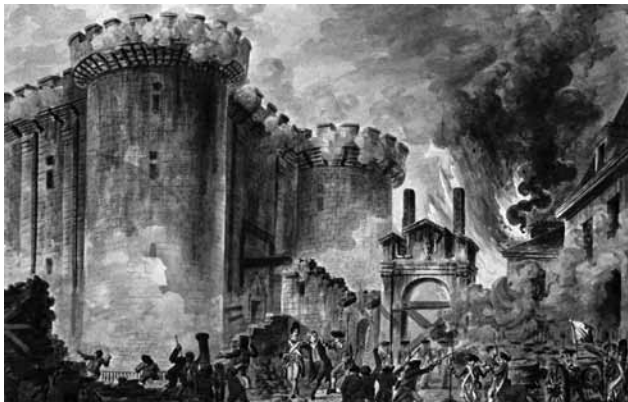
IV. Vrijeme ratova

Vrijeme življenja Petra Stankovića, u bližem i širem okruženju, bilo je ispunjeno ratovima. Svaki od njih je na svoj način obilježavao određeni prostor, ali i odnosio ljudske živote, a donosio patnje. Bili su to ratovi onoga vremena, vođeni na sasvim drugačiji način od onoga kakvima ih danas poznajemo. Međutim, rat je uvijek donosio nevolje, glad i neizbježno siromaštvo, jer je uvijek imao snažan utjecaj na gospodarska događanja.

Rusko-turski rat (1768. – 1774.) bio je odlučujući sukob nakon kojeg je Rusija proširila svoj utjecaj i vlast na južnu Ukrajinu, sjeverni Kavkaz i poluotok Krim. Tijekom ovog rata izbile su i pobune u Grčkoj, Rumunjskoj

i Crnoj Gori, što je olakšalo pobjedu Rusije. Rat je izbio u vrijeme velikih unutarnjih previranja u Poljskoj. Turci su osnovali savez s poljskim oporbenim snagama, a Rusija je u ovom sukobu dobila podršku od strane Velike Britanije, koja joj je dala pomorske instruktore.

Francuski revolucionarni ratovi (1792. – 1802.) naziv je koji se koristi za seriju oružanih sukoba koje je revolucionarna Francuska¹¹ (Sl. 5.) vodila s raznim europskim državama. Ti se ratovi obično dijele na dva razdoblja – tzv. Rat Prve koalicije (1792. – 1797.) i tzv. Rat Druge koalicije (1798. – 1801.), iako je Francuska od 1793. kontinuirano bila u ratu s Velikom Britanijom. Vrijedi istaknuti i da je Mletačka Republika, nakon 1070 godina, izgubila svoju neovisnost kada je Napoleon Bonaparte 12. svibnja 1797. osvojio Veneciju, na početku svoje vladavine.

Sl. 5. Početak Francuske revolucije – juriš na Bastillu (14. srpnja 1789.)

¹¹ Francuska građanska (buržoaska) revolucija započela je 1789., a trajala do 1795., po nekima i 1799. Najveće je dostignuće toga procesa ukidanje feudalnih odnosa u Francuskoj i u velikom broju ostalih europskih zemalja. Sve prijašnje revolucije imale su drukčije osobine. Ova je revolucija nešto potpuno radikalno te označava epohu slobode od feudalnog pritiska i nepravdnosti, ukidanje formi ovisnosti i osobne neslobode ljudi. Revolucija je započela 14. srpnja 1789. jurišom na Bastillu (zatvor političkih zatvorenika u Parizu). Nakon pada Bastille, nastala je euforija te izbijanje fizičkog nasilja. Građani su željeli odlučivati o sudbini i politici. Tako je započela Francuska revolucija, koja će trajati manje ili više intenzivno sljedećih 10 godina, sve do dolaska na vlast Napoleona Bonaparte.

Napoleonovi ili Napoleonski ratovi (1804. – 1815.) naziv je za seriju globalnih konflikata za vrijeme vladavine Napoleona I. Bonaparte¹² (Sl. 6.) Francuskom (1804. – 1815.), odnosno ratova koje je francusko Prvo carstvo vodilo protiv saveza drugih europskih država na čelu s Velikom Britanijom. Predstavljali su nastavak Francuskih revolucionarnih ratova, odnosno ratova

¹² Napoleon I. Bonaparte (Ajaccio, 15. VIII. 1769. – Sveta Helena, 5. V. 1821.) bio je francuski vojskovođa, državnik i car. Kao dijete siromašnog korzikanskog plemića, školovao se na francuskoj vojnoj akademiji i Francusku revoluciju dočekao s činom topničkog satnika. U francuskim je revolucionarnim ratovima brzo napredovao do čina generala i 1796. dobio zapovjedništvo nad francuskim snagama koje su jug zemlje trebale braniti od Austrijanaca iz Italije. Zahvaljujući svojem britkom umu, u nizu je bitaka i vještih manevara porazio nadmoćne austrijske kolonije, osvojio sjevernu Italiju i prisilio Austriju na sklapanje mira u Campo Formiju 1797. Godinu dana nakon pohoda u Egipat, Napoleon je 1799. izveo državni udar, poslije kojega se proglasio prvim konzulom i uveo osobnu diktaturu. Godine 1804. proglasio se francuskim carem. Napoleonova vladavina bila je obilježena sukobom Francuske s Velikom Britanijom, koji je trajao od 1793. do mira u Amiensu 1802. Godine 1805. u Bitki kod Austerlitz porazio je i pokorio Austriju, 1806. nakon Bitke kod Jene isto je učinio s Prusijom te formalno okončao Sveto Rimsko Carstvo, da bi nakon pobjede nad Rusima kod Friedlanda 1807. sklopio savez s ruskim carem Aleksandrom I. Tada je Napoleon bio na vrhuncu moći, ali je samo godinu dana kasnije sebi dopustio da bude umiješan u dinastijski sukob u savezničkoj Španjolskoj. Francuska vojna intervencija i postavljanje Napoleonova brata za kralja doveli su do svenarodnog otpora, pojave španjolske gerile i prvih ozbiljnih francuskih poraza. Godine 1809. ohrabrena je Austrija Francuskoj objavila rat, što je dovelo do kratkog, ali vrlo krvavog pohoda, tijekom kojeg je u Bitki kod Asperna Napoleon po prvi put potučen na bojnopolju. Iako je Napoleon taj rat na kraju dobio, nastojao se od sličnih problema u budućnosti osigurati ženidbom s austrijskom princezom Marijom Lujzom, koja mu je rodila sina. U međuvremenu je Rusija sve teže trpjela ekonomske posljedice kontinentalnog sustava blokade, pa ju je 1812. Napoleon napao s najvećom do tada okupljenom vojnom silom. Pohod se krajem godine pretvorio u katastrofu tijekom koje je izgubljen veći dio Napoleonove Velike armije. U proljeće 1813. Napoleon se suočio sa svenarodnim ustankom u Njemačkoj i dotadašnjim saveznicima koji su se okrenuli protiv njega. U odlučnoj Bitki kod Leipziga, Napoleon je poražen i prisiljen na povlačenje u Francuskoj, gdje je morao abdicirati i otići u izgnanstvo na otok Elbu, gdje je postavljen za formalnog vladara. Novi režim kralja Luja XVIII. pokazao se tako nepopularnim da je Napoleon nakon samo godinu dana sa šačicom pristaša uspio preuzeti vlast i započeti vladavinu poznatu kao Sto dana. To je razdoblje završilo u lipnju 1815., nakon poraza u Bitki kod Waterlooa. Napoleona su zarobili Britanci i zatočili ga na otoku Sveta Helena, gdje je umro šest godina kasnije.

koje je vodila revolucionarna Francuska, a koji su privremeno bili prekinuti mirom u Amiensu između Britanije i Francuske 1802. Na samom početku ih je karakterizirala francuska vojna dominacija na kopnu, koja je Napoleonu omogućila da u nizu spektakularnih pohoda i bitaka do 1809. godine stavi pod neposrednu ili posrednu kontrolu gotovo cijeli europski kontinent. Neki povjesničari, pak, i napoleonske ratove smještaju u francuske ratove, odnosno smatraju ih dijelom šire cjeline poznate kao Veliki francuski rat.

Sl. 6. Napoleon I. Bonaparte (1769. – 1821.)

V. Napoleonski ratovi (1804. – 1815.)

S obzirom na svoje razmjere, dužinu i karakter, kao i posljedice, Napoleonski ratovi – koji se često zajedno s *Francuskim revolucionarnim ratovima* smještaju u jednu cjelinu – od strane suvremenih povjesničara smatraju se sukobom analognim svjetskim ratovima u XX. stoljeću. Ne postoji konsenzus o tome kad su Francuski revolucionarni ratovi završili, a kada su Napoleonski ratovi počeli. Mogući datumi uključuju:

- 9. XI. 1799. - Napoleon počinje vladavinu nad Francuskom; 18. V. 1803. - Britanija i Francuska prekidaju mir u Europi; 2. XII. 1804. - Napoleon okrunjen za cara;

- Napoleonski ratovi su završeni Napoleonovim konačnim porazom u Bitki kod Waterlooa 18. VI. 1815. i drugim Pariškim sporazumom potpisanim 20. XI. 1815.

Napoleonski ratovi se tradicionalno grupiraju u manje cjeline:

- Rat Treće koalicije (1803. – 1806.), koji je Francuska vodila protiv Velike Britanije, Austrije i Rusije, a koji je završen francuskom pobjedom;

- Rat Četvrte koalicije (1806. – 1807.), koji je Francuska vodila protiv Velike Britanije, Rusije i Prusije, a koji je završen francuskom pobjedom i Tilsitskim mirom;

- Španjolski rat za neovisnost ili Poluotočni rat (1808. – 1813.), koji je Francuska vodila protiv Velike Britanije, Portugala i španjolskih pobunjenika, a koji je završen francuskim porazom;

- Rat Pete koalicije (1809.), koji je Francuska vodila protiv Velike Britanije i Austrije, a koji je završen francuskom pobjedom;

- Francuska invazija Rusije (1812.), koja se kasnije pretvorila u Rat Šeste koalicije (1813. – 1814.), koji je završen francuskim porazom i Napoleonovim padom;

- Rat tzv. Sedme koalicije (1815.), koji su saveznici Šeste koalicije vodili protiv Napoleona u periodu Sto dana i koji je završen konačnim Napoleonovim porazom.

Napoleonski ratovi su za vrijeme svojeg trajanja zabilježili brze i dramatične političke promjene u gotovo svim dijelovima europskog kontinenta, od kojih je najvažnija bila konačno ukidanje Svetog Rimskog Carstva, a kao dugoročne političke posljedice imali su i značajan poticaj nacionalističkim

pokretima u gotovo svim europskim zemljama, pogotovo u Njemačkoj i Italiji. Napoleonski ratovi su također, pogotovo zbog Napoleonovog nastojanja da Britaniju porazi blokadom i prekidom trgovačkih veza s drugim dijelovima svijeta, dali poticaj za postupno uvođenje industrijske revolucije, kao i jačanje kapitalizma, što je potaknuo i Napoleonov zakonik – *Code civil*. Eliminacija Francuske kao najveće europske sile te uspostava diplomatskog sustava temeljenog na načelu ravnoteže sila omogućili su Britaniji da nakon završetka Napoleonskih ratova dominira svijetom u periodu kasnije nazvanom *Pax Britannica*¹³.

VI. Stanković i Francuzi (1805. – 1813.)

Početak XIX. stoljeća vrijeme je nasilnog francuskog utjecaja u našim krajevima. U jednoj od pjesama napisanih na prijelazu stoljeća, Stanković

¹³ *Lat. Pax Britannica* (hrvatski Britanski mir) je izraz kojim se u najširem smislu označava period povijesti Europe i svijeta od 1815. do 1914., koji je karakterizirao nedostatak većih ili dugotrajnijih oružanih sukoba na europskom kontinentu, a koji se u pravilu tumači ekonomskom, političkom i pomorskom hegemonijom Velike Britanije nad ostatkom svijeta. Početak perioda vezuje se za završetak Napoleonskih ratova i propast Francuskog Carstva koje je pod svojom vlašću ili hegemonijom držalo kontinentalnu Europu, te predstavljalo jedinog ozbiljnog britanskog suparnika. Britanija je Bečkim kongresom dobila vlast nad nekadašnjim francuskim i nizozemskim kolonijalnim posjedima koji su njezinoj ratnoj mornarici omogućili neospornu prednost nad svjetskim morima te daljnju kolonijalnu ekspanziju na područja Afrike, Azije i Oceanije, uz otvaranje tamošnjih tržišta za britansku robu. Britanija je, dijelom i zahvaljujući tome što je prošla kroz industrijsku revoluciju ranije od ostalih zemalja, stekla prednost u odnosu na druge zemlje, te sve vrijeme inzistirala na primjeni načela slobodne trgovine u međunarodnim odnosima. Na vanjskopolitičkom planu se u pravilu suzdržavala od vojnih intervencija na Kontinentu i preferirala je održavanje svoje hegemonije diplomatskim putem, odnosno održavanjem tzv. ravnoteže sila i sprječavanja da se jedna kontinentalna sila nametne nad svima ostalima. Kao kraj *Pax Britannice* se u pravilu navodi izbijanje Prvog svjetskog rata, iz kojeg je Britanija, usprkos pobjedi, izašla iscrpljena te u međuratnom periodu nije bila u stanju nametati ekonomsku hegemoniju drugim zemljama, niti spriječiti provođenje protekcionističke politike koja će dovesti do Velike ekonomske krize i Drugog svjetskog rata.

opisuje Francuze kao prevratnike i razuzdanu gomilu razbojnika, ponajprije zbog njihova nasilničkog ponašanja prema starim vrijednostima i ustaljenom poretku. U drugoj, pak, pjesmi obasipa hvalospjevima europski savez protiv „prevratnih Francuza“.

Zbog takvog izrazito protivnog stava, koji početkom stoljeća uopće nije krio, mogle bi se očekivati nevolje za njega kada 1805. Napoleonove postrojbe uspostavljaju svoju vlast i poredak u Istri. Međutim, kao vjerodostojni pripadnik zemljoposjedničkog građanstva, Petar Stanković na vrijeme uočava moguće prednosti za sebe i korijenito mijenja svoj stav, pa doba francuske vlasti ne samo da mu ne donosi moguće neprilike već ga on koristi za svoje vrlo domišljate i snalažljive poslove: uvećava vlastite zemljišne posjede (raspolagao je s oko 400 hektara zemlje) i čini velebnu nadogradnju svoje obiteljske prizemnice; po nacrtu, koji je sam izradio, gradi trokatnicu (Sl. 7.) koja je veličinom zasjenila i njoj susjednu palaču Loredan.

**Sl. 7. Rodna kuća Petra Stankovića u Barbanu (lijevo);
palača Loredan (desno)**

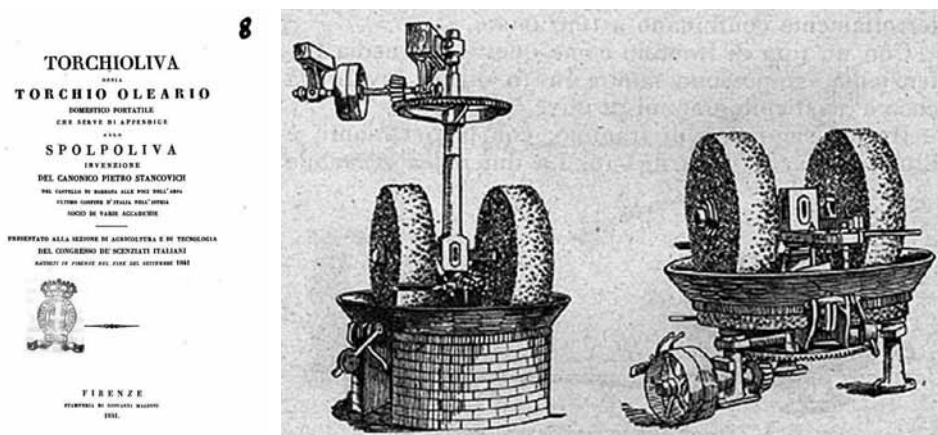
Venecijanska plemićka obitelj Loredan držala je Barban sve do 1805., kada je nekadašnja mletačka Istra došla pod francusku vlast i Barbanština postala dijelom Napoleonove Kraljevine Italije. Uoči ulaska francuskih postrojbi u Barban 1805., Loredani su napustili svoje stoljetno sjedište, kojim su do tada upravljali 269 godina, te vlast u naselju predali županu Ivi Pavliću i požupu Mati Mirkoviću, koji su svečano dočekali Francuze i oslobođenje od feudalnih obveza. Međutim, Barbanci su vrlo kratko uživali u toj slobodi jer je već 1813., nakon Napoleonova poraza, vlast u Barbanu preuzela Habsburška Monarhija, koja je gradić vratila obitelji Loredan, a oni su nakon toga njime upravljali još 56 godina, odnosno do 1869. i ukidanja feudalnih prava.

Kada je 1809. izbila protufrancuska pobuna u Istri, Petar Stanković i njegov brat načelnik Martin bili su kao francuski pouzdanici u Barbanu u iznimnoj opasnosti. Stoga su se morali skloniti iz svojega kraja na nekoliko mjeseci. U izgnanstvu su ostali sve do gušenja pobune. Petrov mlađi brat Martin (umro 1844.), inače po struci liječnik, bio je u dva navrata načelnikom u vrijeme francuske vlasti u Barbanu.

Znajući ove isječke iz života Petra Stankovića pod francuskom upravom, nije iznenađujuće da su mu, nakon promjene vlasti, austrijski činovnici u više navrata zagorčavali život, unatoč tome što se on i tada trudio biti „odanim“ državljaninom. Doba sumraka Napoleona poklapa se s početkom češćih kanonikovih izbivanja iz rodnog mjesta; on od tada gotovo svake godine provodi mjesec-dva u talijanskim, francuskim ili austrijskim gradovima. To mu vrijeme služi kao odmor i priprema za daljnje stvaranje kod kuće, ali ga također koristi i za sudjelovanja na znanstvenim skupovima širom Europe i pritom za druženje s ljudima sličnih nastojanja.

Stanković opet susreće Francuze radi svojih izuma (*spolpoliva, torchioliva*) iz područja maslinarstva, a čija je kvaliteta dokazana upravo francuskim zanimanjem za njih. Naime, pisani prikazi o tim Stankovićevim

izumima¹⁴ (Sl. 8.) (dvije knjige: *Spolpoliva e macinocciolo* („Uređaj za odvajanje koštica masline i mljevenje koštica“), Torino, Stamperia reale, 1840., *Torchioliva, ossia torchio oleario* („Preša za masline, ili uljna preša“), Firenze, Giovanni Mazzoni, 1841.), odmah nakon objavljivanja, prevedeni su u Francuskoj, te je tada Središnje kraljevsko društvo za ratarstvo iz Pariza nagovorilo svoju vlast na stupanje u pregovore s barbanskim svećenikom radi kupnje tih izuzetno korisnih naprava.

Sl. 8. Odvajanje koštica i prešanje maslina – izumi Petra Stankovića

¹⁴ Stankovičevi izumi - možda najpoznatiji izum je stroj nazvan *spolpoliva*, koji je služio za brzo odvajanje koštice od mesnatog dijela ploda masline, a s njim u sklopu djelovao je i odgovarajući nepomični ili prijenosni tijesak zvan *torchioliva*. Tim se pronalascima mogla značajno ubrzati, odnosno povećati u to doba izrazito spora prerada maslina i proizvodnja maslinova ulja.

VII. Istra u XIX. stoljeću

U istarskom je okrugu 1840. živjelo približno 220.000 stanovnika. Posebice je bilo teško u drugom desetljeću XIX. stoljeća (1811. – 1820.), u kojem su se nizale hladne zime (kraj tzv. maloga ledenog doba koje se, uostalom, osjećalo u cijelom prethodnom stoljeću), nestašica hrane, glad i epidemije tifusa (osobito je razorna bila ona iz 1816./1817.) koje su usmratile na tisuće ljudi.

Gospodarsko se stanje općenito pogoršalo nakon kratka Napoleonova razdoblja u Istri (1805. – 1813.). Smanjio se tako izvoz svih tradicionalnih istarskih proizvoda – drva, ulja, vina, soli i slanih riba, kojima su bili nadomješteni nedovoljni prinosi žitarica s istarskih polja. Cijeli su gospodarski sektori, vrlo snažni do 1790., zapali u stagnaciju. Slika Istre koju su dali austrijski upravitelji oko 1820. nije mogla biti drukčija nego loša, a razlozi su bili, po njihovome mišljenju, loša mletačka i francuska vladavina. Godine 1813. Istra je vraćena pod upravu Austrijskog Carstva (kasnije Austro-Ugarskog Carstva), te je postala dio krunske zemlje Austrijskog primorja. Time je u Istri započelo razdoblje druge austrijske vladavine, koje će potrajati do 1918.

Demografska situacija u raznim istarskim mjestima 1821. bila je sljedeća: Rovinj je bio najveći grad sa 8.900 stanovnika, slijedili su Piran (6.150 stanovnika), Kopar (5.120), Vodnjan (3.500), Izola (2.780), Žminj (2.560), Poreč (2.090), Pazin (1.615), Buje (1.530), Umag (1.160), Milje (1.100), Motovun (1.000), Bale (960) i Novigrad (830). Nema podataka za Pulu, ali grad zasigurno nije imao više od 2.500 stanovnika. Opće stanje bilo je jednako, ako ne i gore, u odnosu na desetljeće 1770. – 1780. Prvi demografski uzlet zabilježen je nakon 1830. Stanovništvo Istarskog okruga poraslo je sa 198.000 stanovnika, ustanovljenih 1830., na 232.000 stanovnika 1848.

U najgorim vremenima, primjerice od 1815. do 1830., iz Rovinja, koji je odjednom postao pretijesan za svoje stanovnike, odlazi mnogo ljudi. U boljim vremenima, između 1830. i 1850., Piran ali i Kopar privlačili su nove stanovnike koji su dolazili iz ostalih primorskih gradova i sa sela, da bi radili u solanama i na ribarskim brodicama. U gradovima i gradićima mogućnosti za rad uvijek su iste: solane, ribarstvo, pomorstvo, obrtništvo, poneka manja industrija, usluge, služenje.

Sl. 9. Pazin krajem XIX. stoljeća

Određena proizvodna živahnost zahvatila je nakon 1820. središnju Istru, prije svega Pazinštinu, u kojoj se zbog rasta potražnje Trsta i Rijeke

sve više uzgajaju žitarice, krumpir i stoka. Pazin (Sl. 9.)¹⁵ se od 1825. počinje mijenjati, iako sporo, u upravno središte u kojemu boravi određen broj službenika i činovnika te u središte poljoprivredne proizvodnje u kojem dolazi do izražaja mali zemljoposjednički stalež. To više nije samo mjesto boravka kapetana grofovije, već pravi gradić sa svojim činovnicima i uglednicima, kojima su se priključili proizvodni i uslužni obrtnici.

U razdoblju od 1830. do 1840. više od polovice Istarskog okruga (57 %), koji nije obuhvaćao samo poluotok, nego i otoke te Kras, činili su opustošeni dijelovi (šume grmova) i pašnjaci (upravo zbog uključivanja otoka i Krasa), dok su polja na kojima su se uzgajale žitarice, vinova loza, masline ili sve to zajedno, zauzimala manje od jedne petine ukupne površine (18 %). Maslinici, vinogradi, vrtovi, odnosno manje obrađene jedinice, obuhvaćali su tek 3,7 % teritorija. Ukupno je obrađenog zemljišta bilo oko 22 %. Kombinacija više biljaka (žitarice, vinova loza, masline, krumpir) obilježje je svih primorskih poljoprivreda na Sredozemlju. Šumska područja, ali ne isključivo šume, već kombinacija šume i pašnjaka te šuma i livada, prekrivala

¹⁵ Muzej Grada Pazina čuva i danas „Zastavu kapetana Lazarića“, koju je carski Beč „poklonio narodu Istre“ i poslao iz Beča u Pazin 1813., u čast pobjede kapetana Josipa Lazarića nad Francuzima. Naime, Republika Svetoga Marka je konačni slom doživjela 1797. pod naletom Napoleonove vojske, koja će ubrzo potom zaposjesti i Istru. Francuzi su se u Istri zadržali do 1813., kada ih s Pazinštine tjera malobrojna vojska kapetana Lazarića. Presudne bitke odvijale su se u okolici Pazina, oko Lindara i Berma. Spomenik borcima koji su porazili Francuze bio je 1816. postavljen ispred crkve franjevačkog samostana, a otkrivanju je nazočio i car Franjo I. Ukidanjem francuske uprave, Austrija je zagospodarila cijelom Istrom, koja je 1825. postala jedinstvena administrativna jedinica, Istarski okrug sa sjedištem u Pazinu. Njime je upravljao okružni poglavar barun Friedrich Grimschitz, a u službi mu je bio veliki činovnički aparat sastavljen od okružnih povjerenika, liječnika i kirurga, inženjera, tajnika, crtača, protokolista, registratora, pisara i nekoliko glasnika. Za sve njih Pazin je trebao osigurati urede, pa je sredinom XIX. stoljeća odlučeno da se za tu namjenu podigne nova zgrada. Useljenje u vlastitu zgradu administracija Istarskog okruga nije dočekala jer je Istra u međuvremenu postala pokrajina sa saborom koji je zasjedao u Poreču.

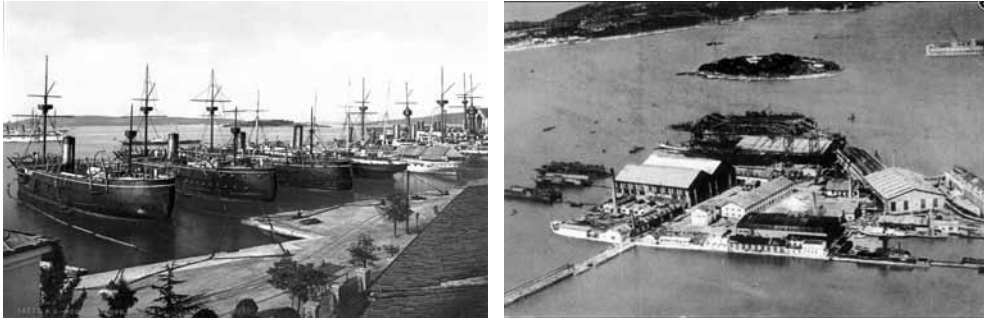
su oko 20 % Istarskog okruga. U konačnici, u odnosu na ostale habsburške provincije, Istra je djelovala kao gospodarski slabo razvijena regija (samo je Dalmacija bila u lošijem stanju).

Bez obzira na povećanu prehrambenu proizvodnju, proizvodnja vina oko 1860. smatrala se tehnički primitivnom. Novosti koje su dotad uvedene u proizvodnju i skladištenje vina nisu ni dotaknule regiju u kojoj se i dalje primjenjivala tehnologija iz XVIII. stoljeća. Preokret će se dogoditi u drugoj polovici XIX. stoljeća. Pretvorimo li proizvodnju Istarskog okruga u novčanu vrijednost, dolazimo do podatka da je 1844. na prvome mjestu bilo sijeno, zatim vino, drvo i krumpir. Sljedili su, daleko iza, sol i ulje (sa sličnim postocima), žito, slama i kukuruz. U razdoblju od 1830. do 1848. uzgoj ovaca porastao je za 15 % (s otprilike 260.000 na otprilike 300.000 grla), a broj goveda ostao je stabilan (45 – 46.000 grla), što upućuje na ograničen razvoj istarskog agrarnoga gospodarstva.

Tijekom tog razdoblja Pula (Sl. 10.) je vratila blagostanje. Od 1859. Puljski zaljev postao je glavna i najutvrđenija austrijska ratna luka i glavno središte brodogradnje¹⁶ (u novije doba i danas pod nazivom Uljanik). Grad

¹⁶ Carsko i kraljevsko brodogradilište u Puli (tada: *K. u. K. Kriegsmarine See-Arsenal*; danas: Uljanik) osnovano je 1856., u pomno odabranom Puljskom zaljevu, kao brodogradilište ratne mornarice Austro-Ugarske. Temeljac za gradnju položila je carica Elizabeta (Sissi) 9. prosinca 1856., te se taj datum proslavlja kao dan brodogradilišta, jednog od danas najstarijih u svijetu. Događaju je nazočio i car Franjo Josip, vladar Habsburške Monarhije koja je u Puli dobila svoju glavnu ratnu luku. Nepune dvije godine nakon polaganja temeljca, 5. listopada 1858., s navoza je porinut prvi brod – „Kaiser“ s 5.194 tone istisnine. Za austro-ugarsku mornaricu potom je napravljena flota od 55 raznih brodova, ukupne istisnine 53.588 tona. Uljanik d. d. (Grupa Uljanik d. d.), grupa društava brodograđevne industrije u Puli, sljednik je austrougarskog Pomorskog arsenala i brodogradilišta *Cantiere Navale Scoglio Olivi*, koje je djelovalo između dvaju svjetskih ratova. Grupa Uljanik danas zapošljava oko 3.000 zaposlenika. Fokusirana je na moderan način gradnje i montaže brodova. Posljednje desetljeće gradnje modernih brodova za prijevoz automobila i kamiona te višenamjenskih brodova za prijevoz kontejnera i automobila, nastavlja se gradnjom *dredgera* (jaružara), kompleksnih i sofisticiranih brodova za izvođenje podmorskih radova i uskoro gradnjom brodova za prijevoz žive stoke.

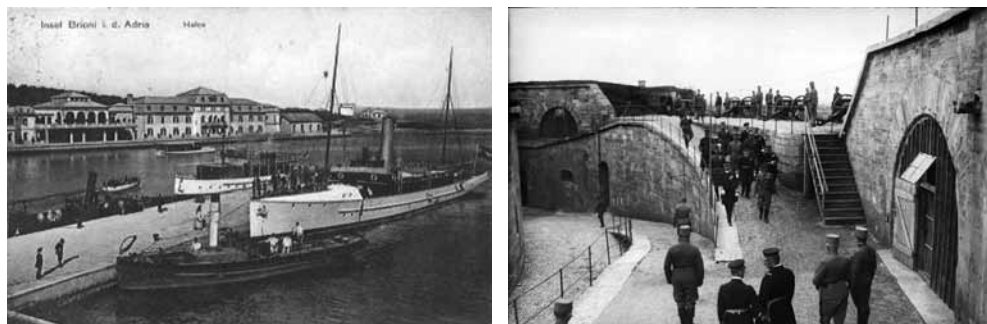
je proživio preobrazbu iz malog naselja s blijedim antičkim sjajem u razvijeni industrijski grad. Otok Lošinj (*Lussino*), smješten jugoistočno od Pule, postao je tada ljetna rezidencija austrijske carske obitelj Habsburg.

Sl. 10. Carska i kraljevska ratna luka Pula 1890. (lijevo) i ratno brodogradilište (desno)

Austrijanci oko Pule i na Brijunima, otočju uz zapadnu istarsku obalu, nasuprot naselja Fažana, grade sustav utvrda i baterijskih gnijezda radi obrane Pule¹⁷, glavne austrijske ratne luke. Jedna od utvrda, Tegetthoff (utvrda Minor), na vrhu Velikog Brijuna, atraktivan je primjer fortifikacijske arhitekture tog vremena (izgrađena 1864. – 1868.), a ubraja se među najveće na Sredozemlju.

¹⁷ Puljske fortifikacije ili fortifikacijski sustav Pule nastao je radi zaštite središnje ratne luke austro-ugarske ratne mornarice. Ovaj se jedinstveni sustav obrane započeo graditi već od prve polovice XIX. stoljeća, a razvijao se kroz sljedećih stotinu godina. Obrambeni sustav zauzimao je puno veću površinu od samoga grada te je strateški razmješten unutar Obalnog sektora Pula (njem. *Küstenabschnitt Pola*), koji je obuhvaćao čitavu južnu Istru, odnosno područje Puljštine. U razdoblju od 1813. do 1918. Austro-Ugarska Monarhija u Puli je podignula 26 odlično očuvanih velebnih utvrda, 8 topničkih bitnica, šezdesetak baterija, rovove, podzemne tunele itd. U skladu s tadašnjim oružjem utvrde su izgrađene kako bi odoljele svakom napadu. Bile su većinom kružne ili prstenaste, kako bi se granate od njih odbijale. Svaka je utvrda na odličnoj poziciji. Većinom su to vidikovci s pogledom kakav se rijetko doživi. Tako su na Velom Brijunu Austrijanci izgradili čak četiri utvrde, a na Malom Brijunu vjerojatno je najveća, najvažnija i najjužnija točka obrane Austrougarske Monarhije – utvrda Minor.

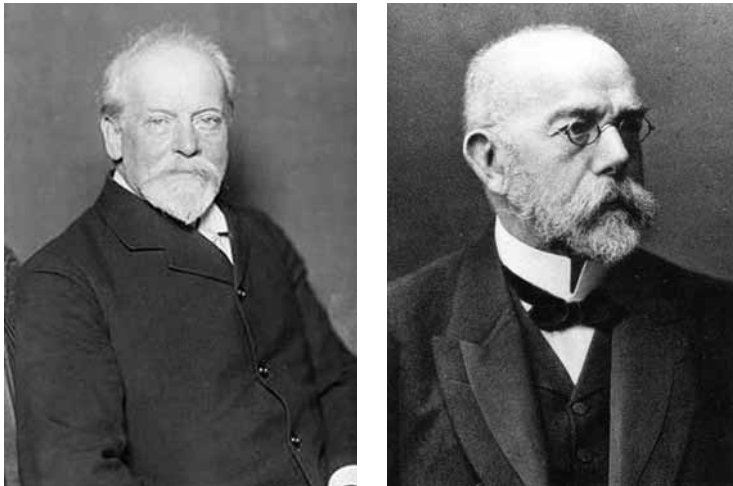
Sl. 11. Lijevo: Brijuni (*Brioni*), desno: tvrđava Tegetthoff

Turistička renesansa Brijuna¹⁸ (Sl. 11.) (tada, i do nastanka Republike Hrvatske, s nazivom *Brioni*), nastaje nakon 1893., kada je austrijski poduzetnik i industrijalac Paul Kupelwieser¹⁹ (Sl. 12.) odlučio kupiti otoke i na njima se baviti turizmom. U vrlo kratkom roku obavljeno je prvo krčenje i čišćenje guste makije, sadnja raznog drveća te prvi građevinski radovi. Prvi energetski objekt bila je vjetrenjača (crpila je vodu, pogonila motore za rashladne uređaje, za drobljenje kamena itd.), a zatim je postavljen agregat. Prvi gosti, doduše u skromnim smještajnim uvjetima, bili su na Brijunima već 1896. Nije zaboravljena ni poljoprivreda, a 1896. već počinju arheološki i konzervatorski radovi. Da bi suzbio malariju, poduzetni Kupelwieser obraća

¹⁸ Brijuni (nekada: *Brioni*) su otočje i nacionalni park u Jadranskom moru, na hrvatskom dijelu Jadrana. Nalaze se koji kilometar zapadno od istarske obale, nasuprot mjesta Fažana, te se sastoje od 14 otoka i otočića ukupne površine 33,9 km kvadratna (površina otoka i akvatorija; na brijunski akvatorij otpada 80 % ukupne površine). Dva najveća otoka su Veliki Brijun (7 km²) i Mali Brijun (1,7 km²).

¹⁹ Paul Kupelwieser (1843. – 1919.) bio je direktor čeličane u Vitkovicama u Moravskoj; sin poznatog austrijskog slikara i profesora na bečkoj akademiji Leopolda Kupelwiesera; studirao je na rudarskoj akademiji u Leobenu (Štajerska), nakon čega se bavio istraživanjem tehnologije visokih peći u proizvodnji čelika.

se sljedeće godine poznatom njemačkom bakteriologu Robertu Kochu²⁰ (Sl. 12.) koji najprije šalje svoje suradnike, a zatim i sam dolazi na Brijune. Prema njihovim uputama zatrpane su sve lokve, legla komarca *Anopheles*, prijenosnika malarije, a bolesnici su liječeni kininom. Već nakon jedne godine nije bilo novooboljelih.

**Sl. 12. Lijevo: Paul Kupelwieser (1843. – 1919.);
desno: Robert Koch (1843. – 1910.)**

Rovinj, Piran i Susak bili su najvažnija mjesta po proizvodnji slane ribe. Ta je djelatnost oživjela nakon 1840. Svježa riba prodavala se u gradovima i na tržnicama brzorastućih središta kao što su bili Trst i Rijeka. Pomorstvo, još uvijek snažno do 1800., doživjelo je velik pad u razdoblju od 1806. do 1820. Nakon toga uslijedio je ponovni uzlet u kojem je važnu ulogu imao Mali Lošinj, koji postaje središte jedrilične flote. Glavna obalna urbana središta od

²⁰ Robert Koch (1843. – 1910.) otkrio je uzročnike tuberkuloze i kolere, ispitivao i liječio malariju, a dobitnik je Nobelove nagrade za medicinu 1905.

1830. do 1850. ponovno dobivaju snažno pomorsko obilježje. Urbana društva priobalnih mjesta svoj su stupanj razvoja uspoređivala s društvima u drugim jadranskim lukama, a ne s naseljima iz unutrašnjosti poluotoka. Istarsku su industriju činili proizvodnja soli u Piranu (Sečovlju) i Koprnu te rudnici ugljena na raznim lokacijama u okolici Labina. Oba su sektora doživjela odlučujuću ekspanziju nakon 1830. Rudarsku je industriju podržavao krupni kapital, ali i manje inicijative labinskih poduzetnika. Cijelo razdoblje od 1830. do 1850. može se promatrati kao pokušaj pronalaženja najbogatijeg ugljenokopa. Takvi pothvati nisu bili karakteristični samo za ovaj dio Istre već i za cijelu Monarhiju: bili su to počeci industrijalizacije.

VIII. Razvoj rudarstva u Istri

Rudarska djelatnost na području Labina započinje za vrijeme mletačke vladavine. Prikupljanje ugljena je počelo u pribrežju Krapna, gdje su se uslijed erozije tijekom geološke povijesti na površini pojavili izdanci tzv. rusog ugljena, koji je bio smolastog oblika. Vjerojatno se još i prije srednjeg vijeka ova smola počela upotrebljavati za impregnaciju podvodnih dijelova čamaca. U starim zapisima spominje se pod nazivom *pegola nera*, što u prijevodu znači crna smola ili *peče navale* – brodska smola. Prema novijim istraživanjima, gospodin Filippo Varenzi prvi je 1626. od mletačkog Vijeća desetorice dobio koncesiju za rudnike minerala i smole koji postoje u Labinu i u krugu 4 milje. Sličnu koncesiju dobio je 1659. labinski notar Lodovico Dragogna.

Prvi rudarski rad, odnosno iskop ugljena, spominje se 1755. u izvješću mletačkom poglavarstvu, a nalazio se na dnu hrpta, južno od Labina, nedaleko crkvice sv. Zaharije, prema zapadu. Pojavom prvog značajnijeg kupca, a to je

bila novoosnovana šećerana u Rijeci, 1785. otvoren je prvi rudnik s ustaljenom proizvodnjom od oko 560 tona godišnje. Povjesničari smatraju da je šećerana u Rijeci 1785. postala prvim stalnim kupcem krapanskog ugljena, čime je stvorena temeljna postavka za početak kontinuirane rudarske proizvodnje.

Tijekom idućih stotinu godina bilo je više koncesionara i uglavnom bezuspješnih pokušaja da se unutar sloja pronade manje suha smola. Pravi ugljen pronađen je još sredinom XVIII. stoljeća, međutim, u to vrijeme nije moglo doći do ozbiljnijeg razvoja rudnika, jer se takav zdravi ugljen nije mogao koristiti kao smola za premazivanje čamaca, a drugo tržište nije postojalo.

Napoleon ruši vladavinu Mletačke Republike 1797., nakon čega ugovorom mletački dio Istre nakratko ustupa Austriji. Godine 1805. nekadašnji mletački posjedi prelaze u sastav Napoleonove Kraljevine Italije, međutim, već 1813. ovdašnji krajevi ponovno dolaze pod austro-ugarsku upravu. Uz ovako česte smjene vladara, do početka druge austrijske uprave, rudarenje nije doživjelo neki osobiti napredak.

Sl. 13. Lijevo: Dekret Eugena Napoleona, potkralja Italije, kojim se 1807. dopušta izvoz ugljena iz Istre; desno: rudari u labinskom podzemlju

Iz doba francuske vladavine sačuvana su dva dekreta (Sl. 13.) Eugena Napoleona, vicekralja Italije, iz 1807. i 1808., od kojih je jedan zakonski uređivao rudarsku djelatnost, a drugi propisivao carinsku izvoznju stopu od 2 % za krapanski ugljen. Dekreti su se dugo vremena uzimali kao glavni dokazi o počecima intenzivnijeg rudarenja na ovim prostorima. Tim se dekretima uređuje trgovanje ugljenom i prve zakonske odredbe u domeni rudarstva. Stalna rudarska proizvodnja u Labinštini započela je 1830-ih, u tri rudnika u Krapnu, u vlasništvu dioničarskog društva *Adriatische Steinkohlen-Gewerkschaft in Dalmatien und Istrien*. Naime, 1831. osnovano je društvo Jadranski rudnici kamenog ugljena u Dalmaciji i Istri, koje daje novi podstrek razvoju rudarstva. Suvlasnik rudnika 1835. postaje bečki bankar *Rotshild*, provode se opsežni istražni radovi, otvaraju se nova okna i potkopi. Nekoliko godina potom u Krapnu se gradi rudarsko naselje, a početkom 1879. otvoreno je rudarsko okno u Vinežu. Rudnike Krapan i Vinež 1881. preuzima bečko društvo *Trifailer Kohlenwerks Gesellschaft* (Trbovljansko rudokopno društvo). Izvršeni su mnogi zahvati u modernizaciji i opremanju rudnika, ručni prijevoz ugljena u jamama zamijenjen je konjskom vučom, gradi se željeznička pruga u Raškom zaljevu. Ugljen, duboko uronjen u tlo Labinštine, izranja iz njezinih njedara i ostavlja sve dublji trag u njezinoj povijesti, prožimajući sve segmente življenja.

Potkraj XIX. stoljeća u rudniku je sve više postrojenja, po prvi put koristi se komprimirani zrak, a ručno bušenje zamijenjeno je strojnim bušilicama. Objedinjeni rudnici Krapan, Vinež i Štrmac zapošljavaju oko 750 radnika i proizvode godišnje oko 90 tisuća tona ugljena. Izvoz ugljena obavlja se preko luke Bršice, gdje od 1912. postoji mehanizirana linija za utovar brodova.

U predvečerje Prvog svjetskog rata austro-ugarskoj ratnoj industriji bio je potreban ugljen, pa su te okolnosti utjecale na poboljšanje rada u rudnicima. Nakon što su 1918. labinski ugljenokopi prešli pod talijansku

upravu, pojačane su istrage i pokušaji da se utvrde stvarne količine ugljena. Usljedile su godine sve bržeg napretka rudnika, uvođenja novih tehnologija i povećanja proizvodnje.

**Sl. 14. Alberto Fortis (lijevo);
Wilhelm Karl Ritter von Heidinger (desno)**

Brojni geološki istraživači, većinom talijanski i austrijski, publicirali su rezultate svojih zapažanja diljem Istre i većine otoka, počevši od sredine XIX. stoljeća. Još ranije, Alberto Fortis²¹ (1771. i 1774.) (Sl. 14.) detaljno opisuje svoja zapažanja s putovanja po Dalmaciji, Istri i otocima. Prve značajnije pregledne

²¹ Alberto Fortis, talijanski teolog, prirodoslovac, putopisac i redovnik (Padova, 1741. – Bologna, 1803.). Školovao se u Padovi i Rimu, a bio je član augustinskoga reda. Enciklopedističkoga prosvjetiteljskog duha, pokrenuo je časopise *L'Europa Letteraria* (1768. – 1773.) i *Giornale Enciclopedico* (1774. – 1781.). Osobito ga je zanimala geologija, ali bilježio je i druge činjenice važne za prirodoslovlje.

geološke karte Istre potječu od Wilhelma von Heidingera ²² (1845.) (sl. 14.) te Adolpha von Morlota (1848.). Uslijedio je veći broj geoloških istraživanja vezanih uz kamen, osobito ukrasni kamen, potom kremeni pijesak, ali i fenomene kraškoga reljefa, a s time povezano i problema vodoopskrbe.

IX. Zaključno razmatranje Stankovićevega života i djelovanja

Jedna od najzanimljivijih istarskih osobnosti i najplodonosniji istarski pisac prve polovice XIX. stoljeća, osoba okićena epitetima istarskoga Plutarha, Arkadjanina i erudita, bio je barbanski kanonik i polihistor Istre, svećenik i pisac, polemičar, imućni posjednik velikog zemljišnog i novčanog imetka, znatiželjni istraživač, izumitelj raznih poljoprivrednih strojeva, oplemenitelj stoke, veliki bibliofil i prikupljač istarskih i drugih starina, član više europskih znanstvenih i umjetničkih akademija Petar Stanković / Pietro Stancovich (Barban, 24. II. 1771. – Barban, 12. IX. 1852.). Bio je vrlo svestran, vrlo angažiran, izuzetno okretan i snalažljiv. Živio je u vremenu ratova, siromaštva, čestih promjena vlasti, ali i u vremenu razvoja gospodarstva Istre. Pripadnost imućnoj trgovačkoj barbanskoj obitelji omogućila mu je zavidnu naobrazbu, a u kombinaciji s njegovom inteligencijom uspjeh nije mogao izostati.

²² Wilhelm Karl Ritter von Haidinger (ili Wilhelm von Haidinger, ili najčešće Wilhelm Haidinger) (Beč, 1795. – Dornbach kod Beča, 1871.), austrijski mineralog, geolog, optičar i fizičar, organizator znanstvene aktivnosti u Austriji. Otkrio je i opisao ukupno 54 nova minerala. Sa 17 godina studira u Grazu, a potom i na Rudarskoj akademiji u Freiburgu. Rudarskim savjetnikom u Beču postaje 1840., gdje vodi mineralnu zbirku i predaje mineralogiju. Tu prikuplja minerale i obogaćuje zbirku koja postaje jednom od najboljih u Europi. Poznati priručnik iz mineralogije objavio je 1845., a pod njegovim vodstvom izrađen je geološki pregled Austro-Ugarske Monarhije. Osnivanjem Geološkog državnog zavoda u Beču postaje njegovim prvim direktorom. Za manje od dva desetljeća od utemeljenja Zavoda, cijela je Austro-Ugarska Monarhija istražena pa je 1869. izrađena i tiskana njezina pregledna geološka karta.

Bogatstvo mu je omogućavalo putovanja, kupovanje raritetnih starih knjiga, ali i najnovijih europskih izdanja, kao i nazočenje raznim europskim izložbama i znanstvenim skupovima, te članstvo u više europskih akademija. Neumoran duh ga je uvijek poticao na istraživanja, najprije proučavanje literature i analiziranje koji bi se najčešće pretvorili u neku njegovu knjigu, ali i praktično izvođenje određenih proba i kreiranje novih izuma.

**Sl. 15. Masanobu Fukuoka
(1913. – 2008.),
začetnik permakulture**

Razvoj poljoprivrede, uzgoja žitarica, razvoj maslinarstva i vinarstva poticali su ga na nabavljanje najnovije europske literature, ali i na kreiranje vrlo domišljatih inovacija u maslinarstvu (prešanje maslina, vađenje koštice masline i njihovo mljevenje i dr.), vinarstvu (moderna proizvodnja vina, pretakanje vina bez pristupa zraka i dr.) i drugim granama poljoprivrede (plug-sijač, sjetve kukuruza bez oranja, okopavanje, kopanje, drljanje i bez stajskoga gnojiva – kao osnova permakulture²³ značajno prije Japana

²³ Permakultura osmišljava i razvija sustave te primjenu etičkih smjernica i načela za planiranje, projektiranje i održavanje održivih životnih prostora ljudi u skladu s prirodom. Izraz *permaculture* su sredinom 70-ih godina XX. stoljeća stvorili Australci Bill Mollison i David Holmgren, od riječi *permanent agriculture*. Permakulturu se može opisati kao etički oblik sustava koji je prikladan za proizvodnju hrane, uporabu zemljišta i izgradnju kuća. Kao primjer uvođenja permakulturnih tehnika u prosječan vrt ističe se oponašanje prirodnih procesa ili postavljanje pitanja: Možemo li napraviti vrt onako kako u prirodi djeluje šuma? Šuma je generator najplodnijeg tla – možemo li postići nešto slično? Ako razmišljamo tim smjerom, primijetit ćemo da je šumsko tlo permanentno pokriveno organskim materijalom plodno i vlažno, dok je tipična oranica (ili tipična gredica) gola i preorana.

Masanobu Fukuoka²⁴ (Sl. 15.), obradi drva, proizvodnji svile, povećanju prinosa u poljoprivrednoj proizvodnji i dr.), pročišćavanju vode i dr. Osim proizvodnje ulja, svojim je umotvorinama pokušao poboljšati preradu grožđa, proizvodnju i čuvanje vina, sjetvu i žetvu različitih žitarica, rezanje drvene građe, dobivanje svile te unaprijediti pročišćavanje i iskorištavanje ustajalih voda. Iako mu nijedan pronalazak nije zadobio široku primjenu, njegovi su pokušaji hvalevrijedni. Jer, kako je sam volio reći, znanost smože ići naprijed jedino pokusima, pokusima i opet pokusima.

Ako je Fukuoka postavio temelje moderne permakulture, Stanković je o tome pisao davno prije njega, čitavih sto godina ranije, u knjizi *Il formento seminato senza aratura, zappatura, vangatura, cripicatura e senza letame animale* („Kukuruz zasijan bez oranja, kopanja, lopate i stajskog gnojiva“) 1842., čime je dokazao bistrinu uma, pa je i to razlog da se danas u Italiji ponovno tiska ova knjiga s novim naslovom, *Pietro Stancovich: L'agricoltura naturale nell'800 – Esperimenti di Rivoluzione del filo di paglia in Italia un secolo prima di Fukuoka* („Prirodna poljoprivreda 1800. – pokusi revolucije slame jedno stoljeće prije Fukuoke“), Libreria editrice fiorentina, 2009. Petar Stanković je ovom knjigom pokazao da je načinom razmišljanja daleko ispred svojeg vremena. Pisao je o posebnom načinu uzgoja, koji je danas razumljiviji,

²⁴ Masanobu Fukuoka (Iyo, Japan, 2. II. 1913. – Kochi, Japan, 16. VIII. 2008.) je bio japanski prirodni poljodjelac i filozof koji je poznat po svojem prirodnom poljodjelstvu i ponovnom ozelenjavanju pustinja. Bio je zagovornik zelene filozofije koja naglašava kako poljodjelstvo može biti uspješno bez oranja, bez gnojenja, bez plijevljenja i bez pesticida. Autor je više knjiga koje su objavljene na japanskom i mnogim drugim jezicima. Knjiga „Revolucija jedne slamke“ objavljena je na više od 20 jezika i prodana u više od milijun primjeraka. Svojim je naukom utjecao na mnoge i smatra se začetnikom permakulture. Utjecao je na Australce, inženjera šumarstva Billa Mollisona i biologa Davida Holmgrena, koji su prvi uveli naziv permakultura. Znatizeljno je promatrao prirodu oko sebe i dolazio do zaključaka na koji način da se sa što manje fizičkog rada, uporabe mehanizacije ili pesticida dobiju maksimalni poljoprivredni prinosi. Mnogo je putovao po svijetu kako bi širio zaključke i ideje do kojih je došao na vlastitoj farmi u Japanu. Tako je obišao SAD, Europu, Afriku, Indiju, Tajland, Vijetnam, Filipine, Grčku, Kinu i Afganistan.

u svijetu velikih zagađenja okoliša i hrane, nego što su ga mogli razumjeti Stankovićevi Barbanci ili Istrani. Možemo slobodno reći da je Petar Stanković pravi začetnik permakulture, kako su je prvi put spomenula dvojica Australaca, David Holmgren i Bill Mollison sredinom 70-ih godina XX. stoljeća, koristeći spajanje dviju riječi: PERMANentna agriKULTURA.

Neumorni i znatiželjan barbanski kanonik Petar Stanković pratio je trendove u bližem i širem okruženju, te se tome prilagođavao u svojem djelovanju. Niti promjene vlasti u Barbanu nisu ga omele. Znao se i tome prilagoditi i sve okrenuti u svoju korist. Spretno je povećavao svoje bogatstvo, a to mu je i dalje omogućavalo djelovanje po istome obrascu: biti u hodu s europskim kretanjima, biti u vezi s europskim institucijama, ali i poznatim osobama, te dalje proučavati, istraživati, analizirati, kreirati i dalje stvarati i pisati. Naravno da sve to ne bi bilo moguće u tolikoj mjeri, kada Petar Stanković ne bi bio pripadnik imućne barbanske obitelji koja mu je omogućila naobrazbu. Time je mlad i bistar Barbanac dobio najbolju moguću podlogu i „gorivo“ za svoje stvaralaštvo i djelovanje. Naravno da niti sav obiteljski imetak ne bi pomogao kada bi se u osobnosti Petra Stankovića bio pojavio netko drugi, sasvim drugačijih zaokupljenosti, inteligencije i snalažljivosti.

Sve je tako ispalo kako treba, računajući da ga njegov spisateljski rad svrstava u najplodonosnije pisce njegova doba u Istri, da je polovina njegovih djela objavljena, da će drugu polovinu njegovih djela koja nisu objavljena prevoditi i proučavati budući naraštaji, da će i njegovi izumi jednom doći na red za temeljitija istraživanja i izradu za uporabu ili za izložbeni postav. Petar Stanković nikoga ne može ostaviti ravnodušnim, jer su naprosto njegov život i stvaralaštvo takvi da potiču na angažman, na stvaralaštvo, na istraživanja, na pisanje, na objavljivanje, na inoviranja, na interes za vlastito okruženje u svakom pogledu. I danas, 165 godina nakon njegove smrti, Petar Stanković (Sl. 16.) može mnogima biti dobar primjer i snažna motivacija.

Sl. 16. Petar Stanković (lijevo); Barban, istočna, mala vrata (desno)

Živio je za svoje doba vrlo zanimljivo, gotovo neočekivano, čudnovato, boraveći stalno nastanjen u malome Barbanu, ali u bistroumnoj spoznaji čitavoga svijeta, čitajući, proučavajući i pišući. Kao da je upravo iz male barbanske sredine želio odašiljati svijetu signale, nakon što bi u miru proučio određenu problematiku. Barban je bio središte njegova svemira, čitav se njegov svijet vrtio oko Barbana. Kraćim ili dužim putovanjima, ali nikada predugim jer bi time izgubio uporište svojega življenja, odlazio je izbliza pogledati živote drugih. Usput se, učlanjenjem u razne akademije i sudjelujući na raznim znanstvenim skupovima, povezivao i umrežavao, dopisivao s osobama iz intelektualnih krugova, držeći da njegova djela zaslužuju pažnju svijeta.

Domišljato je bilo od njega i oporučno ostaviti Rovinju svoju bogatu zbirku starih knjiga jer je znao da bi u malome Barbanu stalno postojala opasnost gubljenja i neočuvanja vrijedne zbirke. Rovinju je poklonio i zbirke jadranskih školjkaša, okamina, minerala, mramora, medalja, kolajni, kovanog novca, kemijskih, fizikalnih i mehaničkih instrumenata, koje su potom izgubljene. Znao je tada što čini i da to nije ponižavanje rodnoga Barbana. Uostalom, njegovi su Barbanci jedini u Rovinju mogli podizati knjige iz zbirke,

a ostali to nisu mogli. Zar i to nije dokaz da su mu Barban i Barbanci bili u srcu do zadnjeg časa? Odabir istarskog Rovinja, mjesta njegova prvog školovanja, a ne talijanskih gradova Udina ili Padove, gdje je studirao, također puno govori. Istarski sin, Barbanac Petar Stanković izabrao je Barban za život, rad, uživanje u blagodatima imućnog življenja, ali i za mjesto vječnoga počivališta.

Vrijedno je spomenuti da je kanonik Stanković bio i mecena, pomagao je školovati mlade Barbance, pa je tako svoje štíćenike o vlastitom trošku školovao u talijanskoj školi u Udinama (Marin Cellia) i u Zagrebu (Anton Gregorinić), te i time donekle vraćao dugove hrvatskim seljačkim korijenima. Svojim se ugledom i bogatstvom pobrinuo za unaprjeđenje školstva u rodnome kraju, a uz to je i novčano pomagao svoje prijatelje. Uostalom, i na samrti je pokazao određenu velikodušnost – ostavio je pozamašnu svotu za siromašne župljane.

Svoje je radove 1840. sam razvrstao u pet grupa: književnost, agrikultura, arheologija, erudicija (opsežno znanje iz neke znanosti) te religija. Često su mu zamjerali da je svojim djelima više obogatio talijansku kulturu, a manje svoju, te što je skrivao svoje hrvatsko podrijetlo pišući vlastito ime talijanskom ili njemačkom grafijom. Međutim, njegov je doprinos kulturi istarskoga naroda izrazito velik jer je, govoreći samo o materijalnoj kulturi, obogatio vlastiti narod za mnoge izume i studije vezane uz poljoprivredu. Stanković se tom problematikom bavio od rane mladosti, primjerice sklapanjem pluga-sijača. I kasnije se bavio rješavanjem poljoprivredno-tehničkih problema; izrađivao je crpke i razne cijevi, preše za lakše dobivanje vina, naprave za pretakanje vina, automatske pile i sl. Posebice su ga zaokupljale vinske teme, masline, stvaranje raznih agrotehničkih naprava i poseban način poljoprivredne proizvodnje. Osim proizvodnje ulja, svojim je umotvorinama pokušao poboljšati preradu grožđa, proizvodnju i čuvanje vina, sjetvu i žetvu različitih žitarica, rezanje drvene građe, dobivanje svile te unaprijediti pročišćavanje i iskorištavanje ustajalih voda. Tijekom 30 godina o svemu je

tome i pisao: o proizvodnji kvalitetnoga vina, o preradi maslina, o obradi zemlji, o poljoprivrednim oruđima i napravama. Zamislio je unaprijediti poljodjelsku proizvodnju tada siromašne, a u lošijim godinama gladne Istre. Stoga je predstavio desetak raznih pronalazaka na znanstvenim skupovima, a objelodanio je i nekoliko prikaza vezanih uz pojedina vlastita dostignuća.

Imanje je Petru Stankoviću donosilo znatan prihod i stoga omogućavalo lagodan ali i djelatniji život. Međutim, zna se da je posebice pazio na to kamo će i kako ulagati svoj novac. Dosta ga je utrošio na kupovinu knjiga, izdavanje vlastitih djela te za putovanja i boravke u inozemstvu. Često je ljudima posuđivao novac, s tim da pritom nije opraštao kašnjenje u podmirivanju duga. Svojim se imetkom znao izboriti za osobni i znanstveni probitak.

Petar Stanković je zaista bio vrlo osebujna ličnost. Vrlo je znalački plovio kroz život, okretanjem kola sreće uvijek u svoju korist. Bio je znanstvenik, crkvena i svjetovna osoba, dio vrlo imućne obitelji, ali i dobrotvor, mecena, plemenita osoba. Bio je visoko obrazovan, povezan s klasicizmom, povezujući se s poviješću didaktičko-etičnom ulogom. Vanjsko je okruženje itekako imalo utjecaja na njegovo ponašanje. U političkoj je perspektivi pozdravio kratku francusku vlast u Istri, ali je poštivao i sve ostale. Imao je puno prilika za odlazak iz Barbana, ali to nije učinio. O hrvatskom jeziku, koji su govorili ljudi oko Barbana, tvrdio je da je „vrlo blizak čistom hrvatskom jeziku“. Posljednjih je godina bio potpuno slijep.

Barban i Barbanci se mogu ponositi time što je njihovu povijest obilježila takva osoba kakav je bio Petar Stanković/Pietro Stancovich. A da jesu ponosni i da ga još više žele upoznati, te da na njegovom djelu žele graditi nove vrijednosti, dokaz je znanstveni skup njemu u čast, koji su Barbanci pokrenuli 2011., a održava se redovito svake godine u Barbanu.

X. Literatura

- Bernardo Benussi, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Venezia – Rovigno 1997.
- Domenico Cernecca, „Petar Stanković“, *Jadranski zbornik*, sv. IV., Rijeka – Pula 1960., str. 5.-50.
- Bruno Dobrić, *Stancoviciana: spomenička biblioteka*, katalog izložbe, Rovinj 1992.
- Pietro Franolich, „Lo storiografo Pietro Stancovich di Barbana d'Istria nel centenario della morte“, *Atti dell'Accademia Patavina di S. L. A.*, vol. LXV, Padova 1952. – 1953.
- *Istarska enciklopedija*, ured. Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, Zagreb 2005.
- Mislav Elvis Lukšić, „Zaslužni Barbanac Petar Stanković (1771. – 1852.)“, *Croatica Christiana periodica*, br. 34, Zagreb 1994., str. 17.-130.
- „Mala Enciklopedija velikih Istrana“, *Jurina i Franina*, kalendar, 1984.
- Lina Pliško, *Govor Barbanštine*, Pula 2000.
- Petar Strčić, „Literatura o Petru Stankoviću“, *Dometi – kultura, književnost, društvena pitanja*, br. 5, Rijeka 1974., str. 41.-56.
- Petar Strčić, *Petar Stanković: život i djelo*, Pula 2011.
- Petar Strčić, „Stanković, Stancowik, Stancovich“, *Istra: kultura, književnost, društvena pitanja*, br. 3, Pula 1974., str. 44.-64. (I. dio); br. 5, Pula 1974., str. 8.-32. (II. dio)
- Pietro Tomasin, „Biografia di Pietro Stancovich“, *Archeografo Triestino*, vol. IV, dasc. II, Trieste 1876., str. 134.-142.

XI. Korištene internet adrese

http://hr.wikipedia.org/wiki/Petar_Stankovi%C4%87 (pristupljeno 10. prosinca 2017.)

<http://istrapedia.hr/hrv/931/stancovich-stankovic-pietro/istra-a-z/> (pristupljeno 10. prosinca 2017.)

<http://www.istrianet.org/istria/illustri/stancovich/> (pristupljeno 10. prosinca 2017.)

<http://barban.hr/petar-stankovic-jedan-od-najuglednijih-istrana-u-europi/> (pristupljeno 10. prosinca 2017.)

<http://www.primorci.si/osebe/stancovich-pietro/1325/> (pristupljeno 10. prosinca 2017.)

http://www.amazon.ca/Books/s?ie=UTF8&field-author=Pietro%20Stancovich&page=1&rh=n%3A916520%2Cp_27%3APietro%20Stancovich (pristupljeno 10. prosinca 2017.)

<http://www.escape.hr/skpu/index.php?rukopisi> (pristupljeno 10. prosinca 2017.)

<http://www.alibris.com/search/books/author/Pietro-Stancovich/aid/4770804> (pristupljeno 10. prosinca 2017.)

http://www.comune.empoli.fi.it/biblioteca/fondi/antico/tassinari_buste2.htm (pristupljeno 10. prosinca 2017.)

<http://www.histriaweb.eu/oldsite/Archivio%20eventi/Histria%20in%20libris/Da%20Pietro%20Stancovich%20a%20Istrapedia.htm> (pristupljeno 10. prosinca 2017.)

<http://www.ebay.ca/ctg/Biografia-Degli-Uomini-Distinti-Dellistria-Pietro-Stancovich-2009-Paperback-/72018598> (pristupljeno 10. prosinca 2017.)

<http://swirl.blogger.index.hr/post/pietro-stancovich-petar-stankovic/3800927.aspx> (pristupljeno 10. prosinca 2017.)

Le circostanze storiche al tempo del Barbanese

Pietro Stancovich (1771-1852)

Riassunto

L'autore dell'articolo descrive le circostanze storiche, nonché quelle della vita e dell'opera di Pietro Stancovich (1771 – 1852), famoso canonico, scrittore e scienziato barbanese, che con le sue opere ha veramente segnato la prima metà dell'Ottocento istriano.

Dopo aver efficacemente compiuto gli studi, è ritornato a Barbana e non l'ha mai lasciato fino alla morte. Fu membro di molte accademie europee e ha scritto, pubblicato, esplorato e sperimentato molto. Era una persona universale, molto impegnata, eccezionalmente agile e ingegnosa. Ha vissuto in un'epoca movimentata, piena di guerre, frequenti cambiamenti di potere, povertà, in tempo di crisi, ma anche di sviluppi dell'economia istriana, nell'era di veloci mutamenti in tutti i campi della vita. Si adeguava ed essi in maniera molto abile, inchinandosi secondo il bisogno a tutti quelli che avevano il potere nelle loro mani oppure hanno sottomesso Barbana (veneziani, francesi, austriaci). Anche se parlando pubblicamente esprimeva sempre la propria docilità verso i regnanti, con molta destrezza riusciva ad organizzare la propria vita, continuando a sperimentare, produrre, scrivere, comunicare e pubblicare le sue opere, aumentando nello stesso tempo il patrimonio familiare.

traduzione di Slaven Bertoša

**NELLA CANTINA DEL CANONICO: NOTE SUL
„NUOVO METODO ECONOMICO-PRATICO DI
FARE E CONSERVARE IL VINO“
DI PIETRO STANCOVICH**

dr. sc. Sandro Cergna, doc.,

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli / Università Juraj Dobrila di Pola,
Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije /
Facoltà di studi interdisciplinari, italiani e culturali,
Ivana Matetića Ronjgova 1, 52100 Pula / Pola,
e-mail: scergna@unipu.hr

Saggio scientifico originale / Izvorni znanstveni rad

Nel lavoro si dà la presentazione del manuale di enologia e vinificazione che il canonico Pietro Stancovich di Barbana d'Istria pubblicò nel 1825, in seguito alla concreta esperienza da lui maturata nell'ambito di queste discipline agrarie. Prendendo avvio da notizie storiche attinenti la presenza dei Romani sul suolo istriano e del loro interesse per la coltivazione della vite e la produzione del vino, l'autore guida il lettore attraverso un interessante e prezioso itinerario all'interno del contesto vitivinicolo dell'Istria coeva, presentandogli le più recenti innovazioni nell'ambito della vinificazione, accompagnate da un'innovativa metodologia nella lavorazione del vino e corroborate dalla sua stessa esperienza di cantiniere, risalente a un anno prima della pubblicazione dell'opuscolo, ossia al 1824. Non manca, ogni tanto, un'osservazione e un'appena accennata nota di amarezza di Stancovich nei confronti dei coltivatori istriani per la loro ritrosia all'innovazione e alla messa in pratica delle nuove metodologie proposte.

Parole chiave: Stancovich, vinificazione, Istria, vino, agricoltura

Ključne riječi: Stanković, vinifikacija, Istra, vino, poljoprivreda

I.

Nel 1825 il canonico Pietro Stancovich pubblica, presso Giovanni Silvestri di Milano, un interessante opuscolo sulla produzione e la conservazione del vino: „Nuovo metodo economico-pratico di fare e conservare il vino“, dedicandolo al fratello agronomo, nonché fisico e chimico, Pietro Martino. Lo Stancovich, nella dedica, menziona il fratello con tono di affettuoso e fraterno amore, collocandolo in un idilliaco paesaggio dai contorni bucolici, sull'esempio del poeta latino Orazio: “non curando le lusinghe degli onori e della fortuna, vi siete dedicato alle pacifiche cure della vita campestre, facendo coltivare con lode i paterni terreni co' proprii bovi, onde essere, a detta di Orazio, beato e felice”.¹ Né manca, il dotto canonico, di riportare a piè di pagina i versi originali dell'ode oraziana dalla quale aveva attinto: “*Beatus ille, qui procul negotiis, / Ut prisca gens mortalium, / Paterna rura bobus exercet suis, / Solutus omni faenore: Horat., Ode II, Vitae rusticae laudes*”. Ma il motivo, essenzialmente pratico, per il quale Pietro riserva il libro al fratello lo leggiamo in chiusura della dedica. Egli, infatti, sapeva che Martino possedeva dei pregevoli vitigni nella campagna di Sanvincenti, dai quali produceva degli ottimi vini, ma, conclude con tono sicuro: “col metodo che vi accenno lo avrete eccellente e squisito”².

¹ Pietro STANCOVICH, *Nuovo metodo economico-pratico di fare il vino*, Giovanni Silvestri, Milano 1825, pp. 3-4.

² Ivi, p. 4. Nell'opuscolo sono inoltre frequenti i riferimenti ad altri poeti classici: da Virgilio, i cui versi tratti dalle *Georgiche* l'autore pone subito ad inizio di volume quali brevi epigrafi: *Nunc te Bacche canam* e *Rite suum Baccho dicemus honorem*, fino a, citati a varie riprese, Catone, Varrone, Plinio, Columella.

L'agile volumetto, accanto all'introduzione, nella quale l'autore dà un breve ragguaglio storico sulla presenza del vino in Istria, consta di cinque capitoli trattanti ognuno i passaggi fondamentali durante la lavorazione dell'uva e l'ottenimento finale del prodotto. Così, partendo dalla descrizione dei vari metodi di pigiatura delle uve, l'autore guida il lettore nella scelta e nell'attività di mantenimento delle botti, lo informa, con consigli tratti dall'esperienza, sull'importante processo della fermentazione, nonché su quelli altrettanto fondamentali del travaso e della conservazione del vino. Chiude il volume un'appendice con diciassette illustrazioni raffiguranti gli strumenti ideati da Stancovich al fine di migliorare e perfezionare la produzione e la conservazione del vino.

Le prime pagine dell'opuscolo sono dedicate dal canonico alla descrizione delle caratteristiche geoclimatiche dell'Istria, della quale evidenzia la felice posizione geografica e il clima propizio alla coltivazione della vite; annota, inoltre, come il vino istriano fosse celebrato sin dai tempi antichi, tanto che la penisola potrebbe ben dirsi "la sede ed il regno di Bacco"³. A tale proposito, essendo Stancovich profondamente impregnato di cultura classica, il passaggio dal piano della mitologia a quello della storia gli è consequenziale e naturale. Riandando al XIV libro della *Historia Naturalis* di Plinio il Vecchio, infatti, il canonico riporta la testimonianza di Tito Livio a proposito di Giulia Augusta⁴, la quale, stando allo storico, non usando bere in vita altro vino che il Pucino (oggi Prosecco), riuscì a raggiungere un'età più che ottuagenaria, vivendo fino a oltre ottantadue anni. Ricavandosi in quantità molto piccole, tale vino era ritenuto prezioso alla stregua di un medicinale, nonché, scrive

³ Ivi, p. 6.

⁴ In realtà Livia Drusilla (57 a. C – 29 d. C.) visse 86 anni. Sposò dapprima (nel 43) Tiberio Claudio Nerone e, cinque anni dopo, nel 38, Ottaviano Augusto. In seguito alla morte di Augusto (14 a. C.) fu, per testamento, adottata nella gente Giulia e chiamata Iulia Augusta (<http://www.treccani.it/enciclopedia/livia-drusilla/>. Visitato il 16 marzo 2017).

Plinio, era lo stesso vino che i greci chiamavano *Pyctanon*, da cui deriverebbe anche il nome del castello di Pucino, vicino a Prosecco, in provincia di Trieste, e il cui omonimo vino è oggi noto ed esportato in tutto il mondo⁵. Ma anche al suo tempo, osserva Stancovich, l'Istria vantava degli ottimi vini, che egli divide in tre classi: i vini *da bottiglia*, i vini *distinti* e i vini *comuni di commercio*. Tra quelli “pochi” della prima classe, il canonico annovera il Monte Moro, il Picolit, oggi prodotto solo sui Colli orientali del Friuli, e l'Arzioli, un vino bianco che, come scrive Francesco Gera da Conegliano, “Viene da Capo d'Istria, riesce bene, e dà vino sceltissimo”⁶, accostandoli tutti e tre al Tokai, nonché il san Tomà e il san Petronio⁷, non caratterizzandoli più specificamente, ma concludendo che in questa classe rientravano ancora “le molteplici varietà de' vini *sforzati*”, cioè dei vini appassiti. Nella classe dei vini *distinti* l'autore include: il Marzemino e il Refosco, vicini, per qualità, al Claretto e al Borgogna. Seguono, sempre nella stessa categoria: il Prosecco, il Cividino, la Ribolla e il Moscato. L'intento di Stancovich è però trattare solo del vino *comune di commercio*, quello, cioè, prodotto artigianalmente dai piccoli produttori, in quantità contenute, sebbene non meno apprezzabile degli altri, inoltre vendibile sul mercato e quindi fonte di guadagno e di ricchezza. Di esso l'autore scrive soltanto che “vi sono molteplici varietà distinte da luogo a

⁵ *Iulia Augusta octoginta duos annos vitae Pucino retulit acceptos vino; non alio usa. Gignitur in sinu Adriatici maris, non procul a Timavo fonte saxeo colle, maritimo afflatu pauca coquentes Amphoras; nec aliud aptus medicamentis putatur. Hoc esse crediderim, quod Graeci celebrantes miris laudibus Pyctanon appellaverunt ex Adriatici sinu.* Plinio, *Historia Naturalis*, lib. 14, cap. 6 (http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/14*.html. Visitato il 22 marzo 2017).

⁶ Francesco GERA, *Nuovo dizionario universale di agricoltura*, XXIV, Giuseppe Antonelli, Venezia 1845, p. 345.

⁷ Per questa pianta il Gera annota: “Viene dall'Istria; è ottima a far vino, ma è poco feconda”, *ivi*, p. 344.

luogo” e che è il vino di cui “se ne fa lo smercio maggiore”⁸. È rimarchevole, a questo punto, che tra i vini menzionati, Stancovich non riporti mai quello da secoli più diffuso nella penisola istriana: la Malvasia. È possibile che tra i vini comuni dalle “molteplici varietà” egli intenda proprio la Malvasia e altri vitigni a bacca bianca e rossa, all’epoca ritenuti di minor pregio? Emerge a tale proposito un’interessante caratteristica organolettica di tale vino comune, ed un importante dato sociologico, legato al commercio dello stesso, che non sfugge al Nostro. Stancovich, infatti, riporta che seppure ottenuto con metodi di lavorazione non ottimali, il vino comune “resiste alle più lunghe navigazioni, colle quali migliora”⁹. Ci fa anche sapere che fino a poco tempo prima sussisteva una vivace attività di esportazione del vino istriano “nel nuovo mondo”¹⁰, dove concorreva, per qualità, con quelli francesi e spagnoli. Ad interrompere tale florido commercio erano subentrate, però, “le generali politiche e commerciali vicende”, svalutando gravemente il prezzo di vendita del vino, nonché demotivando gli agricoltori dalla coltivazione della vite. Ma l’appello di Stancovich è a non desistere, bensì a continuare nell’antica arte di produzione del vino, soprattutto per ripristinarne il commercio, sia a livello internazionale, sia a quello locale, oppure come semplice attività artigianale:

Non dobbiamo però disanimarci; dobbiamo anzi impiegare tutte le nostre cure e le nostre sollecitudini al miglioramento de’ nostri vini, sia colla fiducia che si riapra di nuovo un florido commercio, e trasporti i nostri vini oltre gli equinozj, o si consideri lo smercio nei parsi limitrofi, o l’interno consumo, o finalmente il gusto del nostro palato nell’uso

⁸ Pietro STANCOVICH, cit., p. 7.

⁹ Ivi, p. 8.

¹⁰ Considerazione per la quale, come per la precedente, Stancovich non adduce alcun riferimento, pertanto da considerare altamente opinabile. Cfr., a proposito della difficile situazione agricola in Istria in quel periodo, Denis VISINTIN, “L’economia agricola istriana nei secoli XVIII e XIX”, *Atti*, vol. XLIII, Rovigno – Trieste 2013, pp. 237-272.

domestico, sarà sempre un pregio della nostra attività [...] ¹¹.

Su un altro importante aspetto, ancora, il canonico richiama l'attenzione dei suoi lettori. Stancovich, infatti, è pienamente consapevole della necessità di superare l'antico metodo di produzione del vino, introducendo innovazioni già sperimentate e adottate da eminenti studiosi di chimica, agronomia, enologia, fisica, assicurando così un più vantaggioso e soprattutto migliore metodo di vinificazione:

Egli è tempo ormai di staccarci dalle nostre ordinarie abitudini nell'elaborazione dei vini, e d'approfittare de' lumi d'uomini, dottissimi fisici, chimici, agronomi, enologi, i quali, guidati dalla teoria e dalla pratica, hanno dato a quest'arte norme e regole da guidare le nostre operazioni in questo travaglio con tutta fiducia [...] ¹².

Numerose sono, infatti, le fonti cui Stancovich ha attinto per la realizzazione del suo libretto: dall'opera del Cappuccino Giovanni Battista da san Martino, *Ricerche fisiche sopra la fermentazione vinosa*, risalente al 1787, fino a quella a lui contemporanea, del francese Giovanni Antonio Gervais, *Opuscolo sulla vinificazione*, del 1821, nella quale l'autore tratta pure i vantaggi del metodo di vinificazione proposto da *madamigella* Elisabetta Gervais. Ed è stata proprio la lettura di quest'ultima opera, accanto ai contributi di Giuseppe Acerbi ¹³ nella *Biblioteca italiana*, scrive Stancovich, a spingerlo ad occuparsi più

¹¹ Pietro STANCOVICH, cit., pp. 8-9.

¹² Ivi, p. 9.

¹³ Giuseppe Acèrbi (Castelgoffredo 1773 - ivi 1846) fu un letterato e diplomatico italiano. Nel 1802 pubblicò in inglese la relazione di un viaggio compiuto dal 1798 al 1799 nei paesi scandinavi. Tra il 1816 e il 1826 diresse la *Biblioteca italiana*, cui collaborò egli stesso con diversi articoli attinenti alla lavorazione della vite e la vinificazione. Stancovich si riferisce al *Rapporto critico-storico sopra i metodi di vinificazione*, pubblicato nel 1823.

seriamente ed approfonditamente della complessa materia della vinificazione. A tale proposito, il canonico si è mosso nel solco di una comunione di saperi, “combinando le *sue* idee con quelle degli uomini dotti che *lo* precedettero”, per arrivare, così, alla realizzazione di un metodo di vinificazione suo personale che, messo in partica per la prima volta nel corso della vendemmia del 1824, non avrebbe più abbandonato, ma proposto, bensì, con convinzione, pure ai suoi “comprovinciali e a tutti i possidenti dei paesi viniferi”¹⁴.

II.

Nel primo capitolo dell'opuscolo, trattante la fase iniziale della vinificazione, ossia la pigiatura delle uve, Stancovich si sofferma a lungo ad esaminare se il raspo debba, o meno, entrare nella fermentazione assieme al mosto. Dopo aver riportato numerose posizioni di studiosi che si sono occupati dell'argomento, esprimendosi gli uni a favore della presenza dei raspi nel mosto – perché favorirebbero la fermentazione con conseguente rafforzamento alcolico dei vini leggeri –, e dichiarandosi, invece, altri, assolutamente contrari a tale pratica¹⁵, Stancovich concorda con questi ultimi affermando che

Tutti i vini prelibati da bottiglia fermentano tutti senza il raspo, e questi sono i vini generalmente stimati e pregiati appunto per la loro delicatezza. [...] Io per me considero che nella delicatezza del vino consista l'eccellenza del medesimo. [...] Per il mosto di

¹⁴ Pietro STANCOVICH, cit., p. 12.

¹⁵ Tra questi Stancovich annovera Giovanni Battista da san Martino, il francese Jean-Baptiste François Rozier, l'ungherese Ludwig Mitterpacher, i quali affermano che il raspo trasmette al vino un gusto asprigno e quindi non deve entrare nella fermentazione del mosto.

media ed ottima qualità, io ritengo inutile il raspo nella fermentazione per ottenere un vino distinto e delicato¹⁶.

Stancovich, quindi, è assolutamente contrario ad una fermentazione del mosto unitamente ai raspi del frutto, e ciò perché, come in più luoghi sottolineato, il raspo, date le sue caratteristiche chimiche, non può che deteriorare, con la sua asperità, il gusto e la delicatezza del prodotto finale. Come eliminare, però, i raspi durante la pigiatura? L'autore rammenta qui il metodo utilizzato dagli antichi romani: la pigiatura con il torchio. Osserva, però, che tale metodo è sconosciuto quasi in tutta Italia e così pure in Istria – mentre è comune in Francia e in Ungheria –, e presenta, accanto ai vantaggi, pure diversi inconvenienti; pertanto, egli si soffermerà soltanto sul metodo della pigiatura tradizionale, quella effettuata con i piedi. Il canonico è conscio che per ottenere un vino quanto migliore sono necessarie due condizioni: un'unica fermentazione in recipiente chiuso e la presenza, nel mosto, delle bucce dell'acino minutamente sminuzzate al fine di trasmettere al vino il colore e l'aroma. Ciò perché, scrive Stancovich:

Tutti gli Enologi hanno detto, e tutti lo sanno, che questa corteccia [la buccia dell'acino] dà il colorito al vino, ed in parte l'aroma. Tutti sanno che queste due particolarità e caratteri sono generalmente voluti, ed estimati in commercio. Quanto maggior colorito ed aroma sarà dato al vino, tanto più sarà esso squisito; e chi ne saprà indicare i mezzi convenienti, sarà quello che somministrerà un servizio importantissimo all'arte della vinificazione ed al miglioramento de' vini. Quest'arte pertanto consisterà nel rendere il fiocine in minutissime parti, affinché queste particelle tutte si trovino al più possibile in contatto col mosto durante la fermentazione, ond'esso scioglier le possa, ed appropriarsi tutti i principj resinosi, coloranti ed aromatici del tessuto cellulare attaccato alle buccie [...]¹⁷.

¹⁶ Pietro STANCOVICH, cit., pp. 21-22.

¹⁷ Ivi, pp. 32-33.

A differenza di oggi, quindi, al tempo di Stancovich le bucce degli acini, sminuzzate e ridotte in poltiglia, entravano, assieme al mosto, nel processo della fermentazione e contribuivano, con le loro proprietà coloranti e gustative, alla qualità del prodotto finito, e quindi ad una più facile e proficua commercializzazione del vino. Per ottenere ciò, il canonico giunge ad ideare innanzitutto una doppia graticcia atta a separare i raspi dalle bucce e dal mosto (fig. 1) al momento del travaso – al posto della quale, annota, potrebbe essere usato anche un buratto (fig. 2)¹⁸; mentre, per l'importante operazione della triturazione delle bucce, per la quale fino ad allora non era stata avanzata alcuna proposta di macchina adatta a tale scopo¹⁹, Stancovich escogita un proprio singolare strumento di macinazione, consistente in una suola di legno munita di lame e coltelli di acciaio (fig. 3) variamente incastrati tra loro, sì da sminuzzare e ridurre in poltiglia le bucce trattate.

¹⁸ Ossia un setaccio girevole, di cui Stancovich ne aveva ideato uno “a doppio crivello, e con tramoggia”, ma che poi, “per essere troppo complicato, fu dimesso”. Dalla descrizione che dà a pagina 32, si trattava di una macchina simile alla moderna pigiadiraspatrice elettrica.

¹⁹ Stancovich era comunque al corrente dell'esistenza di almeno due modelli di macchine per pigiare l'uva: una prodotta da Ignazio Lomeni nel 1825, ed un'altra “consimile” che l'autore vide a Brescia da un certo signor Ferrini. Entrambe le macchine, però, scrive il canonico, “non producono che gli effetti della pigiatura comune, non avendo di mira l'importantissimo scopo della triturazione del fiocine, senza di cui non si ottiene la tinta bramata, né l'aumento di aroma nel vino” (ivi, p. 37).

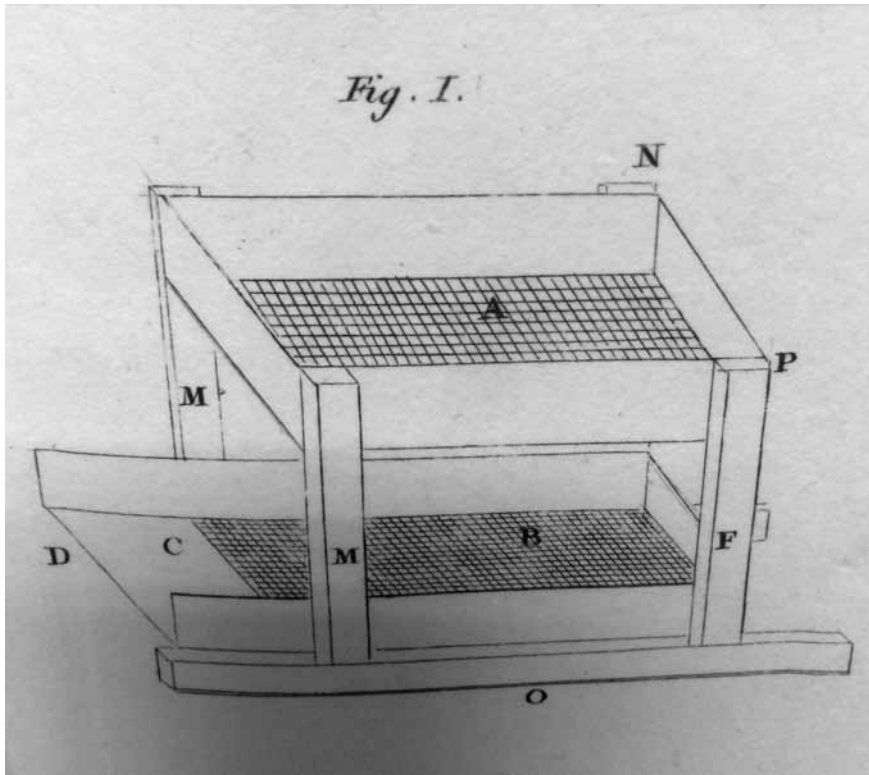

Fig. 1. Doppia graticcia per separare i raspi dalle bucce e dal mosto

Fermo nel pensiero sopra la massima importanza di tritare minutamente la buccia per gli effetti salutari del colorito e dell'aroma, mi sono occupato a rinvenire un mezzo che spedito fosse, ed in pari tempo economico. Quello pertanto che io ho ideato, e che ho posto felicemente in pratica, si è il seguente, segnato nella fig.^a III. Egli è una suola di legno della grossezza di un'uncia abbondante [circa quattro centimetri], *a b c d*, nell'inferior parte della quale, *e* per la lunghezza di *a b c d*, viene incassata una lama tagliente di acciaio, la quale sormonta la suola in altezza di onces 2; altre due consimili lame, ossia coltelli affilati, traversano il precedente e la suola in *ff gg*. Negli angoli formati da questi coltelli, la suola è smussata in declivio, onde le buccie sdrucioliar possano durante il lavoro, né restar colà compresse ed affollate. Questa suola è fornita di opportune striscie di pelle, come *l m n*, per essere adattata e cinta a ciascun piede dell'operajo.

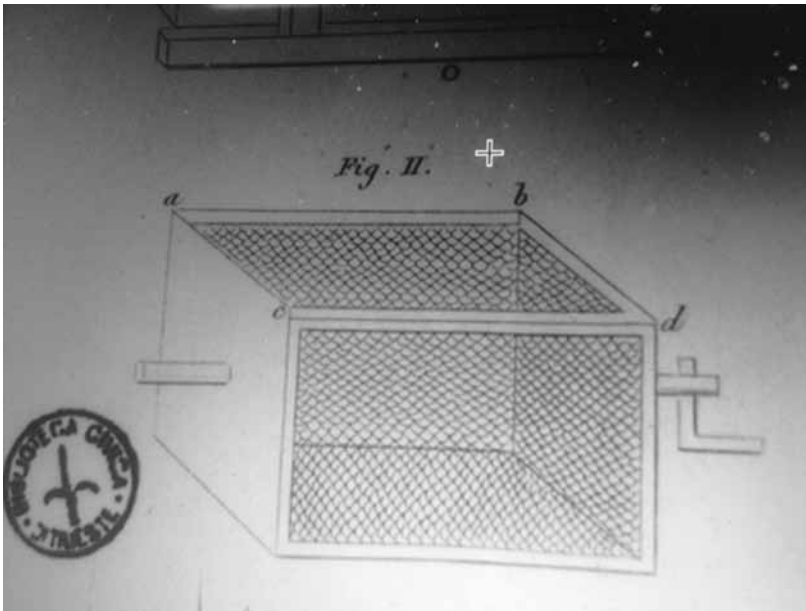

Fig. 2. Buratto

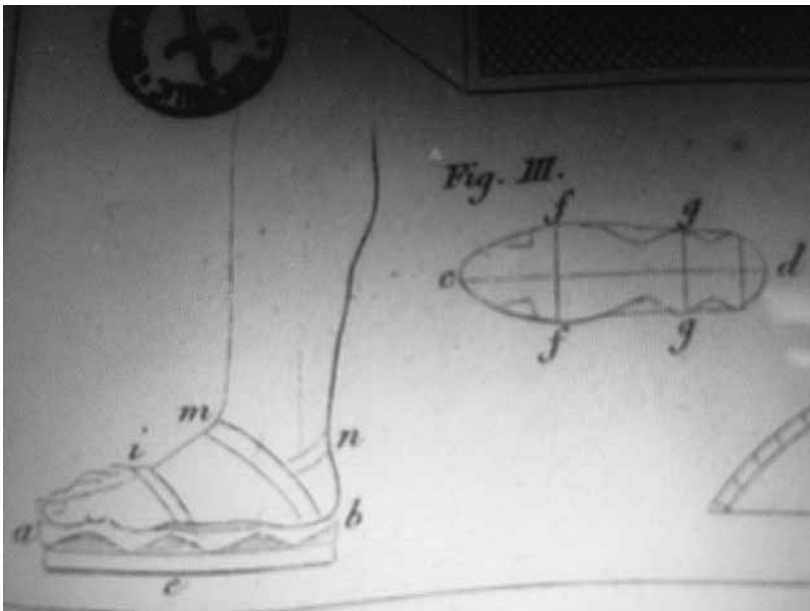

Fig. 3. Suola tritratrice

Armato egli di quest'istrumenti, entra nel tino ove sono riposte le buccie in quella quantità convenevole ad essere triturata in una volta, e pigiando co' piedi a vicenda, col mezzo di questi sei taglienti coltelli prontamente e con facilità triturerà le buccie stesse, riducendole in minutissime particelle somiglianti ad una polta. Compita questa operazione, si gettan le buccie ridotte in poltiglia nella botte, quindi sopra di esse gettasi pure il mosto [...]. In questo modo si otterrà un vino coloratissimo, ed insieme fornito di parti balsamiche, aromatiche, come l'esperienza nella decorsa vendemmia mi ha dimostrato²⁰.

Durante la vendemmia del 1824, Stancovich sperimentò per la prima volta un nuovo modello di botte da lui appositamente progettata, la quale, rispetto alle comuni botti, poteva essere utilizzata sia per la fermentazione, sia, subito dopo essere stata pulita, per la conservazione del vino. Tutto ciò, inoltre, si rendeva possibile senza la necessità per il canonico di doverla spostare dalla sua posizione orizzontale sul cantiere, e quindi risparmiandogli il frequente maneggio del fondo. Grazie ad un foro abbastanza largo, infatti, praticato sulla doga superiore centrale della botte, detto *naso*, nel recipiente poteva essere comodamente travasato il mosto. La modifica più importante riguardava la testa della botte, sopra la cannella, alla quale Stancovich applicò una piccola apertura a porta, che consentiva di entrarvi dentro per lavare e pulire il recipiente dalle vinacce una volta travasato il mosto (fig. 4). Infine, per impedire l'evaporazione dell'alcol, Stancovich isolò la botte applicando sulle doghe del mastice per il legno, o delle apposite resine. Confrontando la sua botte *a naso* con le botti comuni, Stancovich esprime la propria soddisfazione per le prestazioni superiori e le caratteristiche migliori che la sua botte può vantare rispetto a quelle, ed invita quanti si occupano di viticoltura ad applicare ai loro fusti le stesse innovative modifiche.

²⁰ Ivi, pp. 35-37.

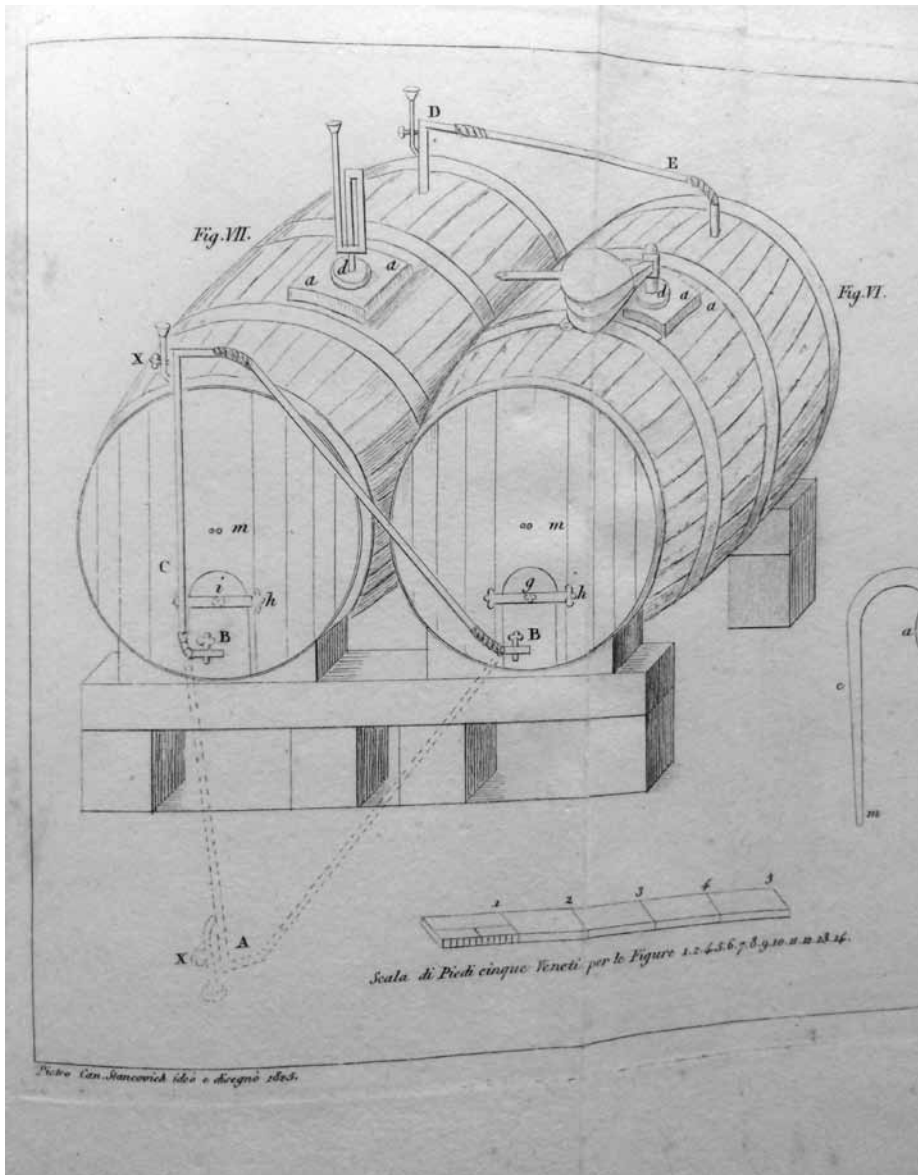

Fig. 4. Botti di Stancovich: sulla parte centrale superiore è visibile il naso, con applicato, sulla botte di sinistra, il tubo idraulico di sicurezza, e su quella a destra, il mantice per il travaso. In entrambe, sulla parte anteriore del cerchio, è ricavata l'apertura per entrare nella botte stessa.

Io non posso abbastanza raccomandare di riflettere a questo modo di costruire le botti, come comodo, economico, ed estremamente utilissimo, mentre i vantaggi vi sono incalcolabili. Nell'anno decorso, ho ridotte due botti in questa forma, e, per esperienza, rimasi contentissimo, di maniera che nella vendemmia prossima ventura tutte le miei residue botti saranno modificate su questa stessa forma di costruzione²¹.

Soffermandosi sull'importante fase della fermentazione, il canonico nota che già mezzo secolo fa gli enologi consigliavano la fermentazione a vaso chiuso, e ciò, principalmente, per impedire la dispersione dell'anidride carbonica ed evitare il contatto con l'aria. Nel sostenere tale posizione, Stancovich si affidava ad autorevoli fonti e autori, a lui più o meno coevi: da Giovanni Battista da san Martino a Jean-Baptiste François Rozier, da Ludwig Mitterpacher a Jean-Antoine Chaptal, da Giovanni Pozzi ad Adamo Fabroni, "il più classico fra gli Enologi italiani, citato anche dagli esteri, sino da 40 anni fa aveva pure proclamata la fermentazione chiusa, ed aveva peranco proposto un tubo ricurvo al riparo dell'esplosione"²². Né dimentica gli antichi greci e i romani i quali, annota, adoperavano il metodo della fermentazione in vasi chiusi, di argilla, spalmati di pece o altre resine isolanti. Così pure al suo tempo, osserva ancora, in Italia e in altri Paesi europei, nella produzione di vini da bottiglia, si effettua la fermentazione in recipienti chiusi. Ma, ciò su cui Stancovich pone l'accento è che tutti gli autori menzionati consigliano la fermentazione in vaso chiuso non solo per i vini da bottiglia, ma pure per quelli comuni, oggetto d'interesse del canonico. Qual è, quindi, il motivo per cui, si chiede il Nostro, questa prassi, pur essendo di primaria importanza nella vinificazione, non ha avuto un'ampia e generale diffusione tra gli agricoltori, come sarebbe auspicabile, ma è rimasta quasi completamente

²¹ Ivi, p. 50. Possedendo il canonico, come ci informa più avanti (p. 95) nel capitolo dedicato al travaso del vino, complessivamente otto botti, le "residue botti" di cui sopra, erano sei.

²² Ivi, p. 59.

sconosciuta o adottata solo in occasione di qualche sporadico esperimento? Le cause sono due, scrive Stancovich, ed entrambe risolvibili: l'ermeticità del contenitore e la sicurezza di fronte al pericolo dell'esplosione del vaso durante il processo di fermentazione. L'ermeticità del tino si può ottenere coprendolo con un fondo e sigillandolo con apposito mastice o altro materiale isolante, come già indicato precedentemente. Vari sono, invece, gli apparecchi per la sicurezza dall'esplosione del vaso sui quali il canonico brevemente si sofferma descrivendoli e riportandone un sintetico giudizio. Tra questi menziona Nicolas Casbois, che nel 1788 propose l'utilizzo di un tubo ricurvo, con un'estremità entrante nel foro del tino e con l'altra in un vaso d'acqua²³; simili strumenti, concepiti tutti come delle valvole ad acqua, furono ideati pure dal chimico inglese Wolf, da Giovanni Battista da san Martino, o ancora da Adamo Febroni e dai francesi Dupin, Lavocat e Gervais. Concludendo che qualunque degli apparecchi esaminati potrebbe felicemente soddisfare all'uso per cui è stato realizzato, Stancovich esprime però la sua preferenza per il tubo di Lavocat, ossia il tubo di sicurezza di Walter che si ritrova nell'apparecchio di Wolf, perché più economico e più semplice da usare. Ma anche qui il canonico apporta una modifica:

[...] io, guidato dalla riflessione e dalla pratica, ho preferito quello di Lavocat. Esso però non deve essere costruito a braccia disposte in linea retta, ma come è disegnato in A C P, fig.^a VIII [...]. Tale io lo feci costruire, ed uso ne feci²⁴.

²³ Sullo stesso principio funziona l'odierno tappo gorgogliatore, usato nelle produzioni artigianali di vino, che consente l'eliminazione dell'anidride carbonica prodotta dalla fermentazione e contemporaneamente impedisce l'entrata dell'ossigeno nel mosto, realizzando così la fermentazione anaerobica, senza il contatto dell'aria.

²⁴ Pietro STANCOVICH, cit., p. 69. Vedi qui fig. 4.

Nel trattare l'argomento del travaso del vino da una botte all'altra, Stancovich a più riprese avverte il lettore dei deleteri effetti che il travaso comunemente praticato, con secchi e mastelli, provoca al vino: perdita dell'anidride carbonica e delle altre sostanze aromatiche volatili, con conseguente ossidazione dell'alcol, appiattimento del gusto, nonché pericolo di acetificazione. La causa principale di ciò è il protratto contatto con l'ossigeno, come pure lo sbattimento del vino durante il travaso. Naturalmente, varie soluzioni sono state avanzate da numerosi studiosi già prima di Stancovich, che egli qui menziona quali *autorità*: Rozier, Mitterpacher, Fabroni, il Padre di san Martino, Filippo Re ed altri, riprendendo le loro osservazioni in merito e concordando con queste. Così, di quest'ultimo riporta: "Imperfettissimo è il modo di cavar il vino. Alla maniera ordinaria esce dalla tina con assai di violenza, spumante e bollente, onde dissipasi il suo gas; lo che nuoce alla sua qualità e durata"²⁵; mentre, ricordando Fabroni, scrive: "[...] lo sciaguatamento, cioè un eccessivo contatto d'aria, si deve assolutamente evitare per mantenere al vino tutto il suo spirito, tutta la sua fragranza, tutte infine le sue doti migliori: conseguentemente, barili, mastelle, secchj e pevere si dovrebbero bandire dal numero degl'istrumenti della svinatura, quando non siano renduti necessarj dalle circostanze locali"²⁶. È quindi necessario, annota Stancovich, trovare un'adeguata soluzione al problema del travaso, cioè come far passare il vino da una botte all'altra senza il contatto dell'aria e, sulla scia delle pompe proposte da Mitterpacher e Fabroni, il canonico presenta alcuni suoi ritrovati per rimediare all'annoso problema. Innanzitutto un mantice (fig. 4) provvisto di tubi di latta, flessibili, che chiama *sifonibride*.

²⁵ Ivi, p. 86.

²⁶ Ivi, p. 87.

Questo sifone di sei pezzi serve per tutta la mia cantina di otto botti [...]. Quando io voglio vuotare una botte, ecco l'operazione da farsi. Prendo il mio sifone, che d'ora innanzi chiamerò *sifonibride* [...]. Prendo il mantice, fig.^a X, e lo applico al cocchiume, ossia foro della botte da votarsi, fig.^a VI, lo pongo in attività, e l'aria premendo sopra il vino l'obbliga a trasferirsi nell'altra botte, fig.^a VII, per la via del *sifonibride* [...] ²⁷.

Un altro simile apparecchio che Stancovich ideò e impiegò sia per il travaso diretto del vino, sia per la misurazione della capacità della botte o della quantità del vino travasato, è chiamato dal canonico *Metaggenometro*, dal greco *metaggizo* travaso, *eno* vino e *metro* misura. Esso serviva principalmente per evitare le perdite di vino durante i travasi, così come ad evitare il contatto del vino con l'ossigeno e il canonico lo consigliava soprattutto ai commercianti.

A riparo pertanto di queste perdite, il metodo da me ideato e praticato ha tutto l'interesse, metodo che dovrebbe adottarsi parzialmente da ogni commerciante, barcajuolo, o conduttore di vino: metodo preferibile ad ogni altro, opportuno ad ogni cantina, servendo esso tanto per travasare il vino da una botte nell'altra; quanto per misurare la tenuta delle botti, come per impedire le molteplici ventilazioni al vino, nella circostanza di vendita al marinaio, in cui conviene misurarlo barile per barile [...]. Esso è un caratello o bariletto della capacità di un barile, o di un emero, o di qualunque altra misura, o più misure a piacere, il quale, per l'effetto che produce, volendo grecizzare, chiamarsi potrebbe *Metaggenometro*, dal greco *metaggizo* travaso, w da *eno* vino, e *metro* misura, che significa misura del travaso del vino ²⁸.

Per conservare il vino e proteggerlo dall'aria, sulla superficie del contenitore in cui si trova il vino un tempo si aggiungeva un leggero strato d'olio, che poi si rimuoveva immergendovi un piccolo pezzo di spugna o di

²⁷ Ivi, p. 95.

²⁸ Ivi, p. 100.

stoffa. Per ovviare a questa operazione “[...] incomoda per la ristrettezza del collo della bottiglia, e per dover poscia spremere quest’olio dalla spugna”²⁹, il canonico ideò un apposito strumento, chiamato *catapino*, dal greco *assorbire*. Esso consisteva in palloncino di vetro comunicante con due tubicini, uno superiore ed uno inferiore. Dal tubicino superiore si aspirava l’olio che, attraverso il tubo inferiore immerso nella superficie dell’olio, saliva fino al palloncino, dal quale poi lo si eliminava (fig. 5).

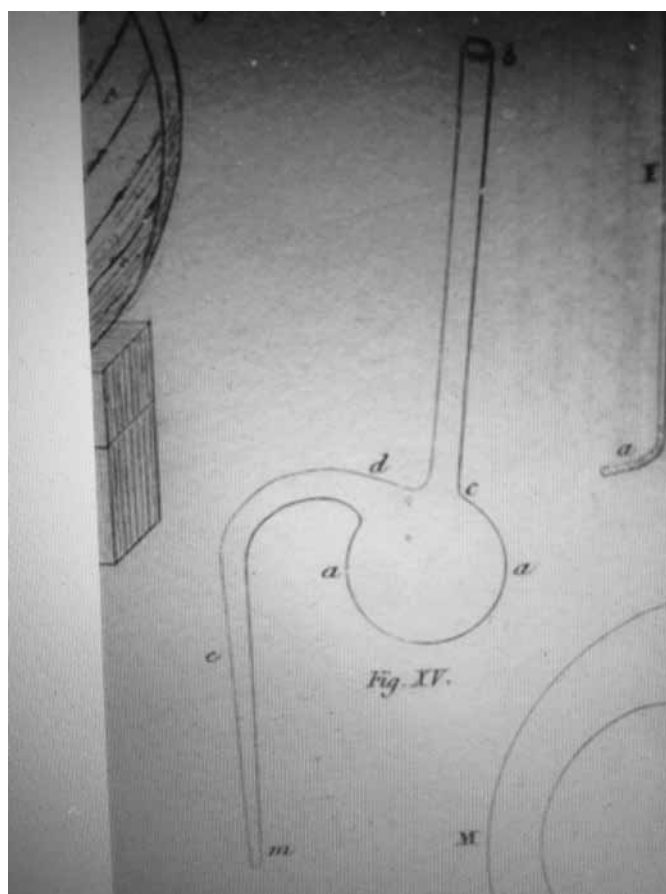

Fig. 5. Catapino

²⁹ Ivi, p. 109.

Alla fine del processo di fermentazione, il vino necessita ancora di particolari cure affinché non si guasti, rendendo così inutile tutto il precedente lavoro. In febbraio, avverte Stancovich, bisogna effettuare un nuovo travaso per liberare il vino dalle impurità e dalle altre sostanze sedimentatesi sul fondo della botte durante la fermentazione. Si deve soprattutto evitare il contatto del vino con l'aria all'interno della botte. Tutti gli enologi, scrive Stancovich, avvertono di rincalzare sempre la botte, affinché non rimanga ossigeno tra la superficie del vino e il coperchio superiore della botte. In Istria, però, annota il canonico, tale precauzione non viene osservata, ma si ritiene, invece, che “non conviene *romper la madre*, cioè quello strato d'impurità che galleggia sul vino” perché quello conserverebbe il vino stesso, e alimenterebbe la formazione della feccia del fondo.

Contrariamente a tale atteggiamento, Stancovich nel processo di vinificazione applica tutte le più importanti innovazioni, come consigliato dai più noti studiosi e agronomi europei, poiché solo così, afferma, si potranno ottenere dei vini eccellenti, “dotati di tutte le buone qualità corrispondenti all'adagio della Scuola Salernitana: *Vina probantur odore, sapore, nitore, colore*”.

III.

Concludendo, possiamo dire che accanto alle varie discipline e ai numerosi interessi cui il canonico di Barbana si dedicò, quello per la vinificazione fu per lui, come quello per l'ittologia, un piacevole hobby, un'amena distrazione dai più onerosi impegni di studio e di ricerca cui fin da giovane si dedicò: dall'archeologia alla letteratura, dall'agricoltura all'invenzione di macchinari agricoli, alla religione e alla storia. Pure se non ci è dato conoscere se e quanto successo ebbe il libro di Stancovich presso il

pubblico di allora, né se i precetti e i consigli che andava divulgando fossero accolti ed attuati in pratica dagli agricoltori del tempo, l'opuscolo del canonico rappresenta senza dubbio un valido apporto nel tentativo di modernizzazione dell'attività vitivinicola coeva, dimostrando così, ancora una volta, la dedizione e l'impegno di Stancovich volto, come già nell'esperienza didattica con i più giovani, verso una prospettiva di crescita e di acculturamento della popolazione rurale del suo tempo.

IV. Riferimenti bibliografici e sitografia

- Gera, Francesco, *Nuovo dizionario universale di agricoltura*, XXIV, Giuseppe Antonelli, Venezia 1845.
- Stancovich, Pietro, *Nuovo metodo economico-pratico di fare il vino*, Giovanni Silvestri, Milano 1825.
- Visintin, Denis, "L'economia agricola istriana nei secoli XVIII e XIX", *Atti del Centro di Ricerche Storiche*, vol. XLIII, Rovigno – Trieste 2013.

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/14*.html.

<http://www.treccani.it/enciclopedia/livia-drusilla/> (data d'accesso 1 dicembre 2017)

U kanonikovom podrumu: bilješke o „Novoj ekonomsko-praktičnoj metodi pravljenja i čuvanja vina“ Petra Stankovića

Sažetak

U ovom se radu predstavlja priručnik o enologiji i vinifikaciji koji je Petar Stanković / Pietro Stancovich iz Barbana objavio 1825., nakon konkretnog iskustva dobivenog u ovim poljoprivrednim disciplinama. Polazeći od povijesnih saznanja vezanih uz nazočnost Rimljana na istarskom teritoriju i njihovog interesa za uzgoj vinove loze i proizvodnju vina, autor vodi čitatelja kroz zanimljivo i dragocjeno putovanje unutar ondašnjeg istarskog vinskog konteksta, predstavljajući mu najnovije inovacije u vinifikaciji, popraćene inovativnom metodologijom u obradi vina i poduprijevajući njegovim osobnim iskustvom podrumara stečenog godinu dana prije objavljivanja brošure, odnosno 1824. U brošuri se tako, nakon kratkog predstavljanja raznih sorti vinove loze koje su se uzgajale u Stankovićevo doba, razmatraju sve faze obrade grožđa, od muljanja do održavanja bačava, od fermentacije do pretoka vina, sve do njegovog čuvanja u bačvama, svaka popraćena odgovarajućim izumima ili inovacijama koje je provodio i prakticirao sam kanonik. Ne nedostaje tu i tamo koja primjedba ili Stankovićev tek naglašen osjećaj gorčine u odnosu na istarske uzgajatelje zbog njihove nesklonosti prema inovacijama, iako ih ipak, na kraju knjižice, nadahnuto poziva na korištenje novih predloženih agronomskih metodologija.

**PETAR STANKOVIĆ / PIETRO STANCOVICH I
BARBAN U KANDLEROVOM LISTU „L'ISTRIA“
(1846. – 1852.)**

prof. dr. sc. Slaven Bertosa,

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest,
Ivana Matetića Ronjgova 1, 52100 Pula,
e-mail: sbertosa@unipu.hr, lazuloturku@gmail.com

Izvorni znanstveni članak

Podrobno pregledavši časopis „L'Istria“, koji je od 1846. do 1852. osnovao, uređivao i izdavao poznati arheolog i povjesničar Pietro Kandler (Trst, 1804. – Trst, 1872.), autor je iz njega izvukao i obradio podatke o Barbanu. Znameniti istarski kaštel u časopisu se spominje u tri zapisa: u onome o kretanju mjesnog broja žitelja od 1818. do 1845., u onome o potpadanju pod mletačku vlast 1516. i u onome o smrti kanonika Petra Stankovića 1852. U središnjem se dijelu priloga raspravlja o najznačajnijim zabilježenim podacima, a na koncu se donose i prijepisi izvornih članaka.

Ključne riječi: Pietro Kandler, XIX. stoljeće, „L'Istria“, Barban

Parole chiave: Pietro Kandler, XIX^{mo} secolo, „L'Istria“, Barbana

I. Uvodne napomene o Kandleru

Pietro Kandler (Trst, 23. V. 1804. – Trst, 18. I. 1872.) je bio poznati arheolog i povjesničar. Rodio se u obitelji škotskog podrijetla (*Chandler*) koja se u XVIII. stoljeću iz Beča doselila u Trst. Nakon školovanja u rodnome gradu, obrazovao se u Kopru, Padovi, Beču i Paviji, gdje je diplomirao pravo. Kao svestrani erudit, istraživao je i djelovao na različitim poljima. Bavio se prikupljanjem i objavljivanjem povijesne i druge građe o Trstu i Istri. Uz arheologiju i povijest, zanimali su ga zemljopis, jezikoslovlje, etnografija, statistika i meteorologija. Upravo je njegovom zaslugom u Trstu stvorena intelektualna klima koja je sredinom XIX. stoljeća pogodovala naglom razvitku historiografije i opće kulture.

Podatke koje je od mještana prikupljao po Istri Kandler je potom uspoređivao s arhivskim vrelima. Iako je pisao o mnogim temama, valja ovdje izdvojiti one najznačajnije. Autor je zbirke diplomatskih izvora („Codice Diplomatico Istriano“, 1846. – 1852.), zatim kompendija raznovrsnih vrela za povijest Trsta i Istre („Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale“, 1855.) te važnih monografija o povijesti Trsta („Notizie storiche di Trieste e guida per la città“, 1851.), Motovuna („Notizie storiche di Montona“, 1875.), Pule („Notizie storiche di Pola“, 1876.) i Pirana („Pirano – monografia storica“, 1879.), od kojih su posljednje tri tiskane nakon njegove smrti. Objavio je i srednjovjekovne statute Pule (1843.), Poreča (1846.), Trsta (1849.), Buja (1850.), Novigrada i Rovinja (1851.). Osnovao je, uređivao i izdavao tjednik „L'Istria“ (1846. – 1852.), a zatim i časopis „La Provincia dell'Istria“ (od 1867. do smrti).¹

¹ O Kandleru usp.: Tomaso LUCIANI, „Pietro Kandler“, *Archivio Veneto*, tomo III, parte I, Venezia 1872. (p. o.); Giovanni QUARANTOTTO, „Pietro Kandler commemorato nel XL anniversario della morte: aggiuntavi la bibliografia degli scritti di lui a stampa“, *Archeografo Triestino – raccolta di*

II. O časopisu „L'Istria“

Časopis „L'Istria“ se, dakle, tiskao sedam godina, od 3. siječnja 1846. do 25. prosinca 1852. u Trstu, jednom tjedno i uvijek subotom.² Nastao je na tradiciji tršćanske historiografije i kulture, obilježene nizom publikacija poput časopisa „Archeografo Triestino“ (od 1829.), „La Favilla“ (1836. – 1846.) i „Atti Istriani“ (1843. i 1846.). S obzirom da se tiskao i tijekom znamenite 1848., smatra ga se na tragu „romantičarskog talijanstva“ i dijelom talijanskog nacionalnog preporoda. Prethodio mu je list tiskan 22. studenog 1845. s podnaslovom „Appendice dell'Osservatore Triestino, destinata alle notizie sull'Istria“. U listu je u početku surađivalo 40-ak pisaca, ali se kasnije njihov broj smanjio, malo zbog kritika onih koji su smatrali da se časopis mora baviti i područjima koja nisu pripadala Istri u užem smislu riječi, a malo i

memorie, notizie, documenti particolarmente per servire alla storia della Regione Giulia, vol. IX, ser. III, XXXVII della raccolta, Trieste 1921., str. 1.-32.; Bernardo BENUSSI, *In difesa della memoria di Pietro Kandler*, Trieste 1928.; Attilio TAMARO, *Pietro Kandler, storico di Trieste*, Parenzo 1933.; Giulio CERVANI, *Undici lettere del conservatore imperiale Pietro Kandler alla municipalità di Rovigno (1868-1869)*, Trieste 1972.; Miroslav BERTOŠA, „Ivan Kukuljević Sakcinski e l'Istria. In appendice: frammenti superstiti del carteggio P. Kandler – I. Kukuljević“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. V, 1974., str. 135.-169.; Giulio CERVANI, „Pietro Kandler storico di Trieste e dell'Istria“, *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*, vol. XXII, n. s., Trieste 1974., str. 1.-16. Miroslav BERTOŠA, „Povjesničar Pietro Kandler i njegov list „L'Istria“ (uz jednu tršćansku nakladničku inicijativu)“, u: Miroslav BERTOŠA, *Etos i etnos zavičaja*, Pula – Rijeka 1985., str. 102.-119. (objavljeno i u: *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 17., Zagreb 1984., str. 87.-100.); Slaven BERTOŠA, „Nuovi frammenti a testimonianza dei legami esistenti tra Ivan Kukuljević Sakcinski e Pietro Kandler“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno* XXL, 1991., str. 243.-251.; Miroslav BERTOŠA, „Summa kandleriana“, *Glas Istre*, god. L, br. 201, Pula, 28. srpnja 1993., str. 18. i *Istarska enciklopedija*, ured. Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, Zagreb 2005., natuknica Roberta MATIJAŠIĆA, str. 369.

² Za kazala i sažetke vidjeti: *L'Istria di Pietro Kandler 1846-1852: sommario*, prefazione di Guido Botteri, „Repertorio integrale degli scritti apparsi nelle sette annate“: a cura e con il commento di Sergio Zorzon, Trieste 1975. – 1983.

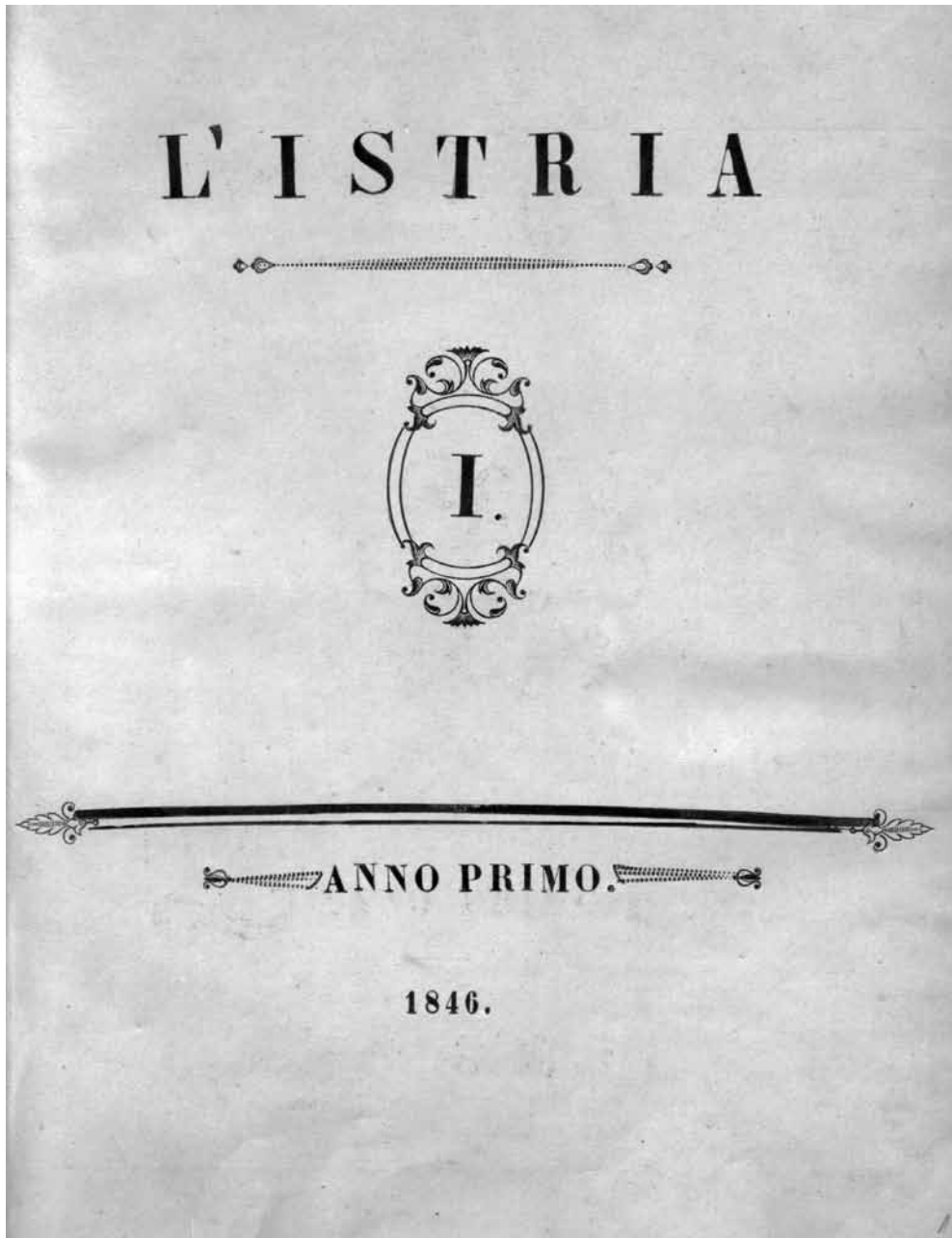
zbog onih koji su redakciji predbacivali preveliku učenost. Iako su Kandlera najviše zanimale antičke starine, objavljivao je i druge arheološke članke, sudske postupke, radove s područja zemljopisa, gospodarstva, trgovine, statistike, crkvenog, upravnog i društvenog života. Radilo se o temama za koje se smatralo da bi zanimale širu javnost, a koje je urednik popratio i vlastitim objašnjenjima. Baveći se tršćanskim i istarskim političkim životom, „L'Istria“ je zapravo bila Kandlerov osobni politički list. Od 1851. u časopisu su se umetali odvojeni listovi s tekstovima transkripcije raznih isprava, koji su potom činili zbirku „Codice Diplomatico Istriano“. U samom su časopisu tiskana i objašnjenja i komentari. Pretraživanje po temama znatno olakšavaju postojeća kazala. U posljednjem broju objavljen je „Indice degli argomenti precipui discorsi nelle sette annate dell'Istria“, podijeljen po strukama: crkva (povijest, spomenici, sveti ...), zavičajne teme (zemljopis, stanovništvo, jezici ...), književnost i humanistika (usmena književnost, povijest, rodoslovlja, numizmatika, epigrafika, sfragistika ...). Kazalo je ponovno tiskano 1891. u časopisu „Archeografo Triestino“.³

Kad se unaprijed uplatila godišnja pretplata, cijena lista „L'Istria“ bila je pet florina, a bila je moguća i proporcionalna uplata za šest mjeseci. Pretplatu je valjalo platiti isključivo uredništvu. Na naslovnici se uvijek nalazila i obavijest o učestalosti tiskanja i cijeni pojedinačnog primjerka.⁴

Mnogobrojne teme koje su u listu bile zastupljene, pa tako i one o Barbanu, zbog svoje su zanimljivosti uvijek privlačile čitateljsku pozornost.

³ *Istarska enciklopedija*, nav. dj., natuknica Marina BUDICINA, str. 342.

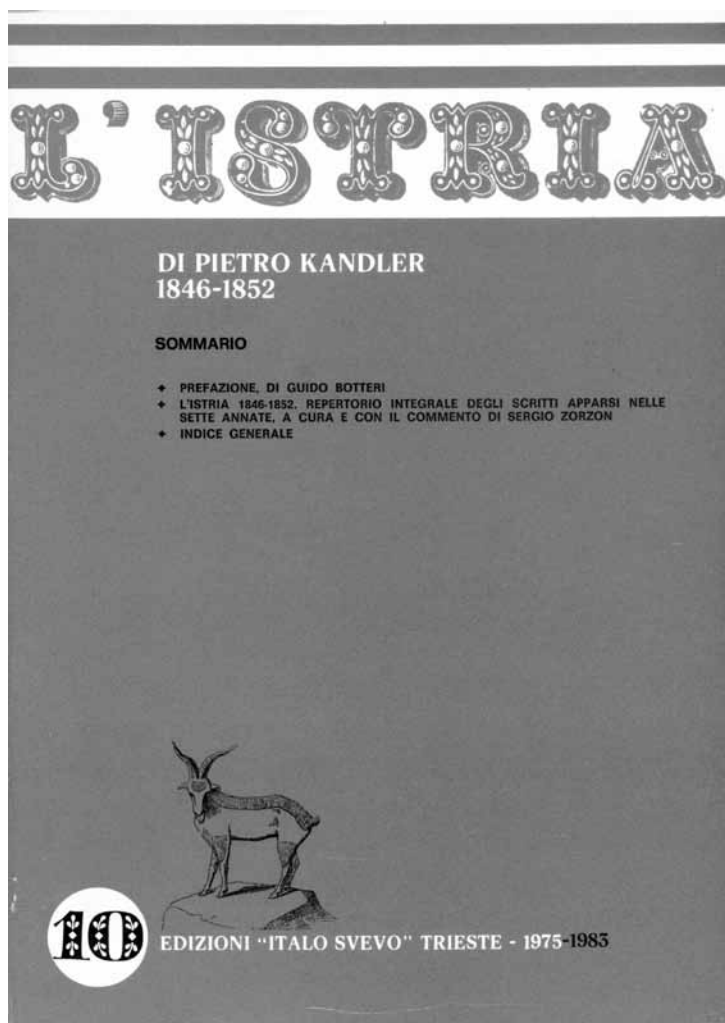
⁴ *Esce una volta per settimana il Sabato. – Prezzo anticipato d'abbonamento annui fiorini 5. Semestre in proporzione. – L'abbonamento non va pagato ad altri che alla Redazione (L'Istria, anno VII, n. 39, sabato, 25 Settembre 1852, str. 181.)*

Sl. 1. Naslovnica prvog sveska časopisa „L'Istria“ iz 1846.

U proslavu teksta, tiskanom oko mjesec dana prije štampanja prvoga broja, naglašena je činjenica da je Istra tijekom prošlosti bila zahvaćena neprestanim groznicama, a da se u posebice lošem stanju nalazila Pula, za koju se smatralo da je jedno od najgorih mjesta u Europi. U Puli je zrak bio jednako nezdrav kao na poljima u okolici Rima ili u toskanskoj Maremni. Groznice Istru pogađaju češće nego okolne pokrajine, samo što tu nisu toliko snažne, iako su stalno prisutne. Uzroci su im različiti, iako neki nisu niti istiniti: malo šuma, malo kiše, slabi izvori vode i malobrojne rijeke te sjeverozapadni vjetrovi koji prema Istri donose vodene pare iz Mletačke lagune. Kao i svugdje gdje ima malo kiše, dižu se vodene pare, stvarajući po biljkama rosu, a o njezinoj količini ovisi urod na poljima. Svugdje je opasno stanovati na močvarnim zemljištima i u blizini voda stajaćica. Mornar koji u svako godišnje doba nosi vunenu košulju dobro je obučen i time zaštićen od bolesti, a oni koji su obučeni slabije stalno obolijevaju. Usto, Istru treba dobro zasaditi sa stablima, jer je poznato da šume privlače kišu, pa će tako i tu vode biti više. Treba također izgraditi još cisterni, no oni koji ih već imaju tome se suprotstavljaju jer u razdobljima suše žele vodu prodavati po visokim cijenama. Istri valja vratiti prosperitet koji je nekoć imala, a posebna se pozornost mora posvetiti Puli. Pokušaja obnove gradskog žiteljstva već je u prošlosti bilo više. Godine 1562. mletački je dužd posebnim dekretom dopustio da Bolonjci Leonardo Fioravanti, Sabba de Franceschi i Vincenzo dall'Acqua odande dovedu u Pulu 124 obitelji i melioriraju zemljišne terene. Ponudili su se pročistiti zrak, urediti izvore, uvesti nove agrotehničke mjere kako bi se proizvelo više žita i vina. Dužd ih je oslobodio plaćanja daća i obveze vojne službe na vrijeme od 20 godina, dao im je zajedničke pašnjake i dva slobodna sajma u travnju i rujnu (jer su ti mjeseci bili najbolji) koji su se trebali održati u Amfiteatru. Osim Bolonjaca, bilo je planirano dovesti i drugih 40 obitelji s grčkog područja. Deset godina nakon strašne kuge, 1641. u Puli je živjelo 347 osoba. Kasnije se broj malo povećao (1664. – 533, 1694. – 705, 1749. – 786, 1779. – 815), ali sve

do 20-ih godina XIX. stoljeća nije prešao tisuću (1819. – 951, 1827. – 1.015, 1836. – 1.146, 1844. – 1.148), zabilježeno je u uvodnom članku.⁵

**Sl. 2. Naslovnica opširnih indeksa časopisa „L’Istria“ (1846. – 1852.),
Trieste 1975. – 1983.**

⁵ Foglio di modello: *L’Istria: appendice dell’Osservatore Triestino: destinata alle notizie sull’Istria*, n. 1, Sabato, 22 novembre 1845, str. 3.-4.

III. Tri barbanska zapisa

Kronološki prvi zapis o Barbanu je onaj od 4. travnja 1846., a donosi pregled kretanja broja mjesnog žiteljstva od 1818. do 1845. prema zapisima koje je sastavio barbanski župnik, kanonik don Antonio Gambin. Iz tih je podataka uočljivo da se broj stanovnika u Barbanu u navedenom razdoblju uglavnom polagano povećavao. Primjerice, 1818. bilo ih je 2.001., 1829. – 2.293, 1838. – 2.596., a 1845. – 2.815. Od početne do završne godine broj žitelja Barbana povećao se za 40 %, što kanonik i navodi u rečenici zaključka na kraju zapisa.

Drugi se zapis odnosi na podvrgavanje Barbana pod vlast mletačkoga dužda 16. svibnja 1516. Naselje je tada potpalo pod labinskog i plominskog podestata, jer je priključeno njihovom području. Zanimljivo je navesti da se u zapisu Barban spominje kao mjesto „na ušću rijeke Raše“. Prethodno je pripadao Pazinskoj knežiji, stvorenoj u srednjem vijeku, te bio jedna od njezinih barunija. Nije, dakle, imao vlastiti municipalitet.⁶ Gospodari Pazinske knežije nisu htjeli Barban odvojiti od svojih posjeda kako bi ga ustupili nekom vazalu, nego su ga zadržali za sebe i nakon propasti akvilejskog patrijarha i stvaranja novih granica između Austrije i Venecije. Tijekom ratova na početku XVI. stoljeća Barban je 1508. došao pod mletačku vlast, kao i čitava unutrašnja Istra, potom su ga opet dobili Austrijanci, a 1516., kad su Mlečani izgubili Podgrad, opet su vratili Barban. Tom je prilikom potpisan i ugovor o podaništvu, što su Mlečani i inače uobičavali činiti. U prilogu koji je objavljen u časopisu „L'Istria“ na latinskom je jeziku doneseno osam točaka spomenutog ugovora.

⁶ Municipalitet je stekao kasnije, potpavši pod vlast mletačke plemićke obitelji Loredan, kada je 1536., zajedno s Rakljem, ustrojen kao zaseban feud.

L' ASSOCIAZIONE
per un anno anticipati f. 4.

Semestre e trimestre in proporzione.
Si pubblica ogni sabato.

L' ISTRIA

I. ANNO.

Sabato 4 Aprile 1846.

N. 18.

Rettificazione.

A linea 31 della pagina 64, seconda colonna, in luogo del vescovo di Kreutz, va scritto del vescovo di Karlstadt, laddove si parla dei greco-serblici di Trieste.

Movimento della popolazione di Barbana all'Arsa.

1818 — 2001	1828 — 2248	1838 — 2596
1819 — 2009	1829 — 2293	1839 — 2630
1820 — 2013	1830 — 2274	1840 — 2678
1821 — 2037	1831 — 2302	1841 — 2703
1822 — 2081	1832 — 2342	1842 — 2748
1823 — 2113	1833 — 2367	1843 — 2763
1824 — 2108	1834 — 2379	1844 — 2780
1825 — 2113	1835 — 2422	1845 — 2815
1826 — 2130	1836 — 2463	
1827 — 2200	1837 — 2524	

L'aumento della popolazione in 27 anni è in proporzione del 40 per cento (comunicato da monsignor canonico parroco D. A. Gambin).

Saggio di dialetti istriani.

(continuazione)

Al dialetto scritto in Trieste nel 1463 contrappo-
niamo il dialetto che adoperossi in Cittanova nel 1450,
quando l' honorando Francescho Premarin Podestade de
Zidanova con li discreti Zudesi Sier Simon che fò de
Sier Facio, e Sier Pallo (Paolo) che fò de Sier Menego
e altri del Consejo, riferero lo statuto, il corpo di tutte
le leggi, a motivo che l'antico non fò publicado ne
Confirmado overer Sindicado per la Dogal Signoria de
Venezia.

Della pena, che die portar colui che arsaia algun an-
dando per la strada.

Azoche ziascheduna persona possa andar segura-
mente, a far li fati soi per la uia e non porta algun
senestro. Comandemo da esser osservado da mò in avanti,
che se algun arseltera un altro in la strada per voler
Oleider, over robar quello; e questo sia manifesto al Zu-
disio, i volemo che sel sarà in forza della Signoria su-
bito sia apicado per la gola in quel luogo la o che el
auerà fato el mal, ovvero delito in tal vista che demura.
Se veramente li sarà plusor tanta pena diebba portar
tuti, quanto serave sel fosse un sollo. E se colui, che
serà arsalado defendendose alziderà Colui, che lo ar-
sallerà e questo sia manifesto al Zudisio non diebba por-
tar alguna pena. (Libro VI, rub. 31).

In Muggia sul muro del soppresso Convento dei
Francescani conservasi lapida con leggenda incisavi nel
1411, la quale ricorda la costruzione del cenobio e della
chiesa. La diamo come esiste sul marmo, anche con gli
sbagli dello scalpellino.

MCCCLXXXVIII. INDIC
TIONE. XIII. DEL. MESE. DE
FEVRARO. SIFO. COMENZA
DO. ET. EDIFICADO. LO. LVO
GO. DE. MISER. SANCTO. FRA
NCESCHO. IN. MVGIA. PER. LO
NOBILE. HOMO. SER. BERTOLIN
FIOL. CHE. FO. DE. SER. ZVANE. MA
LASTER. VO. DE. LA. CITA. DE.
PIAENZA. ABITADOR. DE. LA
TERRA. DE. MVGIA. ET. IN. LO. DI
TO. M. SI. FO. CONSACRADO. DITO
CIMITERIO. E. PER. LO. VENERA
BILE. PADRE. MISER. POLO. DE
I. CONTI. DE. YRBINO. VESCOVO.
DE. PEDENA. ET. IN. MCCCC. SI. FO
DISFATO. LO. DITO. LVOGO. PER.
FIN. LI. FONDAMENTI. PER. MISER
ANTONIO. GAETANO. PATRIARC
HA. DE. AUVILGIA. ET. QVI. FO. CO
MENZADO. PER. LO. SOPRADITO.
HOMO. SER. BERTOLIN. E. FO. COM
PIDO. IN. MCCCCXI. ET. SI. FO.
CONSEGRADA. QVESTA. PRE
SENTE. GIESIA. PER. LO. RE
VERENDISSIMO. IN. XPO
PADRE. MISIER. FRA. NICO
LO. VESCOVO. E. CONTE. DE. TR
IESTE. AL. NOME. DELLA. SAN
CTA. TRINITADE. ET. DI. LA
SANCTA. CROSE. ET. DE. MIS
IER. SANCTO. FRANCESCO.
ADI. VII. DEL. MESE. DE. ZVG
GNO. AL. TENPO. DE. FRATE. TI
BALDO. VARDIANO.

A miglior intelligenza di questa iscrizione dire-
mo che Muggia si diede alla Repubblica veneta nel 1420;
che nell'epoca in cui fu posta la lapida, il legittimo si-
gnore di Muggia era il patriarca di Aquileia. Il patriar-
ca Antonio Gaetano (romano), poi cardinale e vescovo
di Porto, figura come sovrano territoriale. Muggia era
già di ragione dei vescovi di Trieste per una metà, e di

Sl. 3. Članak o kretanju broja žitelja Barbana u XIX. stoljeću „L'Istria“,
4. travnja 1846.

Ugovor spominje gastalda Šanta Viškovića i glasnika Marina Vinodolca, predstavnike žitelja barbanske seoske općine, koju su zastupali prilikom njezinog prelaska pod mletačku vlast. Prema ugovoru, Barbanci su i dalje mogli birati svojeg župana, požupa, župnike i kanonike, ali su se prizivi na sudske presude, koji su do tada išli pazinskom kapetanu, sada morali upućivati labinskom podestatu, pod čiju je vlast tada potpala čitava Barbanština. Obvezali su se davati desetinu vina, žita i janjaca u Labin (tamošnjem podestatu Diedu), a desetinu su davali i barbanskim crkvama sv. Nikole, sv. Duha i sv. Marije od Oranice. Gastald i podgastald tu desetinu nisu plaćali. Budući da su do tada pazinskom kapetanu plaćali godišnju daću od 46 maraka po 20 lira, sada su zamolili da zbog nedaća koje su pretrpjeli budu oslobođeni tog davanja mletačkoj vlasti. Izabrane župnike i kanonike trebao je potvrditi puljski biskup. Općina je bila slobodna prihvatiti stoku za herbatik u bilo kojem broju, a od dobivenog su se iznosa gradile kuće, uređivale lokve i mjesni kaštel te sve ostalo što je trebalo općini. Zatraženo je i oslobađanje od daća na prodaja vina, mesa, ulja i žita u Barbanu, kao i na trgovinu u obalnim lukama. Posljednji se zahtjev odnosi na činjenicu da se podestatu ne dopusti sječenje šuma na području barbanske općine, kako bi se one sačuvale za lokalno žiteljstvo koje je bilo siromašno. Dokument je 10. svibnja 1516. prihvaćen u mletačkom Senatu u Veneciji.

devano clandestinamente sardelle ed altro pesce a' mercanti di detta Terra senza pagamento di Dazio; la Carica di Capodistria Enrico Dandolo con Terminazione 16 agosto 1751 ordinava — che nessun pescatore fosse terriere a forastiere più azzardasse di vendere pesce in poca o molta quantità da insalare o estradare a' mercanti o altre persone di qualsiasi Luogo senza pagamento di Dazio, e senza essere muniti di Viglietto del Conduttore o Direttore, e così all'incontro mercanti od altre persone comprarlo senza Viglietto, che certificasse il pagamento del Dazio, e nemmeno i pescatori potessero venderlo al minuto senza tale Viglietto; in pena sì agli uni che agli altri di D. 25, e di essere criminalmente processati oltre il pagamento del doppio Dazio. La qual Terminazione fu approvata dal Senato con Ducale 9 Dicembre 1751, con dichiarazione però, che circa il requisito del Viglietto fossero obbligati i soli mercanti, che comprassero all'ingrosso per rivendere, non intendendosi soggette quelle persone, che per loro uso famigliare si provvedessero del pesce al minuto.

(Continua).

Dedizione di Barbana al Principe Veneto.

MDXVI DIE XVI MAY.

Potestati Albone et Flanone, et successoribus suis.

Barbana alle foci dell'Arsa non fu mai in condizione di Municipalità, ma sempre come pare di baronia ed era parte della Contea d'Istria che formossi nel medio tempo. I Conti d'Istria non la staccarono per darne parziale investita a qualche loro fedele, ma la tennero per sé anche dopo caduto il patriarcato e rinnovati i confini fra Austria e Venezia. Nelle guerre al principio del secolo XVI, venne in potere dei Veneti insieme a tutto l'interno dell'Istria, nel 1508, poi di nuovo tornata agli Austriaci, nel 1516 in quello stesso anno che i Veneti perdevano Castelnovo di Trieste, riavevano Barbana. In tale incontro si fe' atto di dedizione come i Veneti sempre usarono e che diamo alla luce.

Adierunt presentiam nostri Domini Santus Visco-
vich gastaldo et Marinus Vinodolaz nuncij comunis, et
hominum Ville Barbane territorii Istrie fidelissimorum no-
strorum nuper ex eorum precipua erga nos fide re-
deuncium sub pristinam devotionem status nostri; et
porectis infrascriptis capitulis continentie, ut in illis: hu-
militer a nobis eorum confirmationem petierunt; quibus
capitulis diligenter inspectis, et consultis de singulis ad
singula: ea pro ut conveniens fore putavimus cum Col-
legio nostro, ex autoritate habita a senatu sic reforma-
vimus, correximus, et confirmavimus, ut infra dicitur:
volentes et cum eodem collegio ex autoritate supra-
scripta Mandantes, et jubentes, quod ita observatis, et
observari, ac exequi penitus faciatis, forma vero capita-
lorum cum concessione cujuslibet eorum infra sequitur:
et primo.

Capitolo ville Barbane.

Humilmente supplicano li fedelissimi, et devotissi-
mi servitorj, et sudditi de vostra Sublimità Santo Visco-
vich gastaldo de Barbana et Marin Vinodolaz nuncij de
li fidelissimi Comun, et homenj de dicta Villa de Barba-
na, territorio Istrian, cum sit che ne la presente guerra:
come devotissimi del Stato de Vostra Sublimità postposto
ogni respecto, et pericolo de la vita loro, et facultà, in-
cendj, et ruine patidi, habino cum summo studio, et ale-
greza spontaneamente *ritornati* a la devotion de Vostra
sublimità, et mediante al singular governo de li Magni-
fici missier Zorzi Diedo: et Polo suo fratello cum sum-
ma desterità, et justizia, sempre demonstrato verso de
lor, longamente tenuto, et governato. Però confisi ne
la innata clementia de Vostra sublimità supplicano quel-
la se degni de gratia special conciederli che dicto Com-
mun et homenj de la Villa de Barbana de cetero fin che
regnano le presente guerre, stiano sotto benigno gover-
no del prefatto m Zorzi Diedo: et fornita la presente
guerra perseveran poi, e passino sotto le jurisdiction
della vostra terra de Albona: per esser più vicin locho
alla ditta Villa de Barbana de tutt li altrj territorij cir-
cumvicinij cum le consuetudine infrascripte.

I. Come obedientissimi se offeriscono dar volentiera
come hanno facto fin dal presente la Decima de Vini,
biave, et agneli al prefato Magnifico m Zorzi, et poi al
regimento de Albona che per tempj sarà: ovvero a cui
commanderà la Vostra sublimità, de la qual Decima al
quae specta et virtun allj sacerdotj de dicta Villa: ex-
ceptuando la principal giesia de m san Nicolò: et la
giesia de sancta Maria oraniza: et la giesia de san
Spirito, et li preti de dicto loco: et gastaldo et sotto
gastaldo anchor non pagano dicta decima.

Quantum ad primum Capitulum, concedatur quod
esse debeant sub Jurisdictione Albone et Flanone, et
quod in casu decimarum eis servetur quantum tempore
quo erant sub Jurisdictione Cesaree Majestatis serva-
batur.

Secondo poi che dictj poveri fidelissimj suppli-
cantj soleano pagar marche 46. a lire Vij p. marcha al
Magnifico Capetanio de Pisino all'anno, et ritrovandose
al presente penitus minati in summa jaopia, et calamità
per li gravissimi danni per loro ut supra patidj; sup-
plicano quella per sua clementia se degni conciederli che
attente dette loro calamità siano liberi et exempti di pag-
gar dicte marche quaranta sei per tutto quel tempo me-
glio parerà a la vostra Sublimità.

Ad secundum. Responditur, quod per biennium
proximum solvere debeant ducatos 35. in racione annj,
et postea solvere eo modo quo prius.

Tertio obligati erano, et voleno far una chaza:
et per le spese per zorni doi al predicto Magnifico m
Zorzi cum persone tre, et poi a cui commanderà la su-
blimità vostra secundo el nostro consueto.

Ad Tercium. Responditur quod sint liberi a facien-
da venacione.

Quarto chel predicto Comun, et homenj de Bar-
bana, ha sempre habuto, et hano libertà de cicer uno
gastaldo, et sotto gastaldo: i qual habiano jautorità de
far rason a cadaun: et le appellation che andavano al

Sl. 4. Članak o dolasku Barbana pod mletačku vlast 1516. „L'Istria“, 3. travnja 1852. (1)

Capitano de Pisin, vadano al prefatto m. Zorzi: et poi a cui comanderà la sublimità vostra.

Ad Quartum. Responditur quod Gastaldiones, et Zupan per eos eligantur juxta solitum: quorum appellationes devoluntur ad potestatem nostrum Albone et Flanone in civilibus tantum.

Quinto dicto comun et homenj de Barbana havevano Autorità de elezer el piovàn et Canonici et el R.do D.no. Ves. de Pola confirmava quelli sine aliqua contradictione; al presente supplicano la sublimità vostra se degni confirmarli dicta auctorità.

Ad quintum Rtur quod ipsi possiut facere electiones eorum plebanorum, et clericorum juxta solitum.

Sexto. Dicto Comun et homeni havevano libertà de acceptar animali in herbatico: quanti a loro piaceva, del qual erbatico pagavano le spese da far la caza, et a far nettar li lagi de Comun: et tegnir in conzo el Castello: et altre spese occorreva a dicto comun: Rechiedono al presente li sia confirmà dicta auctorità, et libertà.

Ad sextum. Responditur quod in facto herbacius: eis observetur quantum habebant donec fuerunt sub Imperio.

Septimo. El predicto Comun et homeni havevano che ne li portj sui veniva posta ogni mercadantia et robe qual se voleva senza datio: et similiter potevano vender vin, carne, oglio et formento, et ogni altra grassa in dicta villa senza datio alcuno, et cusi al presente richiedono li sia confirmata tal facultà, et libertà.

Ad septimum. Responditur quod in omnibus, et per omnia eorum portus in venditione rerum sit ad conditionem illorum de Albona, et Flanona.

Octavo. Dicto Comun et homeni, rechiedono de gratia special le sia concesso che alcun de loro Mag.co Rector, over Podestà non possano per alcun tempo taiar, ne far taiar ne li boschj del dicto loro Comun: ma siano conservati per uso, et beneficio de dicto povero comun, mediante la qual gratia viver, e perseverar possino sotto la felice ombra di quella: a la gratia del qual genibus flexis sempre se raccomandano.

Ad Octavum. Responditur quod eis concedatur observantia, et consuetudo: que fuit per elapsum.

Die Xmo Majj 1516. In Collegio Auctoritatem habente à Consilio Rogatorum.

DI ALCUNE MONETE ANTICHE

(Brano di Lettera).

(Continuazione)

Ll, dal tutto insieme quel cho si è qui detto, intendesi il perchè l'elefante figurava come simbolo convenevole nell'insigne romane, negli scudi e nelle bandiere, secondo che il Tubbi, dietro Appiano, registrò nel suo Tomo 6.to pag. 20 del dizionario, ma più nei trionfi, e nelle medaglie d'imperatori, fino ad essere usata a significare precisamente l'eternità, anzi la consecrazione od apoteosi, cioè i divini onori decretati e tribuiti agli

eroi; nel che mi conferma con asseveranza il prenominato Lando, che intitola *C. Julii Caesaris consecratio* quella sua lettera al Giureconsulto Buccabarillo, dalla quale ho preso occasione di trattarmi su questo soggetto. Vedo quindi nel dritto della moneta in discorso, che l'elefante significa tutto ciò che di più glorificante intendeva esprimere, il figlio adottivo ad onor del suo padre, e però pose sotto l'emblematico animale, il nome del suo encomiato. Chè sarebbe superfluo questo nome sulla moneta, quando non fosse per altro che per dinotare l'essersi in quella peregrina lingua chiamato *Cesare* l'elefante, come del paro sarebbe malamente espressa la origine di tal cognome venuto alla gente Giulia, colla rappresentazione di elefante vivo, e stante che si avrebbe dovuto piuttosto rappresentare prostrato e ucciso. Unendo adunque i simboli d'ambe le parti della moneta, e ragionandovi sopra, sembra fuor di contrasto ch'essa sia un monumento della celebrità personale di C. Giulio, e ad un tempo della divozione professatagli da Ottavio Augusto.

G. B. Vatta.

INDICAZIONI SULLO STATO

DI PIRANO.

NEL SECOLO XVI.

Il Principe Veneto aveva nel secolo XVI introdotto nelle sue provincie di terraferma, quindi anche nell'Istria le cerne di soldati, fatte a sua opera diretta, anzi che attendere l'invio delli soldati che i singoli comuni o d'omini mandavano nel numero da lui richiesto, e che l'esperienza mostrava talvolta essere ciurmaglia non facilmente riducibile a militare disciplina, talvolta più d'imbarazzo che di aiuto. Le *cerne* o *scelte* diedero il nome al corpo detto *cernide*, dei quali 4000 ne dava l'Istria Veneta al suo Principe, soldati perlo più in permesso a domicilio, pochi di presidio, chiamati alle rassegne in tempi periodici dell'anno, mandati in guerra fuori della patria provincia a battaglioni (si erano quattro) poche volte e fatalmente quelle poche, tutta la legione. Anche il principe austriaco attivo le cernide nell'Istria e nel Goriziano, ed in Trieste le cernide erano di nome e di fatto quelle che si dissero poi guardia territoriale. Quel servizio militare comunque facile e leggiero perchè a domicilio, non sembrò comportabile a tutti i comuni dell'Istria Veneta; Capodistria ne andò esente dando all' invece un corpo di artiglieri e bersaglieri, che salin fama, e che fino al 1797 ostentava di tenere appesi alle case i tavolazzi del bersaglio, come tuttodi si vedono nel Tirolo ed in altri paesi alpini, e che va od andrà a rinnovarsi nel territorio di Trieste.

A Pirano parve grave l'inusitata cerna dei soldati, e tentò sottrarsene sebbene senza effetto; chè anzi Pirano fino al cadere dello Stato di Venezia diè ottimi e non rari ufficiali all'armata Veneta di terra. A deviare la cerna si rivolse il Comune al suo Principe, con suppliche

Sl. 5. Članak o dolasku Barbana pod mletačku vlast 1516. „L'Istria“, 3. travnja 1852. (2)

U trećem se zapisu objavljuje redakcijska vijest o smrti kanonika Petra Stankovića, „Nestora istarskih književnika“, proučavatelja i čuvara istarske povijesti i starina koji su upravo zahvaljujući njemu na poluotoku ponovno procvjetali. U povodu smrti, u časopisu „L'Istria“ objavljena je njegova opširna biografija. U njoj je istaknuto da je Istra izgubila jednog od svojih najmarljivijih zaslužnika, koji je nakon kraće bolesti, u teškoj dobi od 81 godine, preminuo u Barbanu navečer 12. rujna 1852. Tko god je imao sreću poznavati ga, uživati u njegovim mnogobrojnim vrlinama te izbliza diviti se njegovoj neuobičajenoj učenosti, i tko god voli našu domovinu, sada osjeća veliku žalost. Stanković je bio znanstvenik, vrlo poznat u Italiji. Bio je član mnogih slavni akademija, među kojima su i dvije arheološke iz Rima, ona Instituta hrabrih iz Napulja, ona znanosti, književnosti i umjetnosti iz Padove, akademija Gard iz Nimesa, ona sveučilišta u Bresciji i Trevisu te mnoge druge. Bio je član talijanskih znanstvenih kongresa u Torinu, Firenci, Padovi i Veneciji te je pomoću tiskanja širio mnoga djela različite tematike. No ova se počast cijenjenom kanoniku ovdje ne odaje zbog spomenutih naslova, iako su oni vrlo pohvalni. O njima, kao i o Stankovićevim djelima i znanstvenom doprinosu, veli autor članka L. B., mnogo kompetentnije mogu govoriti stručnjaci. Ovdje ga se samo sjećamo kao uzornog primjera koji je dao kao dobar svećenik i dobar domoljub. Kanonik Petar Stanković rodio se u Barbanu, malom kaštelu na ušću rijeke Raše⁷, u veljači 1771., od čestitih i uglađenih roditelja. Niže je škole završio u Istri, a potom se obrazovao u Udinama i Padovi, gdje je učio oba prava i istodobno pohađao predavanja iz kemije, fizike, botanike i astronomije. Svećenikom je postao 1795., a još u mladoj dobi, 1797., imenovan je kanonikom župne crkve sv. Nikole u Barbanu. Ta ga je funkcija ispunjavala zadovoljstvom, jer mu je omogućavala da se posveti svojim interesima onoliko koliko je želio. Odbio je,

⁷ Budući da se Barban ne nalazi na ušću rijeke Raše, nego iznad Raške doline, nije jasna ova netočna formulacija u tekstu.

međutim, više crkvene dužnosti i katedre na javnim sveučilištima, a također i časnu ponuđenu dužnost voditelja za vjeru u Departmanu Brenta. No nije mogao ne prihvatiti dosta tešku zadaću upravljanja župom u svojem rodnom gradiću, čiji se žitelji još uvijek sa zahvalnošću i ljubavlju sjećaju mnogobrojnih zadaća koje je sam sebi nametnuo, za duhovno dobro vlastitih župljana koji su mu povjereni. Mnoge je nesloge ublažio, mnoge skandale uklonio, mnoga dobročinstva podijelio, a sve to uvijek s ustrajnošću, mudrošću i zaista evanđeoskim milosrđem. Oslobođen, nakon 11 godina, teških župničkih dužnosti, ponovno se vratio svojim znanstvenim istraživanjima. Više je puta putovao u Italiju i Njemačku, u potrazi za novim spoznajama i dobrim knjigama kojih je mnogo prikupio te si stvorio vlastitu knjižnicu, za privatnu osobu vrlo veliku. Plod njegovih putovanja i skupova koje je održavao s učenim ljudima iz inozemstva bili su izumi novih strojeva te poboljšanje agronomskih postupaka, kao i odustajanje od beskorisnih agrarnih običaja. Nabavio je stare i suvremene medaljice, razne antičke predmete i petrefakte te sve ostalo što mu je na ovaj ili onaj način moglo koristiti u istraživanju Istre, čemu se posvetio još od mladih dana. Nedvojbeni je dokaz toga svakako objavljivanje njegovih „Biografija uglednih Istrana“, djela na kojem je vrlo strpljivo radio dugo vremena i oko kojeg je imao i znatne troškove. Pisao je i o domovini sv. Jeronima kojega je s nacionalnim ponosom smatrao Istraninom, prikazao je Amfiteatar u Puli i raspravljao o raznim istarskim kamenim natpisima. Sjećajući se zabava u kojima je kao dječak uživao u Rovinju, zahvalan na prijateljskom gostoprimstvu koje je u tom gradu uvijek imao, a uzevši u obzir i okolnost da je najnaseljeniji istarski grad te da bi zbog toga mogao imati i najveću korist, Stanković je Rovinju ostavio svoju knjižnicu od 4.000 svezaka, sa svim podacima o provedenim istraživanjima na području kemije, fizike i mehanike. Ostavio je i lijepu kolekciju mramora, istarskih petrefakata, starih i suvremenih medaljica i ostalih rariteta, a sve to kako bi se osnovala općinska javna knjižnica koja bi bila na raspolaganju svakome tko bi želio. Međutim,

tijekom mnogobrojnih i dugotrajnih istraživanja, dapače i kao njihova posljedica, pogodila ga je teška nesreća, najteža koja se može dogoditi eruditu oduvijek željnom znanja. Što je znanstveniku koji dan provodi u svojem kabinetu među knjigama, medaljicama i petrefaktima nesretnije od gubitka vida? Desetak je godina polagana upala oka, koja je zahvatila šarenicu i koja se naizmjenice pogoršavala i smanjivala, ograničavala mogućnost vida, dok on nije potpuno nestao, pa je oko pet godina Stanković bio slijep i jedva je mogao razlikovati dan od noći. No ni to ga nije omelo, pa je kršćanski trpio veliku nesreću koja mu se dogodila. Lijepo ga je bilo vidjeti kako satima nepomično sjedi, dok mu netko čita različite tekstove, kako bi nahranio dušu kojoj učenje nikad nije dosadilo. Zbog te njegove neizlječive bolesti mnoga djela koja je planirao napisati, a neka je i započeo, nisu mogla biti dovršena, na što se često žalio. Iako je ta tuga pojačavala svu težinu teške nevolje, ipak je podsjećala na činjenicu da se Božjoj volji valja pokoriti i cijeniti je čak i u patnjama i neprilikama našeg teškog života. „To je bio, istarski čitatelju, kanonik Petar Stanković. Neka ti sjećanje na njega uvijek bude časno i drago, i neka te njegov primjer potakne aktivno voljeti domovinu kojoj to jako treba“, stoji na kraju novinskog zapisa, sastavljenog u Rovinju, 23. rujna 1852.

ANNO VII—N. 39.

Sabbato 25 Settembre 1852

L'ISTRIA

Esce una volta per settimana il Sabbato. — Prezzo anticipato d'abbonamento annui fiorini 5. Semestre in proporzione. — L'abbonamento non va pagato ad altri che alla Redazione.

Annunciamo con dolore il passaggio del Canonico *D. Pietro Stancovich*, nestore dei letterati istriani, cui l'Istria va debitrice della diffusione in questo secolo del suo nome fra i cultori della storia e dell'antichità, e del rinascere di siffatti studi in provincia. Deponiamo sulla venerata tomba i modesti cenni biografici che altri dettava.

LA REDAZIONE.

L'Istria, non ha guari, perdette uno de' suoi più operosi e benemeriti illustratori, il Canonico *Pietro Stancovich* di Barbana, che dopo breve malattia, nella grave età di 81 anno, esalò l'anima a Dio, la sera del 12 corr. settembre. Chiunque ebbe la fortuna di conoscerlo, di pregiarne le doti dell'animo ed ammirarne da vicino la non comune erudizione, e chiunque ama sinceramente questa povera nostra patria, non può non sentire dolore e non tributarli una lagrima di riconoscenza.

Fu uomo di scienza e favorevolmente conosciuto all'Italia; fu socio di varie illustri academie, fra le altre, delle due Archeologiche di Roma, del R. Istituto di incoraggiamento di Napoli, della C. R. di Scienze, Lettere ed Arti di Padova, di quella di Gard a Nimes, degli Atenei di Brescia e di Treviso, e di molte altre ancora; fu membro dei Congressi scientifici italiani di Torino, di Firenze, di Padova e di Venezia, e divulgò per le stampe molte opere di vario argomento. Ma non per questi titoli, che d'altronde sono commendevolissimi, vuoi si ricordare il Canonico *Stancovich* ed encomiarlo. Altri di me più dotto e giudice più competente ne potrà tessere l'elogio scientifico ed analizzarne le opere. Solo qui vuoi si ricordarlo siccome imitabile esempio, ch'è ne porse, di buon sacerdote e di buon patriota.

Il Canonico *Pietro Stancovich* nacque in Barbana, piccolo castello alla foce dell'Arsa, nel Febbraio del 1771, da onesti e civili genitori. Incominciò i suoi primi studj in Istria e li proseguì indi in Udine e poscia in Padova, ove apprendeva ambidue i dritti ed ove frequentava pure contemporaneamente le lezioni di chimica, di fisica, di botanica e di astronomia. Nel 1795 fu ordinato sacerdote, e nel successivo 1797, giovine ancora, venne prescelto con generale soddisfazione a Canonico della patria

insigne Collegiata di S. Nicolò. Contento di questa carica che gli permetteva di dedicarsi con sufficiente agio a' suoi studi prediletti, rifiutò cariche ecclesiastiche più eccelse, cattedre di pubblico insegnamento ed anco l'offerta di onorabile incarico di Capo-sezione pel Culto nel Dipartimento del Brenta. Però se a tutti questi onorifici impieghi di buon animo rinunziò, non poté dispensarsi di accettare la grave incombenza di dirigere per alcuni anni la Parrocchia della sua terra nativa, la quale tuttodì ricorda con amore e gratitudine i molti sacrifici ch'egli a sè stesso aveva imposti pel bene spirituale della greggia a lui affidata. Quanti dissidj compose, quanti scandali tolse, quante beneficenze elargì, e sempre con perseveranza, con prudenza e con carità veramente evangelica!

Sollevalo, dopo 11 anni, dall'ardua direzione parrocchiale, ritornò alle sue occupazioni scientifiche. Viaggiò più volte in Italia e in Germania in cerca di nuove cognizioni e di buoni libri, de' quali poté raccorre molti e formarsi una libreria che può dirsi cospicua per un privato. Frutto de' suoi viaggi e delle conferenze ch'ei teneva co' dotti di altri paesi furono l'invenzione di modelli di nuove macchine, il miglioramento di metodi agronomici e la disapprovazione di pratiche agrarie poco utili; si fu l'acquisto di medaglie antiche e moderne, di vari oggetti d'antichità, di petrefatti e di qualunque altra cosa che in un modo o nell'altro poteva riuscirgli giovevole alla illustrazione dell'Istria, alla quale tutto si dedicò sino dagli anni suoi giovanili. E ne sia una non dubbia prova la pubblicazione ch'egli fece delle biografie degli uomini distinti dell'Istria, opera che gli costò molto tempo, molta pazienza e che non andò disgiunta da significante spesa. Scrisse della patria di S. Girolamo ch'egli con orgoglio nazionale riteneva istriano, illustrò l'Anfiteatro di Pola e dissertò su varie patrie lapide.

Ricordevole degl'innocenti sollazzi ch'egli godette fanciullo in Rovigno, è grato dell'amica ospitalità che vi trovò mai sempre, e fatto anche riflesso alla circostanza che Rovigno è il luogo più popolato dell'Istria e che perciò ne potrebbe più d'ogni altro ritrar vantaggio, egli lasciò a questa città la sua libreria, ricca di ben 4000 volumi, con tutti gli oggetti de' vari suoi studi, vale a dire, stromenti di chimica, di fisica, di meccanica, una bella collezione di marmi, un'altra di petrefatti istriani, di medaglie antiche e moderne ed altre rarità, e ciò tutto per l'istituzione di una pubblica comunale biblioteca a beneficio di chiunque amasse approfittarne.

In mezzo però a' suoi molti e prolungati studj, anzi

Sl. 6. Članak o smrti kanonika Petra Stankovića 1852., „L'Istria“,
25. rujna 1852. (1)

in conseguenza di questi, lo colse una grave sventura, la più grave che a persona erudita e desiosa di sempre più apprendere possa toccare. E difatti che v'ha mai di più disastroso per uno scienziato che consuma il giorno nel suo gabinetto fra libri, medaglie e petrefatti, che vi ha, dico, di più disastroso di quello di perdere la luce degli occhi? Da 10 anni circa, una lenta oftalmia che più specialmente invadeva l'iride, e che con varia vicenda ora si esacerbava ed ora sembrava volersi attutire, lo colse, e un po' alla volta lo privò della vista, cosicchè da quasi 5 anni era divenuto affatto cieco da distinguere appena il giorno dalle tenebre. Ma non perciò si smarrì egli, e sopportò con cristiana rassegnazione questa gran disgrazia, e bello era il vederlo le lunghe ore rimanersene immobilmemente seduto, e stare attento alla svariata lettura che alcuno andavagli facendo, onde dar pascolo a quell'anima che mai era sazia d'imparare.

Per questo suo irreparabile male varie opere che egli aveva ideate ed anco incominciate non poterono essere condotte a buon fine, di che spesso se ne lagnava, ma di quel dolce lagno che, mentre li fa sentire tutto il peso di una grave sciagura, ti ricorda pur anche che a volerlo di Dio si conviene rassegnato chinare la fronte e adorarlo anche fra i tormenti e le molestie della travagliata nostra esistenza.

Eccoti, o lettore istriano, chi era il Canonico Pietro Stankovich. Possa la sua memoria esserti mai sempre onorata e cara, e possa il suo esempio eccitarti ad amare d'affetto operoso la tua patria che n'ha tanto bisogno!

Rovigno li 23 Settembre 1852.

L. B.

Archivio di Capodistria

(Continuazione)

E noi abbiamo fidanza che se si volessero raccogliere i nomi volgari delle varie parti dei fondi salini, degli stromenti, delle operazioni singole, dei lavoratori, e di quanto appartiene a quella manipolazione si avrebbe non solo materiale di lingua antica, ma prova in questa dell'antichità dell'arte salifera, facendone confronto colla lingua latina volgare.

A queste investigazioni non fu ristretta la nostra curiosità; ma la preveniente gentilezza del D. Belli ci fe' conoscere parecchie pergamene per lo più di chiesa, le quali sebbene de' tempi moderni, cioè dal secolo XV impoi, possono dare qualche materiale non sterile affatto. Tra quelle pergamene che ci vennero affidate dal proprietario, su d'una ci siamo fermati, su d'una nuclea del doge Cristoforo Moro del 1464, colla quale ordinava al podestà di Capodistria Castellano Minotto di fornire le paghe arretrate e puntualmente le correnti al castellano Francesco Verga del suo *carissimo* castello di Mocho. E questo il castello di Montecavo nella valle di Bagnoli (Bollunz dicono gli Slavi) presso a Trieste che stava su colle sporgente presso alla casa signoriale che dicono *de'Funfenberg*, a presidio della valle della Lus-

sandra, a custodia del passaggio dal Carso di Castelnuovo a Trieste, castello che insieme a quello di *Moncolano* (Contovelo) è spesso nominato nelle carte triestine, e del quale i triestini erano gelosi, essendo a loro *carissimo* come lo fu al doge Moro, sebbene per opposte ragioni. Quel castello era dei vescovi di Trieste, l'ebbe il comune quando si emancipò dai vescovi nel 1295, e nelle guerre continue coi Veneti ora fu degli uni ora degli altri, ora dei Patriarchi. Per la pace di Torino rimase stabilmente ai Triestini, ma scoppiata nel 1463 asprissima guerra fra le città istriane prossime, i Veneti ed i Triestini, Trieste sarebbe stata a male partito, se Pio II Papa, stato vescovo di Trieste, non si fosse interposto come paciere. La pace fu umiliante per Trieste; e l'abbiamo stampata nell'operetta "Documenti". Scoppiata la guerra fra Massimiano imperatore ed il Principe Veneto, Montecavo fu nel 1511 preso sui Veneti, dal vescovo Pietro Bonomo che lo fece totalmente dirocicare, per ragioni facili a vedersi. Nel 1464 il principe veneto era in timore e voleva che le paghe fossero puntualmente pagate; ché così il pericolo di defezione era certamente minorato. Il comune di Trieste mandava, mentre l'ebbe, Castellani in Mocchè, e furono nel 1330 e 34 un Stefano de Niblis, nel 1365 un Natale de Gasparini, nel 1463 un Domenico de Mirissa che non poté resistere ai Veneti; dei Castellani veneti, per la ducale sopradetta ci è noto un Francesco Verga certamente stipendiario della Repubblica Veneta, e del 149. . . , un Gregorio Loredan.

Dacchè lo spazio il concede ritorneremo al Codice Madonizza per trarne copia di un diploma rilasciato dall'imperatore Corrado al monastero di S. Nicolò del Lido, dell'anno 1151 col quale prende in protezione regia le possessioni del monastero, ed accorda esenzioni da tributi, e concede che sia preso ad avvocato del monastero qualunque persona aggrada. Allorquando Carlomagno muoveva contro suo cognato il re Desiderio dei Longobardi e lo spogliava del regno, desso si era dichiarato re dei Longobardi; però questo suo nuovo regno non doveva abbracciare più di stati di quello che li avessero posseduti i Longobardi medesimi. Ma siccome negli ultimi tempi della dominazione di questi avevano allargato le loro conquiste a danno dei bizantini; di queste nuove conquiste non bene fermate, o reclamate da altri, la sorte non era bene certa. Fra queste provincie fu l'Istria che rimasta immune dall'occupazione di Alboino durò insieme a Ravenna in potere dei bizantini, maltrattata soltanto da qualche escursione, l'ultima delle quali sembra essere stata dominio sebbene di breve durata. Durante il dominio dei Longobardi nella terraferma veneta e nel Friuli, il nome di Venezia aveva interamente cessato di applicarsi alla terraferma scompartita in tanti ducati, nè più rivisse come proprio al paese fra l'Adda ed il Timavo; il nome di Venezia rimase proprio alle isole dell'estuario fra S. Giovanni di Tuba e Capodargine, quasi unica terra che conservasse legittimamente il nome antico sotto gli antichi imperatori. L'Istria, conservato nome e dominio antico, fu abbinata alla Venezia anche nei tempi bizantini, come lo era in precedenza. Ma venuta questa ultima in potere di Carlomagno per la massima parte, non fu sì facile appianare la cosa cogli imperatori di Costantino-

Sl. 7. Članak o smrti kanonika Petra Stankovića 1852., „L'Istria“,

25. rujna 1852. (2)

IV. Zaključak

Tri članka o Barbanu, donesena u tri različita broja časopisa „L'Istria“, zabilježila su i tri važna detalja vezana za prošlost ovog značajnog naselja u jugoistočnoj Istri: dolazak pod mletačku vlast 1516., broj žitelja u prvoj polovici XIX. stoljeća te smrt uglednog kanonika i erudita Petra Stankovića. Tako se i poznate novine pridružuju listi mnogobrojnih povijesnih vrela iz kojih saznajemo niz podataka o bogatoj barbanskoj povijesti.

V. Prilozi

Prilog 1: Movimento della popolazione di Barbana all'Arsa (dal 1818 al 1845. Comunicazione del canonico D. A. Gambin)⁸

1818. – 2001	1828. – 2248	1838. – 2596
1819. – 2009	1829. – 2293	1839. – 2630
1820. – 2013	1830. – 2274	1840. – 2678
1821. – 2037	1831. – 2302	1841. – 2703
1822. – 2081	1832. – 2342	1842. – 2718
1823. – 2113	1833. – 2367	1843. – 2763
1824. – 2108	1834. – 2379	1844. – 2780
1825. – 2113	1835. – 2422	1845. – 2815
1826. – 2130	1836. – 2463	
1827. – 2200	1837. – 2534	

⁸ *L'Istria*, I. anno, n. 18, sabato, 4 Aprile 1846, str. 69. Radi preglednosti, ovdje se donosi tablični prikaz, dok su u originalu podaci doneseni samo u stupcima.

L'aumento della popolazione in 27 anni è in proporzione del 40 per cento (comunicato da monsignor canonico parroco D. A. Gambin).

Prilog 2: Dedizione di Barbana al Principe Veneto. MDXVI die XVI Maij⁹

Potestati Albone et Flanone, et successoribus suis.

Barbana alle foci dell'Arsa non fu mai in condizione di Municipalità, ma sempre come pare di baronia ed era parte della Contea d'Istria che formossi nel medio tempo. I Conti d'Istria non la staccarono per darne parziale investita a qualche loro fedele, ma la tennero per sè anche dopo caduto il patriarcato e rinnovati i confini tra Austria e Venezia. Nelle guerre al principio del secolo XVI, venne in potere dei Veneti insieme a tutto l'interno dell'Istria, nel 1508, poi di nuovo tornata agli Austriaci, nel 1516 in quello stesso anno che i Veneti perdevano Castelnovo di Trieste, riavevano Barbana. In tale incontro si fè atto di dedizione come i Veneti sempre usarono e che diamo alla luce.

Adierunt presentiam nostri Domini Santus Viscovich gastaldio et Marinus Vinodolaz nuncij comunis, et hominum Ville Barbane territorii Istrie fidelissimorum nostrorum nuper ex eorum precipua erga nos fide redeuncium sub pristinam devocionem status nostri; et porectis infrascriptis capitulis continentie, ut in illis: humiliter a nobid eorum confirmationem petierunt; quibus capitulis diligenter inspectis, et consultis de singulis ad singula: ea pro ut conveniens fore putavimus cum Collegio nostro, ex autoritate habila s senatu sic reformavimus, correximus, et confirmavimus, ut infra dicitur: volentes et cum eodem collegio ex autoritate suprascripta Mandantes, et jubentes, quod ita observatis, et observari, ac exequi penitus faciatis; forma vero capitulorum

⁹ *L'Istria*, anno VII, n. 14, sabato, 3 Aprile 1852, str. 54.-55.

cum concessione cujuslibet eorum infra sequitur: et primo

Humilmente supplicano li fedelissimi, et devotissimi servitorj, et sudditj de Vostra Sublimità Santo Viscovich gastaldo de Barbana et Marin Vinodolaz nuncij de li fidelissimi Comun, et homenj de dicta Villa de Barbana, territorio Istrian, cum sit che ne la presente guerra: come devotissimi del Stato de Vostra Sublimità postposto ogni respecto, et pericolo de la vita loro, et facultà incendj, et ruine patidi, habino cum summo studio, et alegreza spontaneamente *ritornati*¹⁰ a la devotion de Vostra Sublimità, et mediante al singular governo de li Magnifici misser Zorzi Diedo: et Polo suo fratello cum summa desterità, justizia, sempre demonstrato verso de lor, longamente tenuto, et governato. Perhò confisi ne la innata clementia de Vostra Sublimità supllicano quella se degni de gratia special conciederli che dicto Comun et homenj de la Villa de Barbana de cetero fin che regnano le presente guerre, stiano sotto benigno governo del prefatto m Zorzi Diedo: et fornita la presente guerra perseveran poi, e passino sotto le jurisdiction della vostra terra de Albona: per esser più vicin locho alla detta Villa de Barbana de tutj li altrj territorij circumvicinij cum le consuetudine jnfrascripte.

I. Come obedientissimi se offeriscono dar volentiera come hanno facto fin dal presente la Decima de vini, biave, et agneli al prefato Magnifico m Zorzi, et poi al regimento de Albona che per tempi serà: overo a cui commanderà la Vostra Sublimità, de la qual Decima al qual specta et virton allj sacerdotj de dicta Villa: exceptuando la principal giesia de m San Nicolò: et la giesia de Sancta Maria oraniza: et la giesia de San Spirito, et li preti de dicto loco: el gastaldo et sotto gastaldo anchor non pagano dicta decima.

Quantum ad primum Capitulum, concedatur quod esse debeant sub Jurisdictione Albone et Flanone, et quod in casu decimarum eis servetur quantum tempore quo erant sub Jurisdictione Cesaree majestatis servabatur.

¹⁰ Kurzivom zapisano u izvorniku.

Secondo poi, che dictj poveri fidelissimj supplicantj soleano pagar marche 46. a lire Viiij p. marcha al Magnifico Capetanio de Pisino all'anno, et ritrovandose al presente penitus minati in summa jnopis, et calamità per li gravissimi danni per loro ut supra patidj; supplicano quella per su clamentia se degni conciederlj che attente dette loro calamità siano liberi et exempti di pagar dicte marche quaranta sei per tutto quel tempo meglio parerà a la Vostra Sublimità.

Ad secundum. Responditur, quod per biennium proximum solvere debeant ducatos 35. in racione annj, et postea solvere eo modo quo prius.

Tertio obligati erano, et voleno far una shaza: et per le spese per zorni doi al predicto Magnifico m Zorzi cum persone tre, et poi a cuj commanderà la sublimità vostra secundo el nostro consueto.

Ad Tercium. Responditur quod sint liberi a facienda venacione.

Quarto chel predicto Comun, et homenj de Barbana, ha sempre habuto, et hano libertà de elecer uno gastaldo, et sotto gastaldo: i quali habiano autorità de far rason a cadaun: et le appellation che andavano al capitano de Pisin, vadano al prefatto m Zorzi: et poi a cui comanderà la sublimità vostra.

Ad quartum. Responditur quod Gastaldiones, et Zupanj per eos eligantur juxta solitum: quorum appellationes devoluantur ad potestatem nostrum Albone et Flanone in civilibus tantum.

Quinto dicto comun et homenj de Barbana havevano Autorità de elezer el piovan et Canonici et el R[everen]do D[omi]no Ves[covo] di Pola cinfirmava quelli sine aliqua contradictione; al presente supplicano la sublimità vostra se degni confirmarli dicta auctorità.

Ad quintum R[espondi]tur quod ipsi possiut facere electiones eirum plebanorum, et clericorum juxta solitum.

Sexto. Dicto Comun et homeni havevano libertà de acceptar animali in herbatico: quanti a loro piaceva, del qual erbatico pagavano le spese da far

la caza, et a far nettar li lagi del Comun: et tegnir in conzo el Castello: et altre spese occorreva al dicto comun: Rechiedono al presente li sia confirmà dicta auctorità, et libertà.

Ad sextum. Responditur quod in facto herbacius: eis observetur quantum habebant donec fuerunt sub Imperio.

Septimo. El predicto Comun et homeni havevano che ne li portj sui veniva posta ogni mercandantia et robe qual se voleva senza datio: et similiter potevano vender vin, carne, oglio et formento, et ogni altra grassa in dicta villa senza datio alcuno, et cusì al presente richiedono li sia confirmata tal facultà, et libertà.

Ad septimum. Responditur quod in omnibus, et per omnia eorum portus in venditione rerum sit ad conditionem illorum de Albona, et Flanona.

Octavo. Dicto Comun et homenj, rechiedono de gratia special le sia concesso che alcun de loro Mag[nifi]co Retor, over Podestà non possano per alcun tempo taiar, ne far taiar ne li boschj del dicto loro Comun: ma siano conservati per uso, et beneficio de dicto povero comun, mediante la qual gratia viver, e perseverar possino sotto la felice ombra di quella: a la gratia del qual genibus flexis sempre se ricommandano.

Ad octavum. Responditur quod eis concedatur observantia, et consuetudo: que fuit per elapsum.

Die X^{mo} Maij 1516. In Collegio Auctoritatem habente à Consilio Rogaturum

Prilog 3: Annuncio della morte del canonico D. Pietro Stancovich, avvenuta il 12 settembre 1852.¹¹

Annunciamo con dolore il passaggio del canonico *D. Pietro Stancovich*¹², nestore dei letterati istriani, cui l'Istria va debitrice della diffusione in questo secolo del suo nome fra i cultori della storia e dell'antichità, e del rinascere in siffatti studi in provincia. Deponiamo sulla venerata tomba i modesti cenni biografici che altri dettava.

La Redazione.

L'Istria, non ha guari, perdette uno de' suoi più operosi e benemeriti illustratori, il Canonico Pietro Stancovich di Barbana, che dopo breve malattia, nella grave età di 81 anno, esalò l'anima a Dio, la sera del 12 corr[ente] settembre. Chiunque ebbe la fortuna di conoscerlo, di pregiarne le doti dell'animo ed ammirarne da vicino la non comune erudizione, e chiunque ama sinceramente questa povera nostra patria, non può non sentirne dolore e non tributargli una lagrima di riconoscenza.

Fu uomo di scienza e favorevolmente conosciuto all'Italia; fu socio di varie illustri accademie, fra le altre, delle due Archeologiche di Roma, del R. Istituto di incoraggiamento di Napoli, della C. R. di Scienze, Lettere ed Arti di Padova, di quella di Gard a Nimes, degli atenei di Brescia e di Treviso, e di molte altre ancora; fu membro dei Congressi scientifici italiani di Torino, di Firenze,

¹¹ *L'Istria*, anno VII, n. 39, sabato, 25 Settembre 1852, str. 181.-182.

¹² Kurzivom zapisano u izvorniku.

di Padova e di Venezia, e divulgò per stampe molte opere di vario argomento. Ma non per questi titoli, che d'altronde sono commendevolissimi, vuoi si qui ricordare il Canonico Stancovich ed encomiarlo. Altri di me più dotto e giudice più competente ne potrà tessere l'elogio scientifico ed analizzarne le opere. Solo qui volsi ricordarlo siccome imitabile esempio, chè ne porse, di buon sacerdote e di buon patriota.

Il Canonico Pietro Stancovich nacque in Barbana, piccolo castello alla foce dell'Arsa, nel Febbraio del 1771, da onesti e civili genitori. Incominciò i suoi primi studi in Istria e li proseguì indi in Udine e poscia in Padova, ove apprendeva ambidue i diritti ed ove frequentava pure contemporaneamente le lezioni di chimica, di fisica, di botanica e di astronomia. Nel 1795 fu ordinato sacerdote, e nel successivo 1797, giovine ancora, venne prescelto con generale soddisfazione a Canonico della patria insigne Collegiata di S. Nicolò. Contento di questa carica che gli permetteva di dedicarsi con sufficiente agio a suoi studi prediletti, rifiutò cariche ecclesiastiche più eccelse, cattedre di pubblico insegnamento ed anco l'offerta di onorevole incarico di Capo-sezione pel Culto nel Dipartimento di Brenta. Però se a tutti questi onorifici impieghi di buon animo rinuziò, non poté dispensarsi di accettare la grave incombenza di dirigere per alcuni anni la Parrocchia della sua terra nativa, la quale tuttodi ricorda con amore e gratitudine i molti sacrifici chègli a sè stesso aveva imposti pel bene spirituale della greggia a lui affidata. Quanti dissidj compose, quanti scandali tolse, quante beneficenze elargì, e sempre con perseveranza, con prudenza e con carità veramente evangelica!

Sollevalo, dopo 11 anni, dall'ardua direzione parrocchiale, ritornò alle sue occupazioni scientifiche. Viaggiò più volte in Italia e in Germania in cerca di nuove cognizioni e di buoni libri, de' quali poté raccorre molti e formarsi una libreria che può dirsi cospicua per un privato. Frutto de' suoi viaggi e delle conferenze ch'ei teneva co' dotti di altri paesi furono l'invenzione di modelli di nuove macchine, il miglioramento di metodi agronomici e la

disapprovazione di pratiche agrarie poco utili; si fu l'acquisto di medaglie antiche e moderne, di vari oggetti d'antichità, di petrefatti e di qualunque altra cosa che in un modo o nell'altro poteva riuscirgli giovevole alla illustrazione dell'Istria, alla quale tutto si dedicò sino dagli anni suoi giovanili. E ne sia una non dubbia prova la pubblicazione ch'egli fece delle biografie degli uomini distinti dell'Istria, opera che gli costò molto tempo, molta pazienza e che non andò disgiunta da significante spesa. Scrisse della patria di S. Girolamo ch'egli con orgoglio nazionale riteneva istriano, illustrò l'Anfiteatro di Pola e dissertò su varie patrie lapide.

Ricordevole degl'innocenti sollazzi ch'egli godette fanciullo in Rovigno, e grato dell'amica ospitalità che vi trovò mai sempre, e fatto anche riflesso alla circostanza che Rovigno è il luogo più popolato dell'Istria e che per ciò ne potrebbe più d'ogni altro ritrar vantaggio, egli lasciò a questa città la sua libreria, ricca di ben 4000 volumi, con tutti gli oggetti de' vari suoi studi, vale a dire, stromenti di chimica, di fisica, di meccanica, una bella collezione di marmi, un' altra di petrefatti istriani, di medaglie antiche e moderne ed altre rarità, e ciò tutto per l'istituzione di una pubblica comunale biblioteca a beneficio di chiunque amasse approfittarne.

In mezzo però a' suoi molti e prolungati studi, anzi in conseguenza di questi, lo colse una grave sventura, la più grave che a persona erudita e desiosa di sempre più apprendere possa toccare. E difatti che v' ha mai di più disastroso per uno scienziato che consuma il giorno nel suo gabinetto fra libri, medaglie e petrefatti, che vi ha, dico, di più disastroso di quello di perdere la luce degli occhi? Da 10 anni circa, una lenta oftalmia che più specialmente invadeva l'iride, e che con varia vicenda ora si esacerbava ed ora sembrava volersi attutire, lo colse, e un po' alla volta lo privò della vista, cosicchè da quasi 5 anni era divenuto affatto cieco da distinguere appena il giorno dalle tenebre. Ma non perciò si smarri egli, e sopportò con cristiana rassegnazione questa gran disgrazia, e bello era vederlo le lunghe ore rimanersene immobilmente

seduto, e stare attento alla svariata lettura che alcuno andavagli facendo, onde dar pascolo a quell'anima che mai era sazia d'imparare.

Per questo suo irreparabile male varie opere che egli aveva ideate ed anco incominciate non poterono essere condotte a buon fine, di che spesso se ne lagnava, ma di quel dolce lagno che, mentre ti fa sentire tutto il peso di una grave sciagura, ti ricorda pur anche che à voleri di dio si conviene rassegnato chinare la fronte e adorarlo anche fra i tormenti e le molestie della travagliata nostra esistenza.

Eccoti, o lettore istriano, chi era il Canonico Pietro Stancovich. Possa la sua memoria esserti mai sempre onorata e cara, e possa il suo esempio eccitarti ad amare d'affetto operoso la tua patria che n'ha tanto bisogno!

Rovigno li 23 Settembre 1852.

L. B.

VI. Popis korištenih izvora i literature

- "Annuncio della morte del Canonico D. Pietro Stancovich, avvenuta il 12 settembre 1852", *L'Istria*, anno VII, n. 39, sabato, 25 settembre 1852., str. 181.-182.
- Bertoša, Miroslav, "Ivan Kukuljević Sakcinski e l'Istria. In appendice: frammenti superstiti del carteggio P. Kandler - I. Kukuljević", *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. V, Trieste 1974., str. 135.-169.

- Bertoša, Miroslav, "Povjesničar Pietro Kandler i njegov list 'L'Istria' (uz jednu tršćansku nakladničku inicijativu)", *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 17., Zagreb 1984., str. 87.-100.
- Bertoša, Miroslav, „Summa kandleriana“, *Glas Istre*, god. L, br. 201, Pula, 28. srpnja 1993., str. 18.
- Bertoša, Slaven, „Nuovi frammenti a testimonianza dei legami esistenti tra Ivan Kukuljević Sakcinski e Pietro Kandler“, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno* vol. XXL, Trieste – Rovigno 1991., str. 243.-251.
- “Dedizione di Barbana al Principe Veneto. MDXVI die XVI May”, *L'Istria*, anno VII, n. 14, sabato, 3 aprile 1852., str. 54.-55.
- “Foglio di modello: L'Istria: appendice dell'Osservatore Triestino: destinata alle notizie sull'Istria“, n. 1, Sabato, 22 novembre 1845, nenumerirane stranice.
- *Istarska enciklopedija*, ured. Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, Zagreb 2005.
- “L'Istria di Pietro Kandler 1846-1852: sommario“, prefazione di Guido Botteri, „Repertorio integrale degli scritti apparsi nelle sette annate“: a cura e con il commento di Sergio Zorzon, Trieste 1975.-1983.
- “Movimento della popolazione di Barbana all'Arsa (dal 1818 al 1845. Comunicazione del canonico D. A. Gambin)”, *L'Istria*, I. anno, n. 18, sabato, 4 aprile 1846., str. 69.
- Tamaro, Attilio, *Pietro Kandler storico di Trieste*, Parenzo 1933.

Pietro Stancovich e Barbana nel settimanale „L'Istria“ di Pietro Kandler (1846-1852)

Riassunto

Pietro Kandler (Trieste, 1804 – Trieste, 1872), famoso archeologo e storico, era nato in famiglia di origini scozzesi (Chandler) la quale si era trasferita da Vienna a Trieste nel Settecento. Oltre che nella sua città natale, ha fatto gli studi a Capodistria, Padova, Vienna e Pavia, dove si era laureato in giurisprudenza. Per lo più era noto come collezionista ed editore del materiale archivistico su Trieste e l'Istria. Oltre ad archeologia e storia, nutriva interesse per geografia, linguistica, etnografia, statistica e meteorologia. È suo merito che a metà dell'Ottocento a Trieste fu creato un clima intellettuale favorevole allo sviluppo di storiografia e cultura generale. In tutta l'Istria Kandler raccoglieva i dati dagli abitanti e poi li paragonava con le fonti archivistiche. Tra l'altro, è autore di una raccolta di fonti diplomatiche („Codice Diplomatico Istriano“, 1846-1852), di un compendio di fonti diverse per la storia di Trieste e dell'Istria („Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale“, 1855) e delle monografie sulla storia di Trieste („Notizie storiche di Trieste e guida per la città“, 1851), Montona (Notizie storiche di Montona“, 1875), Pola (Notizie storiche di Pola“, 1876) e Pirano („Pirano – monografia storica“, 1879), delle quali le ultime tre erano opere postume. Ha pubblicato anche gli statuti medievali di Pola (1843), Parenzo (1846), Trieste (1849), Buie (1850), Cittanova e Rovigno (1851). Prima della rivista „La Provincia dell'Istria“ (dal 1867 fino alla morte), ha fondato, redatto e pubblicato anche il settimanale „L'Istria“ (1846-1852).

Esaminando in dettaglio proprio quest'ultimo, l'autore di questo contributo ha estratto ed elaborato i dati su Barbana. In esso il famoso castello dell'Istria è annotato in tre articoli: in quello sul movimento della popolazione

locale dal 1818 al 1845, in quello sulla dedizione al doge veneziano nel 1516 e in quello sulla morte del canonico Pietro Stancovich nel 1852. Nella parte centrale del saggio si discute sui dati più importanti e alla fine si riportano le trascrizioni degli articoli originali.

traduzione di Slaven Bertoša

IZ RUKOPISNE OSTAVŠTINE PETRA STANKOVIĆA: IZBOR PISAMA

Iva Kolić, prof.,
Šajini 9 a, 52207 Barban,
e-mail: ivak1711@gmail.com

Izvorni znanstveni rad

U radu autorica obrađuje nekoliko pisama iz rukopisne ostavštine Petra Stankovića koja se čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Puli. Pisma svjedoče o raznim aspektima Stankovićeve ličnosti i djelatnosti – o putovanjima koja su mu bila potrebna da se rastrese i liječi, načinu pribavljanja knjiga za bogatu kućnu biblioteku koju je oporučno ostavio Gradu Rovinju, održavanju kontakata s istaknutim suvremenicima – te, u konačnici, omogućuju dobivanje potpunije slike lika i djela ovoga osebujnoga Barbanca za kojega zanimanje javnosti ne jenjava već više od 200 godina.

Ključne riječi: Petar Stanković, Barban, Sveučilišna knjižnica u Puli, pisma, rukopisna ostavština

Keywords: Petar Stanković, Barban, University library in Pula, letters, writing legacy

I. Uvodna razmatranja

Pažnju javnosti Stanković je oduvijek više privlačio svojim životom negoli djelima, koja je sva tiskao u vlastitome trošku, a njegov je način života u najmanju ruku bio osebujan za osobu koja je živjela u malome istarskome kaštelu na izmaku XVIII. te u prvoj polovici XIX. stoljeća. Stanković potječe iz bogate i ugledne hrvatske obitelji, a upravo su mu bogatstvo i ugled omogućili život kakav je vodio, a kojim se želio izdvojiti od svojih siromašnih sunarodnjaka te približiti talijanskoj gospodi. U nevjerojatno se kratko vrijeme Stanković uspinje u crkvenoj hijerarhiji te u svega dvije-tri godine postaje kanonikom, no interes ga vuče sasvim drugim putevima, pa tako njegovu djelatnost možemo pratiti na kulturno-polihistorikom, literarnom i fiziokratskom polju, te na području konstrukcije strojeva i alata.¹ Područje njegova interesa bilo je široko i nadmašivalo je granice isključivo crkvene djelatnosti te ga je uzdignulo ne samo u jednu od najuglednijih ličnosti u prošlosti Barbana već i u jednoga od najcjenjenijih ljudi Istre prve polovice *Ottocenta*.² Sasvim je očekivano da je osoba takva spektra interesa i aktivnosti, osim objavljenih djela, iza sebe ostavila i cijeli niz izvorne građe, od objavljenih i neobjavljenih rukopisa, preko bilježaka i radova u nastajanju, do pisama. Većina se rukopisne ostavštine ovoga „osamljenog stvaraoca“³ čuva

¹ Petar STRČIĆ, *Petar Stanković: Život i djelo*, Pula 2011., str. 65.; Miroslav BERTOŠA, „Pet pisama Pietra Stancovicha / Petra Stankovića u rukopisnom fondu Accademije dei concordi u Rovigu (1804. – 1835.)“, *Barbanski zapisi*, sv. 2., Barban 2014., str. 87.

² Vidi: Domenico CERNECCA, „Petar Stanković“, *Jadranski zbornik – prilozi za povijest Istre, Rijeke i Hrvatskog primorja*, sv. 4., Rijeka – Pula 1960., str. 5.

³ Petar Strčić Stankovića naziva osamljenim stvarateljem, budući da nije imao nasljednika ni na jednome polju svoje mnogostruke djelatnosti, a njegov životni put nije označio prekretnicu ni na jednome polju ljudske djelatnosti. Vidi: Petar STRČIĆ, *Petar Stanković, nav. dj.*, str. 120.-121.

u Sveučilišnoj knjižnici u Puli⁴, dok je tek mali dio razasut u mnoštvu drugih institucija.⁵ Iako je Stanković primljena pisma ljubomorno čuvao čak i onda kad nisu bila od veće važnosti, na svako primljeno pismo odgovarao, a čini se čak i prepisivao u posebne svežnjice kako bi ih sačuvao kao dokument vlastita životopisa⁶ koji je namjeravao napisati⁷, ona ipak ne uspijevaju odoljeti zubu vremena, te je većina sačuvanih pisama namijenjena Stankoviću, a tek manji dio njih proizašao je iz njegova pera.

Promatrana kao povijesni dokument, pisma su prvorazredan izvor za proučavanje književne i znanstvene djelatnosti pojedinca, a povrh toga daju uvid i u njegove osjećaje, težnje i interese. U nastavku slijedi autoričin izbor

⁴ Ovom prigodom želim zahvaliti osoblju Sveučilišne knjižnice u Puli na ljubaznosti i ustupanju rukopisne ostavštine Petra Stankovića na korištenje.

⁵ Stankovićeva rukopisna građa čuva se i u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, Arhivu HAZU u Zagrebu, Državnome arhivu u Rijeci, Museu civicu u Padovi, Accademiji dei Concordi u Rovigu te Zavičajnome muzeju grada Rovinja kao dio *Stancoviciane*, a dio je Stankovićevih pisama već obrađen. Vidi: Miroslav BERTOŠA, Pet pisama, *nav.dj.*, str. 85.-94., Šime JURIC, „Dopisivanje Petra Stankovića s braćom Appendinijima“, *Anali historijskog instituta u Dubrovniku*, god. 1., sv. 1., Dubrovnik 1952., str. 417.-422., Domenico CERNECCA, Petar Stanković, *nav. dj.*, str. 5.-32., Stipan TROGLIĆ, „Iz korespondencije Petra Stankovića s biskupom Antoniom Peteanijem (1830. – 1833.)“, *Barbanski zapisi*, sv. 4., Barban 2016., str. 127.-138., Stankovićevu rukopisnu ostavštinu u Museu civicu u Padovi u kratkome članku spominje, ali ne obrađuje Melchior CORELLI, „Lettere di Pietro Stancovich“, *Pagine Istriane*, god. 6, br. 22, 1955., str. 54. Za detaljan popis Stankovićeve rukopisne ostavštine u Sveučilišnoj knjižnici u Puli vidjeti: Miho DEBELJUH, „Rukopisi i ostala povijesna građa u Naučnoj biblioteci u Puli – III. dio“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XVII., Rijeka 1972., str. 345.-397.

⁶ U čemu je, po pisanjima Domenica Cernecche i uspio. Naime, u kolovzu 1955. Maria Gambin, nećakinja kanonika Gambina, Stankovićeva kolege, uvjerala je Cerneccu za jednog posjeta Barbanu da je Petar Stanković napisao svoj životopis te da ga je ona vidjela u rukopisu u njegovoj kući. Cernecca ne isključuje mogućnost da ga je Stanković zaista i napisao, no sumnja da se izgubio tijekom Drugoga svjetskog rata, kada se u Stankovićevoj kući smjestila fašistička posada. Vidi: Domenico CERNECCA, Petar Stanković, *nav.dj.*, str. 8.

⁷ Na istome mjestu.

pisama iz rukopisne ostavštine Petra Stankovića koja se čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Puli, u kutiji XI. Autor većine obrađenih pisama je sam Stanković, a obrađeno je i nekoliko pisama naslovljenih na barbanskoga kanonika. Prilikom izbora pisama autorica se vodila, između ostaloga, i njihovim sadržajem radi dobivanja što cjelovitije slike o životu i liku Matije Petra Stankovića, a pismima je obuhvaćen dvadesetjednogodišnji vremenski period, od 1814. do 1835.

II. Iz rukopisne ostavštine Petra Stankovića – izbor pisama

II. 1. Putovanje u Abano u ljeto 1834.

II. 1. 1. Pismo kanonika Petra Stankovića kanoniku Sebastianu Trampusu, Barban, 14. lipnja 1834.

Petar Stanković 14. lipnja 1834. piše pismo kanoniku Sebastianu Trampusu (*al distinto signor canonico D. Sebastiano Trampus*)⁸ kako bi mu najavio odlazak u terme Abano i prenio zaduženja za vrijeme vlastita odsustva. Iako sam Stanković sumnja da će biti potrebe za time, Trampusa zadužuje za brigu o božanskim i crkvenim poslovima (*negli affari celesiatici, come negli affari dei conti della Chiesa*)⁹, te mu daje upute za slučaj da dođe do vraćanja crkvenih dobara koja su prethodno prodana, a koja već duže vremena nastoji vratiti.

⁸ SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U PULI, kutija XI. rukopisne ostavštine, *Pismo kanonika Petra Stankovića D. Sebastianu Trampusu*, Barban, 14. lipnja 1834.

⁹ Na istome mjestu.

Razlog Stankovićeva putovanja, kako sam u pismu i ističe, bio je zdravstvene prirode (*oggetto di salute*)¹⁰, a ljekovita su svojstva terma u pokrajini Veneto¹¹ svojevremeno prepoznali i Francesco Petrarca, Pietro Bembo, pa i Stankovićevi suvremenici poput Uga Foscola i mnogih drugih. Možemo, stoga, zaključiti kako su terme u Abanu još od srednjeg vijeka služile i za održavanje kontakata istaknutih književnika i znanstvenika te, uopće, ličnosti određenoga perioda. Održavanje takvih kontakata, iako to Stanković u pismu Trampusu ne spominje, svakako je bio jedan od razloga njegova putovanja u Abano 1834., tim više što znamo da se ondje rado nalazio s dragim prijateljima, padovanskim znanstvenikom zadarskih korijena Simonom Straticom i opatom Giuseppeom Furlanettom.¹²

¹⁰ Na istome mjestu.

¹¹ Naime, ime spomenutih termi potječe od grčke riječi „a ponos“, a znači „onaj koji uklanja bol“. Vidi: <http://www.abano.it/Abano-Terme/Default.aspx> (pristupljeno 4. rujna 2017.).

¹² Domenico CERNECCA, Petar Stanković, *nav.dj.*, str. 14.-15.

9. 788. } Al spedo. sig.^{no} Caumiro D. Sebastiano Trampus [5]
 Dovendo portarmi alle terme di Barban per oggetto di salute, quindi
 ella, come il solito, farà le mie veci di F. F. di Arignone, tanto
 negli affari Ecclesiastici, come negli affari dei Conti della Chiesa,
 se vi fosse qualche occorrenza, che credo non vi sarà alcuna, che
 credo non vi sarà alcuna, sino al mio ritorno.
 Se, caso mai, prima del mio ritorno, fossero portati gl' Effetti
 dei Beni della Chiesa venduti, e da tutto tempo reclamati,
 sopra i quali vi è un lungo carteggio per i Beni, ed interessi
 relativi; se questi saranno col rispettivo Beneficario ed interesse, li
 firmi, e non altrimenti, avendo di già ciò fatto conoscere
 all' Eccelso Governo.
 Il Causarango Brattol è di ciò pienamente informato, verso cui
 dite la corrispondenza, e potrà grandemente aiutarvi infor-
 mazione.
 Barban - 14 - Luglio - 1834.
 Pietro Stumovich Caus. Sec. F. F. di Arignone

Sl. 1. Pismo Petra Stankovića kanoniku Sebastijanu Trampusu,
Barban, 14. lipnja 1834.

II. 1. 2. Pismo Petra Stankovića kotarskome povjereniku Vodnjana, Vodnjan, 22. lipnja 1834.

Pismo naslovljeno na vodnjanskoga kotarskog povjerenika¹³ (*indito I. R. Commissariato, Distrettuale di Dignano*)¹⁴ od 22. lipnja također je vezano uz Stankovićevo putovanje u terme Abano u ljeto 1834. Ovdje se zapravo radi o pisanoj zamolbi kojom Stanković nastoji ishodovati izdavanje propisanih oznaka potrebnih za dobivanje putovnice od okružnoga kapetanata (*che mi siano concessi i prescritti conotati personali per ottenere il passaporto*)¹⁵. I ovom prigodom ističe kako je putovanje zdravstvene i, uopće, egzistencijalne prirode (*l'oggetto è di salute e dei più interessanti per propria esistenza*)¹⁶, te ga, stoga, nije moguće odgoditi (*la mia partenza non sofra dilazione*)¹⁷, a doznajemo kako je i prethodna dva ljeta Stanković također proveo u Abanu iz istih razloga. Stankoviću je bilo bitno da se cijeli postupak obavi hitno (*essendo la circostanza urgente*)¹⁸, a određenu težinu cijeloj stvari nastoji

¹³ Zanimljivo je spomenuti kako se u rukopisnoj ostavštini Petra Stankovića, u kutiji XI., čuva još nekoliko pisma barbanskoga kanonika kotarskome povjereniku Vodnjana. Jedno od njih je zapravo zahtjev za gradnju, odnosno nadogradnju obiteljske kuće u Barbanu, s detaljnim opisom i crtežom plana gradnje, a datira iz 1813. Nakon odobrene i obavljene nadogradnje kuća obitelji Stanković postat će najvelebnija u barbanskome kaštelu, veličinom nadvisujući i kuću njegovih nekadašnjih gospodara, loze San Stefano slavne mletačke obitelji Loredan. Vidi: SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U PULI, kutija XI. rukopisne ostavštine, *Pismo Petra Stankovića kotarskome komesaru Vodnjana*, Barban, 30. kolovoza 1813. Vidi također: Anton PERCAN, „Palača Stanković u Barbanu“, *Barbanski zapisi*, sv. 5., Barban 2017., str. 97.-112.

¹⁴ SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U PULI, kutija XI. rukopisne ostavštine, *Pismo kanonika Petra Stankovića kotarskome komesaru Vodnjana*, Vodnjan, 22. lipnja 1834.

¹⁵ Na istome mjestu.

¹⁶ Na istome mjestu.

¹⁷ Na istome mjestu.

¹⁸ Na istome mjestu.

dati ističući kako je putovanje ne samo od zdravstvene već i egzistencijalne važnosti. Iako je Stanković vrlo rano počeo imati problema s vidom, bolest je kulminirala tek u posljednjem desetljeću kanonikova života, i to toliko da je zadnje godine života proveo potpuno slijep, no drugih podataka o ozbiljnijim zdravstvenim problemima nemamo pa možemo pretpostaviti kako Stanković ipak preuveličava situaciju kada kaže kako je putovanje od egzistencijalne važnosti.¹⁹

II. 1. 3. Zapis kanoničkoga zbora glasovite barbanske kanoničke crkve, Barban, 4. svibnja 1834.

Potpisani autori zapisa kanoničkoga zbora glasovite barbanske kanoničke crkve (*Il capitolo dell' Insigne Colleggiata di Barbana*)²⁰ – kanonik, župnik i arcipret Martin Batel i, ranije spomenuti, kanonik Sebastian Trampus – ovim zapisom pokušavaju opovrgnuti opravdanost Stankovićeve putovanja (*non ricreda che il S. Canonico Pietro Stancovich si absentì per due mesi della di lui residenza per i motivi seguenti*).²¹ Ističu tako kako se Stankovićevo dvomjesečno izbjivanje protivi crkvenim kanonima (*perché ciò non è contrario ai canoni*)²². Nadalje, poriču kako se Stanković za svojega odsustva o vlastitome trošku brine o vjerskim potrebama kanoničke crkve (*perché durante la di lui lontananza, a proprie spese ha sempre provisto di religioso per i più opportuni*

¹⁹ Vidi: Mislav Elvis LUKŠIĆ, „Zaslužni Barbanac Petar Stanković (1771. – 1852.)“, str. 128., preuzeto s: hrcak.srce.hr/file/121293 (pristupljeno 1. rujna 2017.).

²⁰ SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U PULI, kutija XI. rukopisne ostavštine, *Zapis kanoničkoga zbora glasovite barbanske kanoničke crkve*, Barban, 4. svibnja 1834.

²¹ Na istome mjestu.

²² Na istome mjestu. Taj se dio teksta, kao i preostali, nastavlja na prvu navedenu rečenicu.

bisogni della Colleggiata)²³ te, konačno, poriču da mu je, „budući da vodi religiozan, pristojan i uzoran, ali sjedilački život posvećen proučavanju, potrebna promjena sredine radi odmora duha i očuvanja zdravlja“ (*perché, essendo la vita religiosa, costumata ed esemplara interamente sedentaria, dedita alla studio, necessiano gli si rende un cambiamento di aria per sollievo dello spirito, e per la conservazione di sua salute*)²⁴.

Usporedimo li datume ovoga i prvoga pisma, kojim se Stanković obraća Trampusu, uočit ćemo da je ovaj zapis nastao ranije. Vjerojatno su Batel i Trampus, s obzirom na Stankovićevu praksu putovanja u terme Abano ranijih godina, predvidjeli da će do njega doći i te godine, ili su jednostavno prethodno bili obaviješteni o putovanju od samoga Stankovića usmenim putem. Ono što je iz ovoga zapisa i više nego očito jest njihovo neslaganje i sumnja u opravdanost putovanja, a dade se iščitati i nezadovoljstvo Stankovićevom službom i radom.

Nastala u vremenskom rasponu od nepuna dva mjeseca, promatrana nam pisma pružaju informacije o razlogu putovanja, daju naslutiti kako je Stanković imao zdravstvenih problema (vjerojatno ne ipak toliko ozbiljenih da je u pitanje bila dovedena kanonikova egzistencija), ali i neslaganje i neodobravanje barbanske crkvene sredine sa Stankovićevim putovanjem i crkvenim radom.

²³ Na istome mjestu.

²⁴ Na istome mjestu.

II. 2. Pismo Petra Stankovića gospodinu Antoniju, Barban, 18. travnja 1814.

Dana 18. travnja 1814. Petar Stanković, kao odgovor na pismo napisano 24. veljače, piše stanovitome gospodinu Antoniju. Radi se o odgovoru na njegove tvrdnje o zaraznoj bolesti u barbanskoj komuni, najvjerojatnije kugi, a koje su se gotovo u potpunosti pokazale netočnima i tek pretpostavkama (*che le sue considerazioni quasi nella totalità sono errore, e supposte*)²⁵ te u kojem ne vidi ništa drugo doli njegove osobne osvete. Gotovo kroz cijelo pismo Stanković uvjerava gospodina Antonija da je u krivu, da nije dosljedan te ga optužuje da donosi zaključke bez prethodno sagledanih dokaza, a čak ide toliko daleko da izražava želju da njihove razloge sasluša fiškal, kako bi bila donesena zakonita i nepristrana presuda (*voglio una che siano ascoltate le mie ragioni in confronto, dei considerato della sentenza, che mi sia opposto, quando crederà conveniente da Fisco*)²⁶, e che quindi sia imparzialmente, e legalmente sequata una sentenza).²⁷

U više navrata Stanković progovara sam o sebi, doduše, suviše subjektivno, te tako, između ostaloga, kaže kako je „kao i inače, bio previše dobar“ (*io sono stato troppo buono, al mio solito*)²⁸, potom „kako se neće ljutiti, kako je miran, ali kako će i za deset godina misliti kao što misli sada“ (*che non farò infuriato, che sono tranquillo, e che da dieci anni in avvenire, penserò come*

²⁵ SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U PULI, kutija XI. rukopisne ostavštine, *Pismo Petra Stankovića gospodinu Antoniju*, Barban, 18. travnja 1814.

²⁶ Potcrtano od strane Stankovića, autora pisma.

²⁷ SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U PULI, kutija XI. rukopisne ostavštine, *Pismo Petra Stankovića gospodinu Antoniju*, Barban, 18. travnja 1814.

²⁸ Na istome mjestu.

penso sopra di ciò)²⁹ te kako „ne želi nimalo naštetiti općini“ (*non voglio portare ill minimo pregiudizio alla Comune*)³⁰ ali „ne misli ni biti nepravedno optužen“ (*ma non bramo di essere ingiustamente agravato*)³¹. Iako to nastoji opovrgnuti, primljeno pismo Stankovića nije ostavilo ni najmanje ravnodušnim, naprotiv, vidljivo ga je uzrujalo, te u svojem odgovoru sve napore usmjerava na razuvjeravanje sugovornika, a u raspravi sebe nastoji prikazati „boljim čovjekom“ od sugovornika. Vidljivo je to i iz njegove tobožnje poniznosti na kraju pisma, gdje se, uz svoj uobičajeni potpis, *canonico Stancovich*, potpisuje i kao „Vaš dobri sluga“ (*Suo buon servitore*)³². Privatno je Stanković, kada bi mu se netko zamjerio, očito bio neugodna i prgava karaktera, a u sudu prema samome sebi bio je sve samo ne subjektivan i skroman.

Zanimljivo je spomenuti i da je ovo Stankovićevo pismo, u usporedbi s ostalim ovdje obrađenima, najduže. Nažalost, primljeno pismo od stanovitoga gospodina Antonija nije dijelom Stankovićeve rukopisne ostavštine koja se čuva u Sveučilišnoj knjižnici u Puli, čime ostajemo zakinuti za detalje rasprave.

²⁹ Na istome mjestu.

³⁰ Na istome mjestu.

³¹ Na istome mjestu.

³² Na istome mjestu.

Sopra il terreno dritto, mi è sorprendente il vedere, avere lei in una
 aperta contraddizione con se stesso. Lei mi ha detto sopra ciò, e come
 muore, e posteriormente tutto al contrario. Lei ha sostenuto con
 tutti i Saggi all'incanto l'idea di lei l'entenza, e restò
 v'è preso i vedeva una sorprendente nuova di avvenimento
 intendere, da lei si contraddice in infinito a quanto più volte
 ha sostenuto in pubblico con ogni, per il corso di un anno, e
 bisogna ben avere ciechi di ambidue gli occhi a non poter
 darne la ragione.

S.^o Antonio Brucalino Lei ha ragione, lei ha ottenuto una soddis-
 fazione a di lei credere soddisfacente. Sialo. Questo era il solo
 il mio capo capo, in cui lei poteva prendere una vanità.
 La riconosco tale, a qualunque sensibilità, non altera
 minimamente la confidenza, e la forza con cui sono

Barbanua - 18 aprile - 1814 -
 S.^o Antonio Brucalino

Sl. 2. Dio pisma Petra Stankovića gospodinu Antoniju, Barban,
 18. travnja 1814.

II. 3. Pismo Petra Stankovića kanoniku Domenicu Furlanu, Barban, 19. studenoga 1835.

Doznavši za kratko putovanje kanonika i prijatelja Domenica Furlana, Stanković mu se obraća sa zamolbom da u Ulici Leccosa br. 54, u kući gospodina Lorenza Boncallija, preuzme pismo i paket knjiga (*vi prego di consapere in proprie mani (...) locclusa lettera col pacchetto di libri*)³³ koje će poslati grof Luigi Tisani po gospodinu Filippeu Fioreu. Također ga moli da plati trošak knjiga (*a pagare l'importo di essi libri*)³⁴ te da mu po povratku pošalje spomenuti paket, čiji će trošak barbanski kanonik potom i podmiriti. Za razliku od ostalih pisama, kod ovoga je Stanković naveo i zatražio da bude dostavljeno direktno Domenicu Furlanu (*la proprie mani*)³⁵, što nam govori o važnosti koju je Stanković pridavao samoj isporuci pisma, očito zbog paketa knjiga koji je trebao primiti.

Opće je poznato da je Stanković bio veliki bibliofil te da je prikupljao knjige iz različitih područja, a to je činio kako je stizao, uglavnom na putovanjima i koristeći se osobnim poznanstvima. Prikupljene su mu knjige pomagale u pripremanju tekstova i izvođenju radova, ali i u lakšem podnošenju osame u malome istarskome kaštelu Barbanu, gdje je boravio veći dio godine.³⁶ Koliki je bibliofil bio i koliku je pažnju posvećivao prikupljanju knjiga najbolje svjedoči podatak da je u trenutku otvaranja Stankovićeve oporuke, u rujnu 1852., pronađeno čak 3.760 knjiga smještenih u deset ormara.³⁷

³³ Na istome mjestu.

³⁴ Na istome mjestu.

³⁵ Na istome mjestu.

³⁶ Petar STRČIĆ, Petar Stanković, *nav. dj.*, str. 66.

³⁷ Na istome mjestu.

II. 4. Korespondencija s grčkim vicekonzulom u Trstu, Vincenzom Micarelijem

II. 4. 1. Pismo Vincenza Micarellija Petru Stankoviću, Trst, 5. svibnja 1833.

U Sveučilišnoj knjižnici u Puli čuva se ukupno šest pisama koja je grčki vicekonzul u Trstu, Vincenzo Micarelli, napisao barbanskome kanoniku i prijatelju Petru Stankoviću. Pisma su nastala u razdoblju od 7. siječnja do 11. lipnja 1833., a ovdje će biti obrađena posljednja dva.

U pismu od 5. svibnja Micarelli obavještava „cijenjenoga prijatelja“ (*pregiatissimo amico*)³⁸ Stankovića kako je započeo pisati memoare, a pismu prilaže i njihov prolog koji je sastavio toga jutra, i to u žurbi, te ga moli za mišljenje vrijedi li se time pozabaviti ili ne (*col suo sano criterio rivelerà se è utile avventurarsi in questo more*).³⁹ Obavještava ga i o nekim zbivanjima iz svojega života, pa tako doznajemo kako je Micarelli u fazi okončanja jedne parnice te se nada da će uskoro primiti doličnu naknadu za svoje službe i odanost (*sono oltremodo accupatissimo per dar termina alla mia causa (...) spero presto ricevere il dovuto compenso e tanti brillanti, utili servizi*)⁴⁰. Nadalje, saznajemo kako je u nekoliko mjeseci ostao bez dvojice plemenitih i velikodušnih prijatelja iz Trsta (*che in pochi mesi ho perduto due nobile e generosi amici (...) che avevo in questa città*)⁴¹, Carla Fontane koji je umro od kapi i Giorgija Ivanovicha koji je

³⁸ SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U PULI, kutija XI. rukopisne ostavštine, *Pismo Vincenza Micarellija Petru Stankoviću*, Trst, 5. svibnja 1833.

³⁹ Na istome mjestu.

⁴⁰ Na istome mjestu.

⁴¹ Na istome mjestu.

pomahnitao te je upitnoga zdravstvenoga stanja. Pismo završava, pozivajući se na tzv. filantropsku dobrotu i prijateljstvo (*dissi filantropica bontà, ed amicizia*)⁴², sa zamolbom Stankoviću da mu pošalje 150 forinti potrebnih za kupnju lijeka neophodnoga za zdravlje s čijim korištenjem treba početi već od 15. svibnja i koristiti ga bez iznimke (*per i soccorsi, che mi abbisognano, è precisamente per una cura indispensabile di salute*)⁴³. Stanković svojem „iskrenome prijatelju i slugi“, kako se Micarelli potpisivao u pismima, ne šalje traženi iznos već 50 forinti (*spediti fiorini 50, conquanta*)⁴⁴, što je 17. svibnja na primljeno pismo barbanski kanonik i dopisao.

II. 4. 2. Pismo Vincenza Micarellija Petru Stankoviću, Trst, 11. lipnja 1833.

Posljednje očuvano pismo Micarellija Stankoviću, napisano 11. lipnja u Trstu, tek je zahvala na poslanome novcu (*questa mia devota lettera non consiste in altro che in sentimenti di gratitudine e riconoscenza*)⁴⁵, iako je Stanković umjesto traženih 150 forinti poslao svega 50, te je sadržajno najsiromašnije od promatranih pisama. Ovim pismom potvrđujemo iznos koji je Stanković poslao svojem prijatelju u Trst te doznajemo da ga je, zajedno s vlastitim pismom, odnosno odgovorom na prethodno Micarellijevo pismo (*col pregiatissimo vostro foglio di 27 decorso Maggio*)⁴⁶, poslao po gospodinu

⁴² Na istome mjestu.

⁴³ Na istome mjestu.

⁴⁴ Na istome mjestu.

⁴⁵ SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U PULLI, kutija XI. rukopisne ostavštine, *Pismo Vincenza Micarellija Petru Stankoviću*, Trst, 11. lipnja 1833.

⁴⁶ Na istome mjestu.

Giuseppeu Campitelliju. Zanimljivo je da je ovo pismo Micarelli naslovio na „cijenjenoga gospodina kanonika M. Petra Stankovića, dopisnika brojnih akademija“ (*al Chiarissimo Sig. Can. M. Pietro Stancovich, Corrispondente di diverse accademie, Barbana in Istria*).⁴⁷

Promatrana nam dva pisma svjedoče o kontaktima Stankovića s istaknutim suvremenicima, u ovome slučaju grčkim vicekonzulom u Trstu, Vincenzom Micarelijem. Iz pisama je očito da Micarelli cijeni Stankovića, i kao prijatelja i kao znanstvenika, pa u trenutku kada odlučuje započeti s pisanjem memoara, upravo od Stankovića traži mišljenje o vrijednosti napisanoga. Međutim, ni u trenutku novčane potrebe Micarelli se ne libi zatražiti pomoć upravo barbanskoga kanonika. Iako je Micarelli kao razlog naveo zdravstveno stanje, na koje se i sam Stanković često pozivao u svojim pismima, Stanković mu ne šalje puni iznos već tek trećinu. Nažalost, očuvana korespondencija na relaciji Stanković – Micarelli je jednostrana te tako ostajemo zaknuti za ocjenu prologa Micarellijevih memoara, te, uopće, Stankovićeve odgovore na primljena pisma, a koji bi nam mogli pomoći rasvijetliti odnose istaknutoga Barbanca s tršćanskim suvremenikom, kao i dio kanonikova života u prvoj polovici 1833., koliko je i trajala spomenuta korespondencija.

⁴⁷ Na istome mjestu.

Vieste li 11. Giugno 1833.

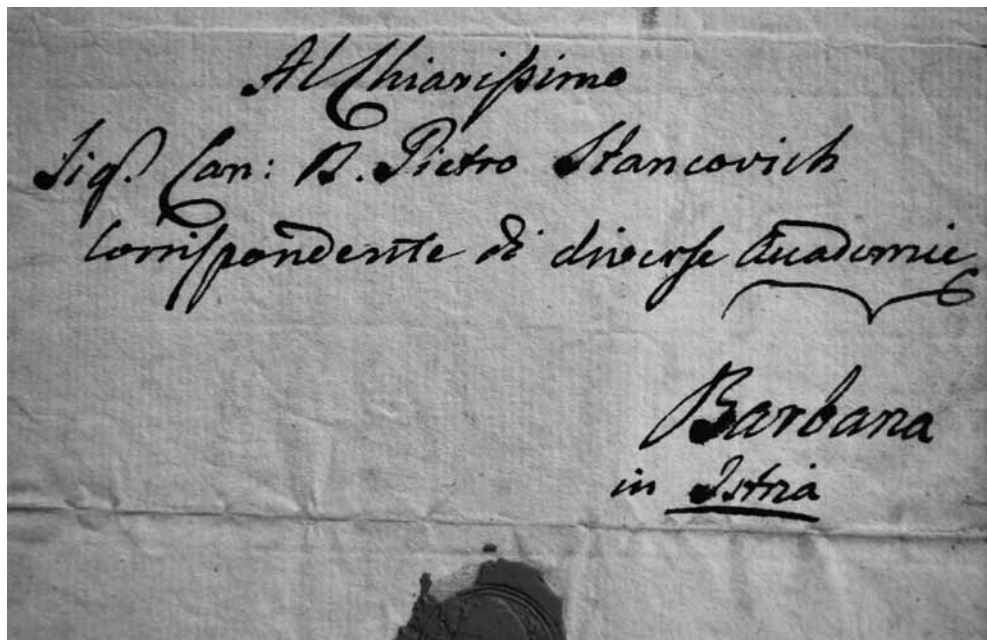
Pregiatissimo Amico!

Quali grazie non debbo io rendervi, gentilissimo Amico, per l'obligante cura, che avete voluto prendervi di farmi capitare al tempo da me desiderato i fiorini 50. in quanta effettivi, che ho ricevuto in buona regola da questo Sig. Giuseppe Sampitelli col pregiatissimo vostro foglio de 27. decorso Maggio? Questa mia devota lettera non consiste in altro che in sentimenti di gratitudine e riconoscenza; tanto sento vantaggiosamente del vostro nobile, e generoso operare. Continuatemi la vostra affettuosa amicizia, e tradetemi sempre colla dovuta ossequiosa stima

vro vero amico, e sero.

Simone Milonelli

Non aggiungo altro alla
pinta, persuaso di dovervi
presta in questa forma
Città, e contestarvi col
fatto il mio vivo sen-
timento.

Al chiarissimo
Sig. Can: N. Pietro Stankovich
Corrispondente di diverse Accademie

Barbara
in Istria

Sl. 3. i 4. Pismo Vincenza Micarellija Petru Stankoviću, 11. lipnja 1833.

III. Zaključak

Sveučilišna knjižnica u Puli čuva velik dio rukopisne ostavštine barbanskoga kanonika Petra Matije Stankovića, od objavljenih i neobjavljenih radova do pisama koja su se našla u fokusu ovoga rada. Autor većine ovdje obrađenih pisama sam je Stanković, a svjedoče o kontaktima s crkvenim dužnosnicima u njegovome rodnom Barbanu, vlastima u Vodnjanu koje je Stanković kontaktirao vezano za svoje izbjivanje iz Istre tijekom ljetnih mjeseci 1834. radi putovanja u terme Abano, a koje, ako je suditi po očuvanim pismima, i nije proteklo tako glatko kako je možda Stanković očekivao. Naime, barbanski se kanonik s jedne strane susreo s neslaganjem crkvene sredine, a s druge naišao na poteškoće prilikom dobivanja dokumentacije potrebne za putovanje na koje se otisnuo iz zdravstvenih razloga, ali i radi održavanja kontakata s istaknutim suvremenicima. Upravo su mu oni često pomagali u pribavljanju knjiga za njegovu bogatu kućnu biblioteku, o čemu i svjedoči pismo istaknutoga Barbanca Domenicu Furlanu, ali su mu se isto tako često i obraćali, bilo da su od njega tražili mišljenje ili pak novčanu pomoć, o čemu nam svjedoče Micarellijeva pisma. Iz pisama često možemo iščitati i određene Stankovićeve karakterne osobine, a koje ga ponekad nisu prikazivale u najboljem svjetlu. Rukopisna ostavština barbanskog kanonika čuva još mnoge dragocjene dokumente kojima možemo dodatno rasvijetliti Stankovićev život i djelovanje ili, ako ništa drugo, potvrditi već poznate činjenice, no smještajući ih u prostor i vrijeme te vezujući uz konkretne ličnosti i događaje.

From Petar Stanković's Writing Legacy – Choice of Letters

Summary

University library in Pula stores great part of Stanković's writing legacy, from published and unpublished works to letters, which are in this paper's focus. Author of most of them is Stanković himself, while his letters are providing us data about contacts with church officials in his birthplace Barban, authorities in Vodnjan, whom both Stanković contacted regarding his absence from Istria during summer months in 1834 because of his trip to thermal in Abano. The trip, according to preserved letters, did not go as smooth as maybe Stanković expected. In fact, clergyman of Barban on one hand confronted disapproval of church environment as on the other had problems with providing documents needed for the trip, on which he went because of health issues but also in order to maintain contacts with conspicuous contemporaries. Stanković often used his personal and professional contacts in order to provide books for his lush home library, which can be seen from his letter to Domenico Furlan. Likewise, they also asked for Stanković's opinion or financial help, which can be seen from Vicenco Micarellis letters. From here elaborated letters can also be made some conclusions about character attributes of canon, which sometimes did not portray him at his best. Writing legacy of Matija Petar Stanković hides many more precious documents which can even more elucidate life and work of this eminent canon from Barban or, if anything else, confirm already notorious facts, placing them in time and space and connecting them with concrete characters and actions.

**MOGUĆA ULOGA ZAVIČAJA U PROFILIRANJU
IZUZETNE OSOBNOSTI: EVENTUALNA POTKRIJEPA
ZRENJA KAO MOGUĆEG MJESTA ROĐENJA
SVETOG JERONIMA**

Vesna Pešić, dr. med., psihohagioterapeutkinja, privatna praksa,
Ul. Dobriše Cesarića 1, 51000 Rijeka,
e-mail: vesna.gianna@gmail.com

dr. sc. Eduard Pavlović, izv. prof. u mirovini, psihijatar,
Ul. Velog Jože 5, 51410 Opatija,
e-mail: epavlovic@gmail.com

Stručni rad

Prikupivši poznate podatke s kojima raspolažemo, autori su obradili interesantnu temu barbanske prošlosti - moguću uloga šireg zavičaja u Stankovićevu poimanju života Sv. Jeronima: eventualnu potkrjepu Zrenja (sela u sjeverozapadnom području hrvatskog dijela Istre) kao mogućeg mjesta svečeva rođenja.

Ključne riječi: Sveti Jeronim, Zrenj, zavičaj, socijalna geografija, Petar Stanković / Pietro Stancovich

Keywords: Saint Hieronymus, Zrenj, native land, social geography, Petar Stanković / Pietro Stancovich

I. Uvod: kratki sadržaji osnovnih sastavnica

Sveti Jeronim

Sveti Jeronim (Stridon, oko 347. – Betlehem, 30. rujna 420.), kršćanski svetac, autor prijevoda Biblije na latinski jezik, crkveni naučitelj, crkveni otac, teolog, filozof i jezikoslovac.¹

Sl. 1. Jacob Matham (Haarlem, 1571. – 1631.): St. Hieronymus

¹ https://hr.wikipedia.org/wiki/Sveti_Jeronim (pristupljeno 6. prosinca 2016.).

Stridon (mjesto rođenja)

Sveti Jeronim se rodio u Stridonu (*Stridonama*), na granici između rimskih provincija Dalmacije i Panonije. Ne zna se točno gdje se nalazio Stridon. Prema jednoj teoriji pretpostavlja se da je bio smješten u Grahovskom polju u današnjoj Bosni i Hercegovini, a po drugoj, potkrijepljenijoj, tzv. liburnijskoj tezi, na području između Trsata (u Hrvatskoj) i Ilirske Bistrice (u Sloveniji). No najnovija istraživanja i pronađeni spisi govore da se rodio u mjestu Štrigova – nekoć zvanom Stridon.²

II. Cilj

Nastojati povezati određene crte osobnosti Sv. Jeronima s karakteristikama (još jedne) moguće sredine mjesta rođenja, odnosno ranog odrastanja Sv. Jeronima.

III. Metode

Analiza

Analiza karakteristika mjesta Zrenj (u sjeverozapadnom dijelu Istre) kao mogućeg mjesta rođenja, odnosno ranog odrastanja Sv. Jeronima i analiza crta osobnosti Sv. Jeronima.

² https://hr.wikipedia.org/wiki/Sveti_Jeronim (pristupljeno 6. prosinca 2016.).

Usporedba

Uspoređivanje pojedinih značajki mjesta Zrenja i pojedinih crta osobnosti Sv. Jeronima.

IV. Rezultati

Na osnovi dostupne građe (arheološke, povijesne, geografske, antropološke, psihološke, sociološke i teološke) došlo se do sljedećeg zaključka.

Sv. Jeronim

Životopis i crte osobnosti

Bio je sin ilirskih kršćanskih roditelja, no krštenje je primio kasnije, u Rimu, gdje je nadopunjavao svoj studij retorike. Polazio je školu uglednoga gramatičara Donata, koji ga je uveo u duboko poznavanje latinskih klasika. Bio je vrlo nadaren, ali teške naravi, nediscipliniran. Bio je iznimno inteligentan, dobro je pamtio i bio izvanredno osjetljiv, strastvena karaktera. Napustio je Rim i putovao u Galiju. Jedno se vrijeme zadržao u Trieru, zatim se vratio na jug, u Akvileju, gdje je proveo nekoliko godina. Tada je bio potpuno oduševljen asketskim životom. Marljivo proučava Bibliju. No budući da je bio teška karaktera, došlo je do sukoba te je pošao na Istok, tamo gdje je cvao pustinjački i monaški život.

U Antiohiji je još više produbio svoje biblijske nauke i usavršio se u hebrejskom jeziku. Nakon toga pošao je u Halkidsku pustinju, u kojoj su mnogi

monasi živjeli kao pustinjaci. Tu je živio u samoći, noćnim bdjenjima, pokori i radu. Zbog prepirki i raskola, vratio se u Antiohiju. Mjesni biskup Paulin zaredio ga je za svećenika, ali uz uvjet da i dalje može biti monah te da se može kretati kamo i kuda želi.

Od 380. do 381. boravio je u Carigradu, radeći u bogatim gradskim bibliotekama. U tom je gradu izvršio na njega silan utjecaj Sv. Grgur Nazijanski, koji ga je oduševio Origenom.³ Jeronim je u oduševljenju preveo njegovih 28 homilija. No to će oduševljenje kasnije ne samo proći već će ga Jeronim silovito i odbaciti, ne potpuno opravdano.⁴

Opći naglasci: nadaren, teška narav / silovit, nediscipliniran, inteligentan, izuzetne memorije, izvanredno osjetljiv, asketa, jako marljiv, strastven karakter.

Karakteristike sela Zrenja

Geografska obilježja i povijesno-sociološke značajke

Zrenj (tal. *Sdregna* i *Stridone*), naselje kraj Oprtlja u Istri, nadm. vis. 468 m. Nalazi se na kraškoj zaravni iznad doline rijeke Mirne i rječice

³ Origen (Aleksandrija, 185. – Tir ?, 253.), ugledni učitelj i veliki propovjednik, reformator aleksandrijske škole, iznimno utjecajan i plodonosan pisac III. stoljeća, protivnik gnostičkih hereza / poznate ideje: sve stvari su stvorene po Logosu, koji je posrednik između Boga i stvorenih stvari / unatoč svojem teološkom promišljanju, on nikad nije kanoniziran te ga se smatralo heretikom.

⁴ Franjo GLAVINIĆ, *Czvit szvetih, to yeszt sivot szvetih. Od kih Rimska Czrikua čini szpominak*, Venetiis 1628.; Petar STRČIĆ, *Petar Stanković / Pietro Stancovich*, Pula 2011.; <https://hr.wikipedia.org/wiki/Origen> (pristupljeno 6. prosinca 2016.); https://hr.wikipedia.org/wiki/Sveti_Jeronim (pristupljeno 6. prosinca 2016.).

Bračane. Stanovnici se bave tradicijskim poljodjelstvom i sitnim stočarstvom. Područje je bilo naseljeno u prapovijesti; iz antičkog doba nema podataka. Identifikacija Zrenja sa Stridonom, rodnim mjestom Sv. Jeronima, nije pouzdano. U srednjem vijeku spominje se od XI. stoljeća, a od XIV. stoljeća bio je dio Gospoštije Pietrapelosa (Kostelskog Markizata); u vlasništvu obitelji Gravisi od 1440. U XVI. stoljeću na području Zrenja naseljene su obitelji izbjeglica pred Osmanlijama iz Dalmacije.

Župna crkva sv. Jurja u romaničkom je slogu, dvobrodna sa svetištem i sakristijom, proširena 1582.⁵

Dobro očuvana ruralna arhitektura sela zanimljiva je po dosljednoj uporabi kamenih ploča (škrila za pokrivanje krovova).⁶

⁵ Izbor ovog imena u starim je vremenima imao svoje simboličko značenje jer se smatralo da je čovjek pod imenom Svetog Jurja zaštićeniji od svih napada i hrabriji odhrvati im se. Simbolika pobjede sv. Jurja nad zmajem predstavlja pobjedu nad nemani zastrašujućih i opasnih svojstava. U Hrvata se Sv. Jurja zaziva u pomoć u raznim opasnostima. Dio običaja uz Jurjevo u Hrvata je dobio plemenitije oblike – postoji poslovice: „O Jurjevu se ovce broje“ – u značenju koliko ih je prezimilo. Zbog toga je u Hrvata omiljeno ime Juraj jer su se uvijek morali braniti i štiti od raznih opasnih neprijatelja. Stoga je u Hrvata Juraj slavljen u brojnim crkvama toga imena.

⁶ Branko FUČIĆ, *Glagoljski natpisi*, Zagreb 1982.; https://hr.wikipedia.org/wiki/Sveti_Juraj (pristupljeno 6. prosinca 2016.).

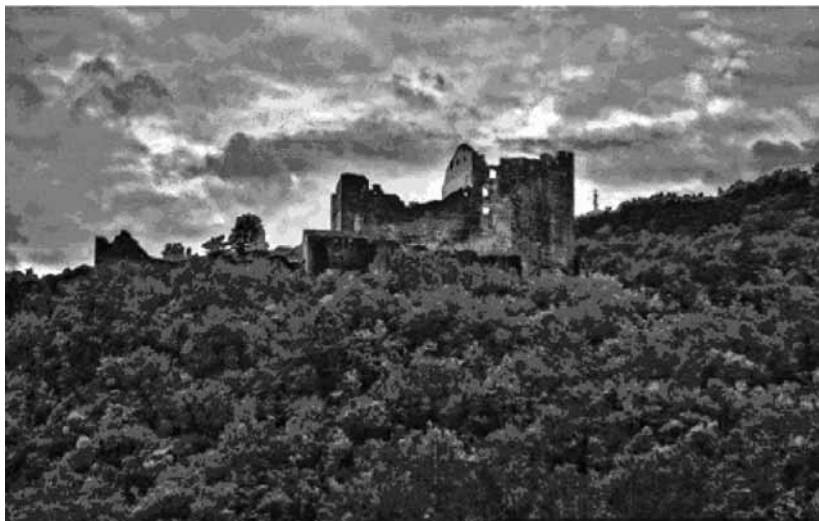

Sl. 2. Zrenj

Opći naglasci: kraški teren, tradicionalno poljodjelstvo, sitno stočarstvo, iskustvo izbjeglištva, služenje raznim vlasnicima, skromnost i odanost vjeri – posebice štovanje svetaca koji hrabre, brane i štite od raznih opasnih neprijatelja.

Sl. 3. Nekadašnji život

Sl. 4. Ostaci utvrde Pietrapelose (Kostela)

Sl. 6. Stup srama u Saležu

V. Rasprava

Raspraviti je u kojoj mjeri je asketizam (pustinjaštvo) osobni izbor stila življenja, a koliko nešto proizašlo iz same kulture sredine življenja – rođenja, tj. mjesta ranog odrastanja. Nadalje, raspraviti je koliko je težak i uporan individualni rad uzus za uspjeh u životu. Konačno, raspraviti je u kojoj mjeri je i nagnuće prema duhovnom rezultat određene transcendentnosti sredine.⁷

Sl. 7. Crkva sv. Jeronima u Zrenju

⁷ Ivan MILOTIĆ, *Zrenj i sveti Jeronim*, Oprtalj 2006.; MIHALY SZENTMARTONI, *Psihologija duhovnog života*, Zagreb 2011.

Sl. 8. Glagoljički natpis iz Malog Mluna (1555.)

VI. Umjesto zaključka

Moguća uloga zavičaja u profiliranju izuzetne osobnosti, tj. eventualna potkrijepa Zrenja (sela u sjeverozapadnom dijelu hrvatske Istre) kao mogućeg mjesta rođenja Sv. Jeronima mogla bi biti i ovim osvrtom još jedna od mogućnosti u lepezi dosadašnjih promišljanja o mjestu rođenja Sv. Jeronima.

**The Eventual Role of the Native Land in the Profiling
of an Important Personality: the Possible Facts for Zrenj
(NW Part of the Croatian Part of Istria)
as the Saint Hieronymus's Birth Place**

Summary

The eventual role of the native land in the Stancovich's opinion the life of Saint Hieronymus: possible facts for Zrenj (NW part of the Croatian part of Istria) as the Saint's birth place.

**POGINULI VOJNICI S BARBANŠTINE U PRVOM
SVJETSKOM RATU PREMA SLUŽBENOM POPISU
GUBITAKA C. K. MINISTARSTVA RATA (1914. – 1918.)**

prof. dr. sc. Robert Matijašić,

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest,
Ivana Matetića Ronjgova 1, 52100 Pula
e-mail: robert.matijasic@unipu.hr

dr. sc. Dean Krmac,

Società umanistica di storia, arte e cultura Histria – Humanistično društvo
za zgodovino, umetnost in kulturo Histria – Humanističko društvo za
povijest, umjetnost i kulturu Histria,
II. Prekomorske brigade 69, 6000 Koper / Capodistria,
e-mail: krmac@histriaweb.eu

Izvorni znanstveni rad

U sklopu projekta izrade popisa imena Istrana koji su objavljeni u „Verlustliste” (Popisu gubitaka) austro-ugarske vojske, donose se podaci o Barbancima koji su poginuli (ili su ranjeni i zarobljeni) tijekom Prvoga svjetskog rata. Iz tih podataka proizlazi da su i Barbanci bili većim dijelom unovačeni u 97. pješačku pukovnicu, da su poginuli najviše u tri razdoblja (napose u ljeto i jesen 1915.) koje se može povezati sa zbivanjima na bojištima, da je prosječna dob poginulih bila 27 godina i da su najpogođeniji bili naraštaji rođenih između 1893. i 1897. Stanovništvo barbanske općine dalo je veliku žrtvu, svakako veću od pokrajinskog prosjeka. Radi se o prvom pokušaju da se iz zaborava izvuku podaci koji su predugo bili na marginama zanimanja istarske historiografije, s

nadom da će se uskoro obraditi i druge istarske sredine.

Ključne riječi: Barban, Prvi svjetski rat, poginuli vojnici

Keywords: Barban, First World War, fallen soldiers

U burnoj povijesti Istre u XX. stoljeću veliki se rat 1914. – 1918. danas čini davno prohujalom kataklizmom, kao da je od njega prošlo više od stotinu godina, a takvoj kolektivnoj percepciji zacijelo pridonose i druga tragična zbivanja i procesi koji su uslijedili poslije 1918., pa su i žrtve koje je istarsko stanovništvo u tom ratu i zbog njega podnijelo danas nepravедno zanemarene, gotovo zaboravljene. U istarskoj se historiografiji tek nedavno počelo intenzivnije istraživati civilne žrtve u logorima u koje je 1915. evakuirano civilno stanovništvo južne Istre¹, a o Istranima koji su bili ranjeni, zarobljeni ili su poginuli kao carsko-kraljevski vojnici na austro-ugarsko-ruskoj, austro-ugarsko-srpskoj i austro-ugarsko-talijanskoj bojišnici postoje tek stidljive naznake nekoliko preglednih tekstova s arhivskim fragmentima,

¹ Marta MANZIN, “Gli istriani nei campi d’internamento della Prima guerra mondiale”, *La Ricerca – Bollettino del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, 23-24, Dicembre 1998 – Aprile 1999, str. 13.-15.; Ista, “La popolazione civile dell’Istria meridionale nei campi di concentramento austriaci: 1915-1918, con particolare riferimento al campo di Wagna”, *Atti del Centro di Ricerche Storiche di Rovigno*, vol. 19, Rovigno 1999., str. 589.- 625.; Andrej BADER – Ivan MIŠKOVIĆ, *Zaboravljeni egzodus 1915. – 1918.*, -s. l. 2009.; Andrej BADER, *Zaboravljeni egzodus 1915. – 1918.*, Ližnjan 2011.; Davor MANDIĆ, *Istra u vihoru velikog rata. Sudbina “evakuiraca” 1915. – 1918.*, Pula 2013.; Samanta PARONIĆ, *Logori smrti. Potresna stvarnost barbanskih i prošinskih “evakuiraca” (1914. – 1918.)*, Pula 2015.; Josip VRETENAR – David ORLOVIĆ, *I giorni a Wagna nella cronaca del Lagerzeitung (1915-1918). Piani e strutture dell’accampamento / Dani u Wagni prema pisanju lista Lagerzeitung (1915.-1918.). Planovi i struktura logora*, Centro di Ricerche Storiche – Rovigno, Collana degli Atti Nr. 42, Rovigno 2016.; Dean KRMAC, “Wagna: la strage degli innocenti istriani (ottobre 1915 - gennaio 1916)”, u: *Istra u Velikom ratu: glad, bolesti, smrt*, ured. P. Svoljšak, Kopar 2017., str. 97.-130.

uglavnom iz matičnih knjiga pojedinih istarskih župa ili drugih suvremenih publikacija.²

Izbijanjem rata između Austro-Ugarske Monarhije i najprije Srbije (28. srpnja 1914.), a potom i Rusije (6. kolovoza 1914.), mobilizirane vojne postrojbe upućene su na ta dva bojišta, u Srbiju i Galiciju, na kojima je austro-ugarska vojska do proljeća 1915. trpjela ozbiljne gubitke u teritoriju i ljudstvu. Kad je 23. svibnja 1915. Austro-Ugarskoj rat objavila i Italija, situacija je otvaranjem nove bojišnice postala još zamršenija. Sve je više vojnika bilo potrebno da nadomjeste poginule, ranjene i zarobljene, pa su sve mlađa godišta morala odjenuti vojnu odoru. Poražena Austro-Ugarska Monarhija raspala se krajem 1918. u više nacionalnih država, a žrtve su u kolektivnoj memoriji uskoro bile zaboravljene. Ostala su sjećanja u obiteljima i užim zajednicama: preživjeli su svoja sjećanja prepričavali samo rijetko i površno, opterećeni sigurno i post-traumatskim stresnim sindromom, koji je tek nedavno prepoznat kao poremećaj, osim malobrojnih iznimaka onih koji su i u obliku knjiga objavljivali svoje dnevnik s bojišta.³ Mrtvi su ostali u označenim i neoznačenim grobovima u Karpatima, Galiciji i Bukovini⁴, u

² Ivan DRAŠČIĆ, "Umrli vojnici s područja župe Buzet u prvom svjetskom ratu", *Buzetski zbornik*, knj. 25., Buzet 1999., str. 191.-195.; David ORLOVIĆ, "Soldati austro-ungarici del Litorale Austriaco prigionieri in Russia durante la Prima Guerra Mondiale, secondo le pagine della Gazzetta d'Accampamento di Wagna", *Quaderni CRS*, vol. 27, Rovigno 2016., str. 179.-248.; David ORLOVIĆ, "Vojnici iz Buzeta u ruskom zarobljeništvu tijekom Prvog svjetskog rata, prema podacima iz novina Lagerzeitung für Wagna", *Buzetski zbornik*, knj. 42.-43., Buzet 2016., str. 217.-225.

³ Filip HAMERŠAK, *Tamna strana Marsa. Hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*, Zagreb 2013.

⁴ Jevgenij PAŠČENKO, *Hrvatski grobovi 1914 – 1918. Karpati, Galicija, Bukovina*, Zagreb 2016.

Tirolu i na Soči, o kojima njihovi potomci nisu donedavno znali gotovo ništa.⁵

Koliko nam je poznato, nitko do sada nije sustavno, ozbiljno i podrobno istraživao ogromnu količinu materijala austrijskog Ratnog arhiva (*Kriegsarchiv*) u austrijskom Državnom arhivu (*Österreichisches Staatsarchiv*)⁶, ali stogodišnjica velikog rata 1914. – 1918. pružila je niz poticaja za nove smjerove istraživanja. Jedan takav važan tiskani izvor je niz od 709 sveščića pod naslovom *Verlustliste* (Popis gubitaka) koje je od 12. kolovoza 1914. do 29. siječnja 1919. objavljivalo Carsko-kraljevsko ministarstvo rata (*k. u. k. Kriegsministerium, Verlustlistengruppe, Wien, III/2, Custozzagasse 11*).⁷ Pruža ogromnu količinu imena i osnovnih podataka o poginulim, ranjenim i zarobljenim austro-ugarskim vojnicima, ukupno blizu tri milijuna imena.⁸ Prve stranice svakog sveščića posvećene su objašnjenju kratica šarži (činova i vojnih položaja) i kratica postrojbi. Osnovna objašnjenja (ne i sve kratice) donose se na deset jezika višejezične Monarhije (njemački, mađarski, češki, poljski, ukrajinski (rutenski), hrvatski, rumunjski, slovenski, slovački, talijanski).

⁵ Najviše je u posljednjih 20 godina učinila talijanska historiografija Trentina i Južnog Tirola: Gianluigi FAIT, *Sui campi di Galizia 1914-1917: gli italiani d'Austria e il fronte orientale: uomini popoli culture nella guerra europea*, Trento 1997.; Camillo ZADRA (ured.), *Ritorno in Galizia. Viaggio nei cimiteri austro-ungarici di Polonia e Ucraina*, Trento, s. a. [2011]. Istu su sudbinu dijelili i istarski vojnici, Hrvati i Talijani, ali istarska historiografija nije do danas učinila gotovo ništa.

⁶ Dio od 180.000 kutija i 60.000 svezaka arhivskog materijala, na 50 km arhivskih polica, odnosi se na materijal o velikom ratu 1914. – 1918.

⁷ Kasnije, od sredine 1918. Abt 10./Verlustabteilung, Wien, VII., Stifstkaserne.

⁸ Svaki sveščić ima oko 55 stranica imena, na svakoj su stranici u dva stupca po oko 36 imena, tj. prosječno 72 po stranici. Svaki sveščić prosječno donosi oko 4.000 imena (3.960), a to daje ukupno oko 2,800.000 imena.

K. u. k. Kriegsministerium.

Nr. 85.

Verlustliste
ausgegeben am
Veszteség lajstrom
kiadatott
Seznam ztrát
vydaný
Lista strat
wydana dnia
Листа утрат
видана дня

Popis gubitaka
izdan dne
Lista de perderi
edata in
Seznamek izgub
izdan dne
Ztratna listina
vydana dňa
Lista delle perdite
publicata il

23./12. 1914.

Für die Vollständigkeit und Richtigkeit des Nachdruckes der Verlustlisten übernimmt das Kriegsministerium keine wie immer geartete Verantwortung.

A veszteség lajstrom utáányomatának teljességéért és helyességéért a hadügyministerium semminemű felelősséget sem vállal.

Za úplnost a správnost patisku seznamů ztrát nepřijímá ministerstvo vojenství žádnou zodpovědnost.

Za zupełność i dokładność przedruku list strat Ministerstwo wojny nie przyjmuje żadnej odpowiedzialności.

Ministerstvo vojenství ne spravlja odgovornost za popolnost i pravilnost predruka list strat.

Za podpunost i ispravnost preštampavanja popisa gubitaka ne preuzima rasno ministerstvo nikakve odgovornosti.

Pentru completarea și corectitatea listelor de perderi reproduce, ministerul de războiu nu ea asupra sa nici un fel de responsabilitate.

Za popolnost in pravilnost ponatiskov seznamkov izgub ne preprevzema vojno ministerstvo nikakršne odgovornosti.

Za spravnost a pravdy pridruku tejto ztratej listiny nevezme vojensko ministerium žiadnu zodpovednost.

Per la completezza ed esattezza della ristampa della lista delle perdite il Ministero della guerra non assume responsabilità di sorta.

Wien 1914.

Ans der k. k. Hof- und Staatsdruckerei.

Sl. 1. Naslovnica Verlustliste Nr. 85, 23. prosinca 1914.

Uvezani sveščići Popisa gubitaka čuvaju se u arhivima i knjižnicama u Beču, Linzu, Zagrebu, Ljubljani i drugdje⁹, no budući da su dostupni i na Internetu, i to digitalizirani iz zbirke Austrijske nacionalne knjižnice (*Österreichische Nationalbibliothek*)¹⁰ i Zemaljske knjižnice Gornje Austrije (*Oberösterreichische Landesbibliothek*),¹¹ njihovo pregledavanje je uvelike olakšano, iako zahtijeva puno vremena. Traži li se netko poimenično u Popisu gubitaka, treba znati barem približni datum smrti, a pritom imati na umu da je od smrti do objave u Popisu moglo proći i više mjeseci. Valja također primijetiti da su prezimena vrlo često jako iskrivljena, ponekad do neprepoznatljivosti, pa i to otežava potragu u Popisima, uz ostalo i zato što tražilice na Internetu prepoznaju samo prezime kako je napisano u Popisu gubitaka. Istarska su prezimena uglavnom uvijek talijanizirana, često je kolebanje č-ć-c-ch, a imena su mahom germanizirana (Johann, Matthäus, Josef itd.).

Svi poginuli, ranjeni i zarobljeni vojnici čija su imena objavljena u Popisu gubitaka, navedeni su podacima po istom obrascu: prezime i ime, šarža (čin), vojno tijelo (postrojba), pododio vojnog tijela, zavičajna zemlja, kotar, mjesto, godina rođenja, vijest (*tot, verwundet, kriegsgefangene* – poginuo, ranjen, zarobljen). Međutim, nisu svi podaci uvijek potpuni. Njih su u Ministarstvo rata dostavljala vojna tijela počevši od pukovnije ili bojne, i to sustavno tako da su prikupljene podatke dostavljali višem zapovjedništvu. Ali nisu sve postrojbe uvijek dostavljale podatke o, primjerice, zavičajnoj zemlji, kotaru i mjestu, ili o godini rođenja, već samo ime, postrojbu i vijest. To, naravno, otežava prepoznavanje imena vojnika iz Istre, ali se po prezimenu i po postrojbi kojoj su pripadali može pretpostaviti njihovo istarsko podrijetlo.

⁹ No nisu svi nizovi u tim ustanovama sačuvani u cijelosti.

¹⁰ <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=vll> (pristupljeno 21. studenoga 2017.).

¹¹ <http://digi.landesbibliothek.at/viewer/resolver?urn=urn:nbn:at:AT-OOeLB-1723425> (pristupljeno 21. studenoga 2017.).

Uz to, veliki broj imena ima samo oznaku "Istrien", bez dodatnog određenja, ili se navodi mjesto samo do razine kotara. Imena istarskih mjesta gotovo su uvijek navedena u talijanskom obliku, a često i iskrivljena, pogotovo ako se radilo o postrojbi koja je novačila manji broj Istrana, pa su takva mjesna imena pukovnijskoj administraciji bila potpuno strana.

Nadalje, nema podataka o mjestu smrti ni o mjestu pokopa, a za ranjene vojnike nema podataka o bolnici u kojoj su se nalazili. Samo je za dio zarobljenih vojnika objavljeno gdje se nalaze u zarobljeništvu, a takvi su podaci stizali u Ministarstvo rata s velikim zakašnjenjem, putem Međunarodnog crvenog križa. Ali ono što najviše čudi je činjenica da u Popisu gubitaka nema podataka o nestalima, o onima koje nije bilo moguće identificirati, o onima čija su tijela ostala ni na čijoj zemlji. Pretpostavljamo da su se mrtvima proglašavali oni koji su nedostajali u popisu ranjenih, za koje nije bilo potvrde da su zarobljeni. Svaki sveščić Popisa ima na kraju odio pod naslovom Ispravci i dopune, gdje su se bilježili ispravljani podaci, ako se do njih došlo nakon prvobitne objave.

- Berger Matthias, Inf., IR. Nr. 23, 5. Komp., Ungarn, Bács-Bodrog, Oszvácz, verw.
- Berger Simon, Inf., IR. Nr. 23, 4. Komp., Ungarn, Bács-Bodrog, Kunbaja, 1883, tot.
- Berzes József, ErsRes., IR. Nr. 23, 15. Komp., Ungarn, Bács-Bodrog, Monostorszeg, 1885, verw.
- Berghea Georg, Inf., IR. Nr. 31, 10. Komp., Ungarn, Szeben, Elek, 1883, verw.
- Berk Stefan, ResKorp., IR. Nr. 23, 15. Komp., Ungarn, Bács-Bodrog, Nagybajom, 1889, verw.
- Berlekovits Péter, Inf., IR. Nr. 23, 1. Komp., Ungarn, Bács-Bodrog, Zombor, 1884, verw.
- Bernaeki Johann, ResGeif. TitKorp., IR. Nr. 90, verw.
- Bernat Franz, Inf., IR. Nr. 67, 7. Komp., Galizien, Tarnów, Zabłędza, 1888, tot.
- Bernat Josef, Inf., IR. Nr. 90, 1. Komp., Galizien, Ładcut, Medynia glogowska, 1887, verw.
- Berlea Johann, Inf., IR. Nr. 31, 11. Komp., Ungarn, Nagyküllő, Ezeš, 1893, verw.
- Berze Elek, Inf., k. u. LIR. Nr. 24, 7. Komp., Ungarn, Csik, Csikcsicsó, verw.
- Bialek Josef, IR. Nr. 67, verw.
- Bialoglovski Thomas, Inf., IR. Nr. 90, 3. Komp., Galizien, Przeworsk, Siennów, 1892, verw.
- Blaly Johann, Gefr., IR. Nr. 90, 1. Komp., Galizien, Przeworsk, Budy przeworskie, 1890, tot (7./11. 1914).
- Biber Peter, Inf., IR. Nr. 23, 7. Komp., Ungarn, Bács-Bodrog, Kerény, 1892, verw.
- Bidu Johann, Sapp, SappB. Nr. 12, 2. Komp., verw.
- Bielecki Adalbert, Inf., IR. Nr. 90, kriegsgel.
- Bielecki Franz, Korp., IR. Nr. 90, kriegsgel.
- Bielecki Stefan, Inf., IR. Nr. 90, 2. Komp., Galizien, Cieszanów, Basznia dolna, 1891, verw.
- Bieñ Johann, TitKorp., IR. Nr. 67, 7. Komp., Galizien, Tarnów, 1881, verw.
- Bieniarz Stanislaus, Inf., IR. Nr. 90, 1. Komp., Galizien, verw.
- Biermann Franz, Inf., IR. Nr. 67, verw.
- Biernacki Josef, Inf., IR. Nr. 67, 7. Komp., Galizien, Jasło, Jablonica, 1889, verw.
- Bik Johann, Inf., IR. Nr. 90, verw.
- Biri Elek, Inf., IR. Nr. 67, verw.
- Bliham Ludwig, Inf., IR. Nr. 67, verw.
- Blik Franz, Korp., IR. Nr. 90, verw.
- Billi Johann, Inf., IR. Nr. 67, tot.
- Bindroch Josef, Inf., IR. Nr. 67, tot.
- Birnbaum Abraham, Inf., IR. Nr. 67, 7. Komp., Galizien, Brzesko, 1893, verw.
- Biró János, Inf., k. u. LstIR. Nr. 24, 11. Komp., Ungarn, Hunyad, Petrosény, verw.
- Biró Karl, Gefr., IR. Nr. 67, tot.
- Biró Lajos, Inf., k. u. LstIR. Nr. 24, 11. Komp., Ungarn, verw. (Beilinet sich bei der Komp.)
- Biroszák Jakob, Inf., IR. Nr. 67, verw.
- Birta József, Inf., k. u. LIR. Nr. 24, 10. Komp., Ungarn, tot.
- Bischof Adam, Inf., IR. Nr. 23, 5. Komp., Ungarn, Bács-Bodrog, Gara, verw.
- Bischof Jakob, Inf., IR. Nr. 23, 16. Komp., Ungarn, Bács-Bodrog, Bácszentiván, 1889, verw.
- Bisselt Michael, Kan., PKR. Nr. 36, ResBitt. 6, verw.
- Biszkup Johann, Inf., IR. Nr. 67, verw.
- Bitai György, Inf., k. u. LIR. Nr. 22, 9. Komp., verw.
- Bittner Michael, Korp., IR. Nr. 23, 15. Komp., Ungarn, Bács-Bodrog, Bácsalmás, 1891, verw.
- Bittó József, EinjFreiw. TitGefr., k. u. LIR. Nr. 19, 3. Komp., Ungarn, Baranyau, Csokény, 1882, verw. kriegsgel. (Militärspital, in Aranzjelovac.)
- Blub Jakob, Gefr. TitKorp., IR. Nr. 67, verw.
- Bjedov Sime, ResInf., IR. Nr. 22, 4. Komp., tot (13./11. 1914).
- Bjelem Stefan, Kompflorn., IR. Nr. 67, verw.
- Blaasz János, Gefr., k. u. LIR. Nr. 24, 5. Komp., Ungarn, Nagyküllő, Homoród, verw.
- Blacha Stanislaus, Inf., IR. Nr. 67, 5. Komp., Galizien, Brzesko, Wojnicz, 1888, verw.
- Blachovics Stefan, Gefr., IR. Nr. 23, 8. Komp., Ungarn, Bács-Bodrog, Baja, 1891, verw.
- Blagahán Ferenc, Inf., k. u. LIR. Nr. 22, 10. Komp., verw.
- Blahovszki Josef, Inf., IR. Nr. 67, verw.
- Blaesak Johann, Inf., IR. Nr. 67, verw.
- Blasich Antono, Inf., k. k. LIR. Nr. 37 (LIR. Nr. 6), 7. Komp., Istrien, Parenzo, Portell, 1889, tot (16./11. 1914).
- Blasik Josef, Inf., IR. Nr. 67, 5. Komp., Galizien, Jasło, Niepla, 1888, verw.
- Blasko Johann, Inf., IR. Nr. 67, verw.
- Blasko Mathias, Inf., IR. Nr. 67, tot.
- Blazevich Josef, Inf., k. k. LIR. Nr. 37 (LIR. Nr. 6), 7. Komp., Istrien, Pisino, Dragrevit, 1893, verw.
- Blazinkov Alexander, Inf., IR. Nr. 23, 5. Komp., Ungarn, Bács-Bodrog, Béteq, 1883, verw.
- Blaha Georg, Korp., IR. Nr. 67, tot.
- Blenda György, Inf., k. u. LIR. Nr. 24, 9. Komp., Ungarn, Hátromszék, Keresztvár, verw.
- Blezień Simon, Korp., IR. Nr. 67, 6. Komp., Galizien, Jasło, Lashi, 1887, verw.
- Blha Johann, Inf., IR. Nr. 67, tot.
- Blistyak Franz, Inf., IR. Nr. 67, tot.
- Blistyak Michael, Inf., IR. Nr. 67, tot.
- Blonarowicz Andreas, ResInf., IR. Nr. 90, 3. Komp., Galizien, Jaroslau, Skolozów, 1883, verw.
- Blum, Gefr., IR. Nr. 23, 6. Komp., Ungarn, Bács-Bodrog, verw.
- Blumenberg Hermann, Inf., IR. Nr. 67, tot.
- Bobaly Andrea, Inf., IR. Nr. 67, tot.
- Bober Peter, Inf., IR. Nr. 67, 8. Komp., Galizien, Brzesko, Gnojnik, 1889, verw.
- Bobes Theodor, ErsRes., IR. Nr. 31, 3. ErsKomp., Ungarn, Szeben, Kakasfalva, 1886, tot (12./11. 1914).
- Bochenski Adam, Inf., IR. Nr. 67, 6. Komp., Galizien, Pilzno, 1888, verw.
- Bocher Andráš, Inf., k. u. LIR. Nr. 22, 9. Komp., verw.
- Bocho Johann, ErsRes., IR. Nr. 90, 1. Komp., Galizien, Jaroslau, Radawa, 1884, tot (14./11. 1914).
- Bocewicz Johann, ErsRes., IR. Nr. 90, kriegsgel.
- Boeckal István, Inf., k. u. LIR. Nr. 22, 12. Komp., tot (9./10. 1914).
- Boeško Johann, Inf., IR. Nr. 67, verw.
- Boesker Karl, Hus., IR. Nr. 14, 4. Esk., verw.
- Bođá Inre, Gefr., k. u. LIR. Nr. 24, 9. Komp., Ungarn, verw.
- Bođoll Domokos, Inf., k. u. LIR. Nr. 24, 10. Komp., Ungarn, verw.
- Bodor Béla, Inf., k. u. LIR. Nr. 24, 12. Komp., Ungarn, Hátromszék, Sepsibüksád, verw.
- Bogdán Ferenc, Inf., k. u. LstIR. Nr. 24, 7. Komp., Ungarn, Udvarhely, M. Hermány, 1878, verw.
- Bogdán Péter, Inf., k. u. LstIR. Nr. 24, 10. Komp., verw.
- Borgen Hermann, ErsRes., IR. Nr. 90, 3. Komp., Galizien, Jaroslau, Wysocko, 1893, verw.
- Bogner Alexander, Inf., IR. Nr. 67, verw.
- Bognics Stefan, Inf. TitGefr., IR. Nr. 86, 4. Komp., Ungarn, Bács-Bodrog, Óbecse, 1888, kriegsgel. (NIS.)
- Boguetzki Johann, Inf., IR. Nr. 67, verw.
- Bogusz Johann, Inf., IR. Nr. 90, 1. Komp., Galizien, verw.
- Böhmer Daniel, Inf., IR. Nr. 67, verw.
- Böhmer Josef, Inf., IR. Nr. 67, verw.
- Bohner, Inf., IR. Nr. 23, 8. Komp., tot.
- Bohumesak Johann, Inf., IR. Nr. 67, verw.
- Bolla Josef, Inf. TitGefr., IR. Nr. 31, 11. Komp., Ungarn, Szeben, Szent Erzsébet, 1886, verw.
- Bojanicz Stefan, Inf., IR. Nr. 23, 1. Komp., Ungarn, Bács-Bodrog, Szatapár, 1892, verw.
- Bojarski Demeter, Inf., IR. Nr. 90, verw.
- Bojarski Wasil, ErsRes., IR. Nr. 90, verw.
- Bojda Adalbert, ErsRes., IR. Nr. 90, kriegsgel.
- Bok Johann, Zugsf., IR. Nr. 90, 3. Komp., Galizien, Ładcut, Stare miasto, 1889, verw.
- Bóka Bálint Béla, Inf., k. u. LstIR. Nr. 24, 7. Komp., Ungarn, Udvarhely, H. Almás, 1879, verw.
- Bolay Johann, KompTamb., IR. Nr. 67, verw.
- Bolha Adam, Inf., IR. Nr. 67, verw.
- Boluga Johann, Inf., IR. Nr. 31, 10. Komp., Ungarn, Szeben, Vale, 1889, verw.
- Boluf Franz, Gefr., IR. Nr. 67, 6. Komp., Galizien, Tarnów, 1892, verw.
- Bona Kornél, Inf., k. u. LIR. Nr. 22, 12. Komp., verw.
- Borbát János, Inf., k. u. LIR. Nr. 24, 9. Komp., Ungarn, verw.
- Borbát Lajos, Gefr., k. u. LIR. Nr. 24, 12. Komp., Ungarn, Csik, Kászonyujfalva, tot (21./10. 1914).
- Borbély Johann, Gefr., IR. Nr. 23, 4. Komp., Ungarn, Somogy, Acsa, 1883, verw.

Sl. 2. Str. 8, Verlustliste Nr. 85, 23. prosinca 1914.

Sustavnim pregledom svih 709 svešćića Popisa gubitaka sastavili smo popis Istrana, tj. poginulih, ranjenih i zarobljenih vojnika kojima je kao mjesto rođenja ubilježena Istarska markgrofovija¹², popis koji je vrlo opsežan i obuhvaća oko 13.200 imena, od kojih je oko 2.700 imena poginulih vojnika. No nismo sigurni u potpunost Popisa gubitaka, već su ti brojevi vjerojatno i veći. Iz tog popisa istarskih gubitaka za ovu je priliku izdvojen dio koji se odnosi na Barbance.

Istra je pripadala III. austrijskom vojnom zbornom području sa sjedištem i zapovjedništvom u Grazu, a podređene su mu bile 6. pješačka divizija (Graz) i 28. pješačka divizija (Ljubljana). Istrani (Hrvati, Slovenci i Talijani) su se u najvećem broju novačili u 97. pješačku pukovnicu (97. *Infanterieregiment* - IR), u kojoj su činili oko 50 % efektivna.¹³ Zapovjedništvo pukovnije bilo je u Trstu, a zapovjedništva četiriju bojni bila su: 1. i 2. u Bjelovaru, 3. u Trstu, 4. u Karlovcu. Istrani su u manjem postotku također bili novačeni u 17., 27., 47. i 87. pukovnicu, a i u bojne poljskih lovaca 8., 9., i 20. (*Feldjägerbataillon*), kao i u topničkim postrojbama, te u manjem broju u drugim, pomoćnim postrojbama (opkopari, sanitet, opskrba, transport).

Sve navedene postrojbe bile su dio tzv. Zajedničke vojske (*Gemeinsamearmee*), vojne strukture koja je obuhvaćala cijelu Austro-Ugarsku Monarhiju. Posebno je postojao i sustav teritorijalne vojske, domobranstva, posebno za austrijski dio Monarhije (*k. u. k. Landwehr*) i za mađarski dio (*M. K.*

¹² Istarska markgrofovija (*Markgrofovija Istra – Markgrafschaft Istrien – Margraviato d'Istria – Mejna grofija Istra*), kao dio Austrijskog primorja, obuhvaćala je Istru sa sjevernom granicom od Doline kraj Trsta (*San Dorligo della Valle*) do Kastva i Klane (kapetanat Kopar i kapetanat Volosko – Opatija), te kvarnerske otoke Lošinj, Cres i Krk.

¹³ Pukovnicu je činilo 45 % Slovenaca, 27 % Hrvata, 20 % Talijana i 8 % ostalih (koruških i štajerskih Austrijanaca), no podaci se odnose na cijelo područje novačenja, koje su uz Istarsku markgrofoviju činili Gorička grofovija i Grad Trst (zajedno su tvorili Austrijsko primorje – *Küstenland*), ali i dio Kranjske, današnje središnje Slovenije.

Honvedseg), također ustrojen po pukovnijama (*Landwehrrinfanterieregimente* - LIR).¹⁴ Iako im je izvorno bila namijenjena pomoćna funkcija potpore i zaštite pozadine, već krajem 1914. te su pukovnije bile pridružene zbornim područjima prema teritorijalnom principu, tako da su sudjelovale u vojnim operacijama sa Zajedničkom vojskom i pod jedinstvenim zapovjedništvom. Domicilna istarsko-primorska bila je 5. domobranska pukovnija, sa sjedištem u Puli, koja je bila predviđena za obranu puljske utvrde, ali su njezini dijelovi već 1914. bili upućeni na istočnu i srpsku bojišnicu. Osim toga, Istrani su se u manjem broju novačili i u 3. i 4. domobransku pukovnicu¹⁵, u 22. i 23. domobransku pukovnicu¹⁶, te u 27. i 37. domobransku pukovnicu.¹⁷

Pregledom svih 709 sveščića Popisa gubitaka (*Verlustliste*) pronađeno je 39 imena poginulih i umrlih Barbanaca (Tablica 1.). Za austrijske je uprave početkom XX. stoljeća Općina Barban pripadala Kotaru Pula, a sastojala se od katastarskih općina Barban, Prnjani, Šajini, Kožljani (Gočan) i Rakalj. Danas joj više ne pripada k. o. Rakalj, ali pripada joj k. o. Sutivanac.¹⁸ Na tom su području naselja Barban, Belavići, Bičići, Borini(ći), Bratulići, Rakalj, Hrboki, Kožljani, Hreljići, Kuići, Draguzeti, Glavani, Grandići, Jurićev Kal, Manjadvorci, Orihi, Petehi, Puntera, Prnjani, Raići, Rebići, Rojnići, Šajini. Prema popisu stanovništva iz 1910. ovo je područje brojilo 4.108 stanovnika.¹⁹

¹⁴ Zvonimir FREIVOGEL, *Austrougarska vojska u Prvome svjetskom ratu*, Zagreb 2014, str. 32.-35.

¹⁵ Sjedišta su imale 3. pukovnija u Grazu, a 4. pukovnija u Klagenfurtu.

¹⁶ Sjedište 22. pukovnije bilo je u ukrajinskom Černivcu, ali pukovnija je nadređeno zapovjedništvo imala u Grazu. Sjedište 23. pukovnije bilo je u Zadru.

¹⁷ Sjedište 27. pukovnije bilo je u Ljubljani, a 37. u Gružu kraj Dubrovnika.

¹⁸ U popisu i analizi imena i podataka zadržali smo austrijsku upravnu podjelu, pa na popisu nema imena s područja Sutivanca (koje je pripadalo Općini Žminj), a jesu ona s područja Raklja.

¹⁹ *Spezialortrepertorium der österreichischen Länder. Österreichisch-Illyrisches Küstenland*, Wien, k.k. Statistische Zentralkommission, 1918., str. 52.

U popisu su navedena i ona imena uz koja mjesto rođenja nije navedeno, ako su po svojem obliku moguće istarska, odnosno barbanska. Ako su takvi vojnici pripadali postrojbama u koje su se u većem broju novačili Istrani, vrlo je velika vjerojatnost da se radi o Istranima.

Od 39 imena, za 31 je izrijeком naveden Barban (dva puta u iskrivljenom obliku) kao mjesto rođenja (*Istrien, Pola, Barbana*), dok je to za jednoga (Rojnic Johann) vrlo vjerojatno, iako mu je kao mjesto rođenja navedeno "Rojini" (vjerojatno Rojnići). Preostalih sedam imena nema navedeno mjesto rođenja, ali se po prezimenu može pretpostaviti da su Barbanci (Batelj, Dobran, Glavaš, Hrelja, Trošt), no ta su prezimena poznata i drugdje u Istri, pa se to samo po Popisu gubitaka ne može sigurno tvrditi.

Prilog 1. Popis poginulih Barbanaca

1. Batelj Johann, Inf., IR. Nr. 97, 5. Komp., tot (Juli 1915.).
2. Brgic Johann, LstInf., IR. Nr. 7, 11. Komp., Istrien, Pola, Barbau, 1885., tot (5. IX. 1916.).
3. Camlič Johann, LstInfst., IR. Nr. 97, 1. Komp., Istrien, Pola, Barbana, 1871., gestorben (24. XII. 1917.).
4. Celija Pasqual, Matr. 4. Kl., KMar., Istrien, Pola, Barbana, 1900., gestorben (4. VI. 1918.).
5. Čokan Georg, LstInfst., IR. Nr. 97, Istrien, Pola, Barbana, 1882., tot (16. VI. 1916.).
6. Dobran Anton, Inf., IR. Nr. 97, 12. Komp., tot (11. – 20. VI. 1915.).
7. Družeta Matheo, Inf., IR. Nr. 97, 5. Komp., Küstenland, Pola, Barbana, 1890., tot (Febr. 1915.).

8. Gallebič Anton, Inft., IR. Nr. 7, 4. Komp., Istrien, Pola, Barbana, 1876., tot (24. XI. – 2. XII. 1915.).
9. Glavas Martin, LstInft., k. k. LIR. Nr. 22, 1895., tot (27. VII. 1915.).
10. Glowacz Peter, Inft., k. k. LIR. Nr. 22, 3. Komp., Küstenland, Pola, Barhema, 1895., tot (1. III. – 31. VII. 1915.).
11. Hrelja Johann, Inft., IR. Nr. 97, 7. Komp., tot (10. – 20. IX. 1915.).²⁰
12. Hrelja Johann, Gefr., k. k. LIR. Nr. 5, MGA I, tot (März 1915.).
13. Kontosič Matei, Inft., k. k. LIR. Nr. 22, 7. Komp., Istrien, Pola, Barbana, 1895., tot (16. – 31. VIII. 1916.).
14. Lakovič Anton, LstGefr., IR. Nr. 87, 10. Komp., Küstenland, Pola, Barban, 1895., tot (8. VIII. 1916.).
15. Liverich Josef, Inft., IR. Nr. 97, 1/X. Marschkomp., Istrien, Pola, Barbana, 1895., tot (29. VI. – 12. VII. 1915.).
16. Machorowitsch Johann, Inft., IR. Nr. 7, 10. Komp., Istrien, Pola, Barbano, 1873., tot (11. XI. 1915.).
17. Martinčić Johann, Inft., k. k. LIR. Nr. 4, Küstenland, Pola, Barban, 1897., tot (28. – 31. VIII. 1915.).
18. Matesič Martin, Gefr., IR. Nr. 122, 3. Komp., Istrien, Pola, Barbana, 1894., gestorben (20. VI. 1918.).
19. Pataja Pasqual, LstInft., IR. Nr. 17, 5. Komp., Istrien, Pola, Barban, 1882., gefallen (10. – 30. XI. 1917.).
20. Paus Georg, Inft., IR. Nr. 97, zugeteilt dem IR. Nr. 17, 10. Komp., Küstenland, Pola, Barbana, 1897., tot (21. – 29. XI. 1915.).
21. Paus Mate, ErsRes., k. k. LIR. Nr. 37 (k. k. LIR. Nr. 5), 9. Komp., Küstenland, Pola, Barban, 1893., tot (21. – 30. VI. 1915.).

²⁰ Prezime Hrelja se javlja i drugdje u Istri, pa nije sigurno da se u ova dva slučaja radi o Barbancima.

22. Pekica Josef, Infst., IR. Nr. 97, 5. Komp., Istrien, Pola, Barbana, 1894., tot (8. VIII. 1916.).
23. Pereša Adam, Infst., IR. Nr. 97, zugeteilt dem IR. Nr. 17, 9. Komp., Istrien, Pola, Barbana, 1893., tot (21. – 29. XI. 1915.).
24. Persič Michael, LstInfst., IR. Nr. 47, Küstenland, Pola, Barbana, 1884., tot (22. X. 1915.).
25. Pišken Johann, ErsRes., IR. Nr. 97, 2. Komp., Istrien, Pola, Barbana, 1889., tot (18. – 31. X. 1914.).²¹
26. Prčan Martin, Infst., IR. Nr. 87, RgtStb, Istrien, Pola, Barbana, 1892., tot (18. II. 1915.).
27. Radma Gregor, Infst., k. k. LIR. Nr. 3, 9. Komp., Küstenland, Pola, Barbano, 1897., tot (23. – 28. X. 1915.).
28. Rojnič Jakob, LstInfst., IR. Nr. 97, Istrien, Pola, Barbana, 1873., tot (13. VIII. 1916.).
29. Ronich (Rojnich?) Johann, Infst., IR. Nr. 87, 15. Komp., Küstenland, Pola, Barbano, 1895., tot (31. V. – 24. VI. 1916.).
30. Rojnic Johann, Sapp., SappB. Nr. II in Pettau, Istrien, Pola, Rojimi,²² 1879., gestorben (18. III. 1917.).
31. Ruba Anton, LstInfst., IR. Nr. 17, zugeteilt dem k. k. LIR. Nr. 27, 8. Komp., Istrien, Pola, Barbana, 1897., tot (4. III. 1917.).
32. Tekovič Matthias, LstInfst., IR. Nr. 87, 4. Komp., Istrien, Pola, Barbana, 1896., gefallen (21. – 31. XII. 1918.).
33. Teković Pasqualin, LstInfst., IR. Nr. 47, Küstenland, Pola, Barbano, 1877., tot (14. VIII. 1915.).

²¹ Možda iskrivljeno od Pliško.

²² Vjerojatno iskrivljeno, Rojnići.

34. Trost Jakob, Inf., IR. Nr. 97, 6. Komp., tot (8. – 31. XII. 1914.).²³
35. Trost Martin, Infst., k. k. LstIB. Nr. 155, 3. Komp., Istrien, Pola, Barbana, 1899., gefallen (24. X. 1917.).
36. Trošt Ciril, Inf., IR. Nr. 97, 8. Komp., tot (11. – 21. VI. 1915.).
37. Vale Johann, Infst., k. k. LIR. Nr. 5, 11. Komp., Istrien, Pola, Barbana, 1891., tot (3. VII. 1916.).
38. Valle Michael, Korp., IR. Nr. 87, 3. MGKomp., Istrien, Pola, Barbana, 1893., gefallen (31. VIII. 1917.).
39. Viskovic Alexander, Patrf., k. k. SchR. Nr. 5, Istrien, Pola, Barbana, 1876., gestorben (20. X. 1917.).

Iz Popisa gubitaka, osim podataka o 39 poginulih Barbanaca, saznaju se i podaci o ranjenim i zarobljenim Barbancima, kojih je mnogo više: 91 ranjeniku i 49 zarobljenika.²⁴ U vezi s time valja napomenuti da se kod potonjih neka imena pojavljuju dva ili više puta²⁵, pa bi bilo korektnije govoriti o primjerima negoli o pojedincima. U cjelovitom izdanju svih istarskih imena u Popisu gubitaka bit će i ona vidljiva, na ovom je mjestu dovoljno primijetiti da se za ranjene vojnike ne navode nikakve podrobnosti o mjestu, vremenu ili karakteru ranjavanja, niti gdje se nalaze. Većini zarobljenika

²³ Iako se za jednog Trošta navodi Barban kao mjesto rođenja, ostala dvojica nisu sigurna jer se prezime javlja i drugdje u Istri (Lindar, Pazin, Savičenta, Pomer), pa i šire.

²⁴ Uz ove postoje i 4 primjera ranjenika koji su zarobljeni i vode se kao “verw.,” “kriegsgef.” (svi u Rusiji) i jedan primjer (Jakob Vale, godište 1878.) koji nije opredijeljen – što je vrlo rijedak slučaj – ali kako se uz njega navodi mjesto “Avezzano”, možemo pretpostaviti da je zarobljen vjerojatno na sočanskom bojištu i prebačen u taj logor u središnjoj Italiji kroz koji je po informacijama iz Popisa gubitaka prošlo dvadesetak Istrana.

²⁵ Primjerice, Johann Latin, godište 1882., javlja se prije kao ranjenik (VL br. 313 od 12. XI. 1915.), a onda u Harkovu kao zarobljenik (VL br. 448 od 4. VIII. 1916.).

zabilježena je zemlja zarobljeništva, Rusija (rjeđe Srbija i Italija), a nekima i mjesto, primjerice, Sadonsk, Gouvernement Woronesh, Russland, ili Wolsk, Gouvernement Saratow, Russland itd.²⁶

Ako razmatramo podjelu na ove tri kategorije unutar Popisa gubitaka, možemo zaključiti da udio poginulih Barbanaca (21,2 %) odražava prosjek podataka za cijelu Istru (nešto više od 20 %), dok u usporedbi s regionalnim prosjekom nalazimo više Barbanaca među ranjenicima (gotovo polovica njih svih), a nešto manje među zarobljenicima (26,6 %).

Poput ostalih Istrana, i Barbanci su najviše novačeni u 97. pješačku pukovniju. To pokazuje i broj poginulih koji su pripadali toj postrojbi: 14 osoba, odnosno dobra trećina svih umrlih Barbanaca. I među ranjenicima (27) i zarobljenicima (15) najviše ih je pripadalo 97. pješačkoj pukovniji. Ostalih 25 poginulih Barbanaca pripadalo je raznim drugim postrojbama, njih čak 14, među kojima najviše (5) 87. pješačkoj pukovniji, dok su po 3 vojnika poginula u 7. pješačkoj i 22. domobranskoj pukovniji, a po 2 vojnika u 5. (što se može smatrati dosta niskim brojem s obzirom na 12 ranjenih i 13 zarobljenih vojnika koji su bili u toj postrojbi, no to je ipak unutar parametara za cjelovite istarske podatke) te 17. i 47. pješačkoj pukovniji. Zanimljivo je da unutar 97. pješačke pukovnije broj umrlih Barbanaca dostiže skoro broj zarobljenika, dok ga u 87. čak glatko nadomašuje. S druge strane samo je jedan Barbanac umro u Ratnoj mornarici, radi se o tek 18-godišnjem Paskvalu (Pasquale) Celiji koji je preminuo pred sam kraj rata (4. VI. 1918.), dva tjedna prije pozornika Martina Matešića koji se u Popisu gubitaka bilježi kao posljednji poginuli Barbanac.

Datum smrti se inače koncentrira u tri dosta jasno izdvojena razdoblja (Grafikon 1.). Prvu koncentraciju nalazimo u ljeto-jesen 1915., kada je umrlo gotovo 40 % svih poginulih Barbanaca za vrijeme Prvog svjetskog rata. Budući da ne raspoložemo s podacima o mjestu smrti, koncentracija

²⁶ David ORLOVIĆ, "Soldati austro-ungarici", v. bilj. 287.

u to razdoblje može se u njegovoj ranoj fazi tumačiti protuofanzivom na galicijskom bojištu i bitkom za Lemberg (Lavov), a kao mjesto pogibije isto su mogući i srpska bojišnica te Kras. U kasnom proljeću i ljeti 1916. poginulo je 8 Barbanaca, što se može povezati sa sočanskim bojištem i bitkom za Goricu. Treća se koncentracija (5 slučajeva smrti) bilježi u jesen-zimu 1917., što bi se trebalo nadovezati na sam završetak sočanskih bitaka i pomicanje ratne crte talijanskog bojišta prema zapadu. U sva ta tri "vala" intenzivnih borbi sudjelovali su barbanski pripadnici 97. pješачke pukovnije koja se na tim ratištima tada zaista i nalazila. Ako gledamo po godinama, onda je jasno da je gotovo polovica svih Barbanaca poginula u 1915., što je znatno više od istarskog prosjeka jer je od svih poginulih istarskih vojnika u drugoj godini rata umrlo njih oko 35 %.

Po starosti se barbanski vojnici nisu puno razlikovali od prosječnog istarskog vojnika. Oni su u ratu u prosjeku umirali u dobi od 26,8 godina²⁷, što je samo za nekoliko mjeseca manje od istarskog prosjeka. Ranjeni Barbanci su bili za otprilike godinu dana stariji od poginulih, a zarobljeni za dvije. Čak je pet Barbanaca umrlo odmah nakon novačenja u 19. godini starosti, a jedanaest ih je imalo između 20 i 22 godine, što ukupno čini 41 % svih umrlih za vrijeme rata. Osim dva slučaja, svi su ovi mladi vojnici poginuli između lipnja 1915. i listopada 1917., a čak njih dvanaest u samo jednoj godini dana (od lipnja 1915. do lipnja 1916.).²⁸ Osim već spomenutog mornara, jednog dopunskog rezervista i jednog pozornika, svi su bili obični pješaci.²⁹ U širokom dobnom razdoblju od 23 do 40 godina poginulo je trinaest barbanskih vojnika, a njih

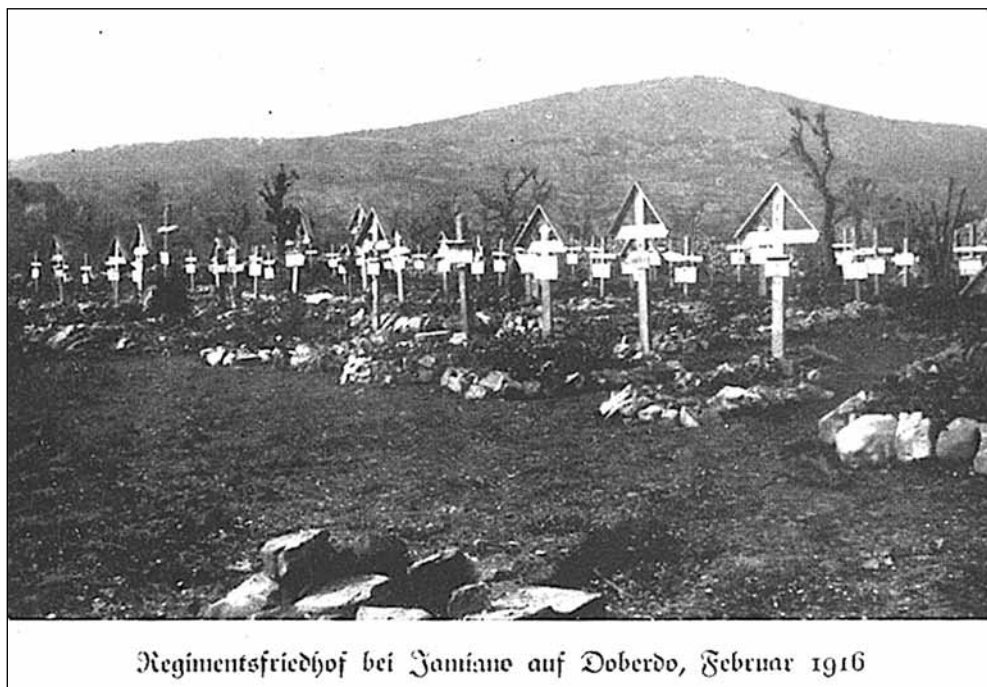
²⁷ U šest primjera nije zabilježena starost, odnosno godina rođenja, pa se ovi podaci ne smiju uzeti kao apsolutni.

²⁸ To valja ako kod vojnika za koje nije točno određen datum smrti uzmemo, u rasponu, onaj kasniji.

²⁹ I inače su poginuli barbanski vojnici po šarži bili pješaci u 77 % slučajeva, što je nešto više od istarskog prosjeka (oko 65 %). Među ranjenim Barbancima je postotak pješaka bio čak viši od 83 %.

četiri imalo je više od 40 godina. Najstariji poginuli Barbanac bio je Johann Camlić, pučko-ustaški pješak 1. satnije 97. pješačke pukovnije, koji je s 46 godina umro na Badnjak 1917.

Ukupno gledano, najviše su stradale generacije 1893. (3), 1895. (6) i 1897. (4 slučaja smrti). Najveći teret rata su dakle podnijeli samo neki naraštaji, ako znamo da je gotova polovica svih poginulih Barbanaca bila rođena između 1893. i 1897., što je – kao naravno i drugdje – utjecalo i na poslijeratni prirodni prirast. Ako uključimo i ranjenike i zarobljenike, dolazimo do zaključka da je 36 % Barbanaca generacijski pripadalo četveroljeću 1892. – 1895. Na taj je podatak utjecala i činjenica da se od godišta 1896. nadalje ne bilježi niti jedan primjer zarobljenog barbanskog vojnika, a to je trend koji se u nešto manjoj mjeri može primijetiti i na istarskoj razini.

Sl. 3. Vojno groblje na sočanskoj bojišnici, veljača 1916.

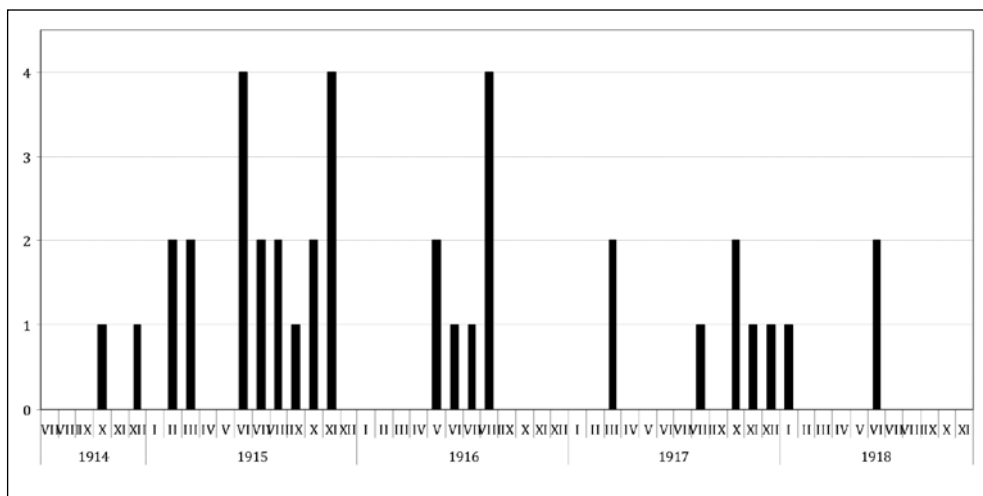
Da bi nam svi ovi brojevi mogli poslužiti kao dobar pokazatelj demografske slike i da bismo saznali koji su realan utjecaj imali na ukupno stanovništvo, pokušali smo procijeniti koji je udio Barbanaca poginuo (bio zarobljen i ranjen) na raznim ratištima. S obzirom da nam nije poznat točan broj unovačenih Barbanaca, pokušali smo do tog podatka doći procjenom tako da smo, na osnovi popisa stanovništva iz 1910., izračunali udio muških Istrana u dobi od 18 do 42 godine i taj koeficijent primijenili na Barban za vrijeme rata. Na pokrajinskoj razini (bez grada Pule) svi muškarci u toj starosnoj grupi čine 30,2 %³⁰ ukupnog muškog stanovništva pa vjerojatno ni u općini Barban, usprkos specifičnosti seoske sredine, ta stopa nije mogla puno odstupati.

Ova nam procjena tako pokazuje kako je u Barbanu udio poginulih vojnika s obzirom na istarski prosjek znatno viši. U Barbanu je na potencijalnih 1.000 moguće unovačenih osoba poginulo gotovo njih 62, odnosno svaki šesnaesti Barbanac, dok je na pokrajinskoj razini umrlo 35 osoba od tisuću, odnosno nešto više nego svaki trideseti moguće unovačeni Istranin (Tablica 2.). I što se tiče ranjenika (144) i, u manjoj mjeri, zarobljenika (78 na tisuću novaka), doprinos Barbanaca bio je znatno veći od istarskog prosjeka. Ukupno možemo reći da je za vrijeme rata skoro svaki treći unovačeni Barbanac

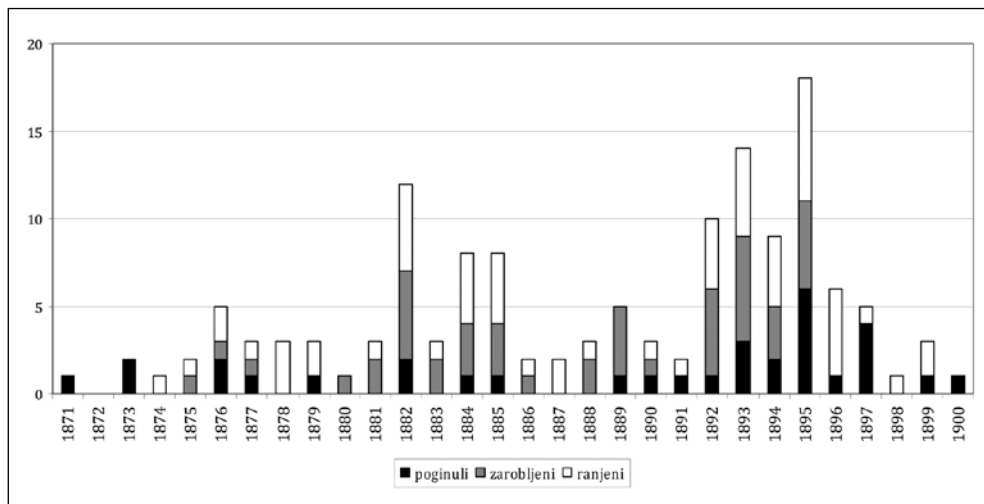
³⁰ Stopa svih Istrana u toj dobnoj skupini bila je 35,7 % (usp. „Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern“, 3. Heft des ersten Bandes: Die Alters- und Familienstandsgliederung und Aufenthaltsdauer, *Österreichische Statistik*, Neue Folge, 1. Band, 3. Heft, Tabellen, Wien, k.k. Statistische Zentralkommission, 1914., str. 21.-22., 42.-43., 54.-55.). Na taj je podatak značajno utjecao grad Pula u kojem je zbog svoje specifičnosti udio muškarca između 18 i 42 godine činio čak 61,5 %, dok je u ostalim dijelovima Istre taj postotak znatno niži (primjerice, u porečkom kapetanatu 30,8 %, u pazinskom 27,2 % itd.). U svakom slučaju potrebno je brojeve koji se odnose na udio umrlih u pripadajućoj tablici uzeti s velikom rezervom jer sigurno nisu baš svi muškarci unovačeni, a s druge strane u Popisima gubitaka pojavljuju se i osobe starije od 42 godine, što smo mogli primijetiti i u slučaju Barbana. Osim toga, demografska se slika u tih nekoliko godina, između popisa i rata, mogla promijeniti, mada je to u Barbanu moglo biti tek u manjoj mjeri.

poginuo, ranjen ili zarobljen. Ako uzmemo u obzir sve muško stanovništvo, vidimo da je gotovo svaki jedanaesti stanovnik Barbana upisan u Popis gubitaka, a skoro svaki pedeseti je i poginuo.

Iznosi ovih stopa, posebno kod poginulih, trebaju se u svakom slučaju smatrati minimalnima jer, kako smo već napomenuli, Popis gubitaka sigurno ne prikazuje stvarni apsolutni broj umrlih vojnika, ali svakako pruža mogućnost usporedbe unutar istarskih upravnih područja. Na temelju toga se može bez dvojbe tvrditi da je doprinos Barbanaca u Prvom svjetskom ratu bio, iz svih aspekata, vrlo visok.

Grafikon 1. Poginuli Barbanci prema datumu smrti, apsolutni brojevi
(Izvor: *Verlustliste* (1914. – 1919.), obrada)

Grafikon 2. Barbanci prema godištu, apsolutni brojevi
(Izvor: *Verlustliste* (1914. – 1919.), obrada)

kategorija	moguće unovačeni		svi muškarci	
	Barban	Istra	Barban	Istra
poginuli	61,9	35,2	18,7	12,6
zarobljeni	77,8	58,3	23,5	20,8
ranjeni	144,4	77,7	43,6	27,7
ranjeni/zarobljeni	6,3	3,8	1,9	1,4
nepoznato	1,6	0,1	0,5	0,0
UKUPNO	292,1	175,0	88,2	62,5

Tabl. 2. Udio Barbanaca i Istrana po kategorijama, procjena u promilima
(Izvor: *Verlustliste* (1914. – 1919.), obrada)

Militari del territorio di Barbana deceduti nella Prima guerra mondiale in base alla Lista delle perdite dell' i. r. Ministero della Guerra (1914-1918)

Riassunto

In ambito al progetto di trascrizione dei nomi degli Istriani presenti nelle *Verlustliste* (Lista delle perdite) dell'esercito austro-ungarico viene qui proposto un saggio relativo ai militari di Barbana morti (ma anche feriti e imprigionati) nel corso della Prima guerra mondiale. Dai dati emerge come anche i barbanesi fossero per lo più inquadrati nel 97° Reggimento fanteria, come morirono soprattutto in tre precise ondate (specie nell'estate-autunno 1915) riconducibili ad altrettanti eventi bellici, come la loro età media alla morte fosse di quasi 27 anni e come le generazioni più coinvolte fossero quelle incluse tra il 1893 ed il 1897. Dai dati emerge soprattutto il notevole sacrificio di Barbana, sicuramente superiore alla media regionale. Si tratta in sostanza di un primo tentativo di togliere dall'oblio un evento rimasto per troppo tempo ai margini della storiografia istriana con l'auspicio che possa essere prossimamente estesa anche ad altre realtà istriane.

POLITIČKE PRILIKE U OPĆINI BARBAN OD 1919. DO 1921.

dr. sc. Stipan Trogrlić, znanstveni savjetnik,

Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Zagreb – Područni centar Pula,

Leharova 1, 52100 Pula,

e-mail: Stipan.Trogrlic@pilar.hr, stipan.trogrlic@gmail.com

Izvorni znanstveni rad

U članku se donosi nekoliko informacija o političkim zbivanjima na području mjesne općine Barban u vrijeme dvogodišnje vojne vlasti 1919. – 1920. i u prvoj godini uspostave civilne vlasti, nakon potpisivanja Rapallskog ugovora u studenom 1920. Vrijeme vojne vlasti obilježeno je primjetnim nastojanjem dokazivanja navodne umjetne slavenizacije općine, što bi pod hitno trebala ispraviti vojna vlast talijanizacijom, po njezinom tumačenju, većinom nacionalno neopredjeljenog stanovništva. U godini 1921. zbila su se dva nacionalna i revolucionarna događaja, Labinska republika i Proštinska buna. U oba je primjetno sudjelovanje Barbanaca. U prvom su bili „logistika“, prikupljali su pomoć rudarima, dok su se u drugom izravno pridružili pobuni proštinskih seljaka.

Ključne riječi: Općina Barban, vojna vlast, civilna vlast, Labinska republika, Proštinska buna

Parole chiave: Comune di Barbana, potere militare, potere civile, Repubblica d'Albona, tumulto del Prostimio

I. Uvod

Bezuvjetna kapitulaciju Austro-Ugarske 3. studenog 1918. značila je početak kraja ove višenacionalne srednjoeuropske države. Na ruševinama Austro-Ugarske nastaju nacionalne države: Austrija, Mađarska, Čehoslovačka, Država Slovenaca, Hrvata i Srba (SHS). Završetak rata, kako to obično biva, otvorio je Pandorinu kutiju teritorijalnih zahtjeva sila pobjednica prema pobijeđenima. Nekadašnja austro-ugarska pokrajina Austrijsko primorje (Küstenland, Littorale Austriaco), dijelom kojeg je bila i Istra, obećana je Italiji, uz druga austrijska i njemačka područja, tajnim Londonskim ugovorom 1915. Procjenjujući da je trenutak da u budućim mirovnim pregovorima stekne „prednost posjedovanja“, Italija je započela s vojnim zauzimanjem Istre, ne vodeći računa da je područje Istre, na temelju odluke Narodnog vijeća u Zagrebu, u radu kojeg su sudjelovali i predstavnici Istre, te odluka mjesnih narodnih vijeća u Istri, ušlo u sastav Države SHS. Suočena sa sve agresivnijim talijanskim vojnim nastupom, ali i sve izrazitijim srpskim pretenzijama prema svojem teritoriju, Država SHS prihvatila je bezuvjetno ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom u jedinstvenu državu, Kraljevinu, Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), na čelu s dinastijom Karadorđevića.¹

Talijanska vojska na dan kapitulacije Austro-Ugarske ulazi u Trst, ukida austrijsko Namjesništvo kao vrhovni organ vlasti na području Austrijskog primorja i uspostavlja privremeni organ vojne administracije (Gubernij), koji je imao i funkcije civilne vlasti, nadležan za čitavo područje Julijske Venecije i dijela Tršćanskoga krasa. U srpnju 1919. Gubernij je zamijenjen Generalnim civilnim komesarijatom za Julijsku Veneciju u Trstu (1919. – 1922.). Njegova teritorijalna nadležnost podudarala se s

¹ Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije (1918 – 1991). Hrvatski pogled*, Zagreb 1998., str. 62.-63.

nadležnošću prethodnoga Gubernija, a i predmet njegove nadležnosti bio je identičan s onim austrijskog Namjesništva. Još su bili na snazi austrijski zakoni, a talijanski su uvođeni postupno. Generalni civilni komesarijat bio je hijerarhijski potčinjen Središnjem uredu za Nove provincije osnovanom u Rimu, a ovaj Predsjedništvu Vlade. Zadaća mu je bila postupno uključivanje novoanektiranih područja u talijanski ustavni sustav.²

Pregovori delegacija Kraljevine Italije i Kraljevine SHS oko utvrđivanja granice vođeni su u Italiji, najprije 11. svibnja 1920. u Pallanzi, zatim od 5. do 16. srpnja 1920. u Spa, te, zaključno, od 8. do 12. studenog 1920. u Rapallu. Prema sporazumu potpisanom 12. studenog 1920. u Rapallu, Italiji su pripali cijela Istra (bez jednog dijela Kastavštine), otoci Cres, Lošinj, Lastovo, Palagruža i uz njih okolni otočići te Zadar s najbližom okolicom. Nešto kasnije, Rimskim ugovorom od 27. siječnja 1924., Italija je stekla i Rijeku s bližom okolicom.³ Za anektirane nekadašnje austrijske posjede na svojoj istočnoj granici, grofovije Goricu i Gradišku, grad Trst s okolicom, dijelove Kranjske i Koruške, Istru s Kvarnerskim otocima (osim otoka Krka), Italija je već od ranije, s jasnim teritorijalnim zahtjevom, upotrebljavala naziv Venezia-Giulia (Julijska Venecija).⁴

² DRŽAVNI ARHIV U PAZINU, Fond Civilnog komesarijata u Pazinu (dalje: HR-DAPA-453), kut. 2, Affari militari, Atti senza numero 1919.-1920., Esercito italiano-Comando supremo, Ufficio ordinamento e mobilitazione, N 94406di prot. R. S, Roma, 30. luglio 1919.

³ *Istarska enciklopedija*, ured. Miroslav Bertoša i Robert Matijašić, Zagreb 2005., natuknica Darka DUKOVSKOGA, str. 676.

⁴ U hrvatskoj javnosti taj naziv se smatrao koliko neumjesnim toliko i povijesno neutemeljenim jer Venecija nikad nije dominirala ne samo cijelim područjem Julijske Venecije nego ni cijelom Istrom. „Neumjestan naziv“, *Pučki prijatelj*, god. XXI., br. 5, Pazin, 30. siječnja 1920., str. 3.

II. Prvi nastupi talijanske vojne vlasti

U žrvnju visoke politike i velikih poslijeratnih lomova našla se i mala istarska mjesna općina Barban, u sastavu koje su se tada nalazila ova naselja: Belavići, Bičići, Borinići, Bratulići, Rakalj, Hrboki, Kožljani, Hreljići, Kujići, Draguzeti, Glavani, Grandići, Jurićev Kal, Manjadvorci, Melnica, Orihi, Petehi, Puntera, Prnjani, Rajki, Rebići, Rojnići i Šajini.⁵ Radi se o austrijskom popisu okruga, mjesnih i katastarskih općina te naselja iz 1910., koji je u pogledu područja i ovlasti općina bio na snazi za vrijeme talijanske vojne vlasti, pa sve do 1923. kada je fašistička vlast dekretom br. 53 i 54 od 18. siječnja 1923. te dekretom br. 93. od 21. siječnja odredila administrativnu podjelu u „novim pokrajinama“. Naime, pitanje unifikacije područja koja su pripala Italiji Rapalskim ugovorom nije bilo riješeno proširivanjem talijanskog ustava na ta područja kraljevskim dekretom br. 1902., od 30. prosinca 1920.⁶

Političko odjeljenje pomorske utvrde u Puli dostavlja vojnom zapovjedništvu 6. veljače 1919., znači samo nekoliko mjeseci nakon talijanske okupacije Istre, Izvješće o političkim prilikama u Općini Barban, koje je zanimljivo iz više razloga. Prema Izvješću općina je poprimila „slavensko obilježje“, a to je posljedica ustrajne i uporne slavenizacije u doba austrijske vlasti, a ne toga što bi po sebi bila slavenska. Samo desetak obitelji otvoreno pokazuje svoje talijanstvo, dok se ostale ne izjašnjavaju kao Hrvati, zbog čega će ih se lako talijanizirati. U tom poslu značajno mjesto treba imati talijanska politička promidžba, ali i ona socijalnog karaktera, u smislu pomoći siromašnom i ratom osiromašenom stanovništvu. I jedno i drugo izostalo je

⁵ *Cadastre national de L' Istrie d' apres le Recensement du 1-er Octobre 1945.*, Sušak 1946., str. 103.-119.

⁶ Milivoj KORLEVIĆ, „Uprava i sudstvo u Istri od 1918. do 1945.“, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. II., Rijeka 1954., str. 21., 62.

zbog potpune prometne izolacije općine.⁷

U Izvješću je posebno apostrofirano ponašanje tajnika općine Mirka Čubrinića, koji vodi općinsku upravu, a načelnik to ne može jer je skoro nepismen. Čubrinićevo ponašanje, ako i nije otvoreno neprijateljsko, daleko je od prijateljskog. Od njega su se često čule riječi: „Hrvat sam i ne mogu nikako postati Talijan. O poslijeratnom uređenju Istre još nije izrečena posljednja riječ“. Ovakvo ponašanje, ističe Izvješće, zacijelo neće olakšati talijanizaciju ovog kraja. Na tragu prototalijanskog djelovanja je i skidanje talijanske zastave s kuće Alojzija Battiste, kapelana u Hreljićima, i njezino spaljivanje. Izvješće postavlja pitanje je li ovom događaju kumovalo ponašanje tajnika općine Čubrinića, koji često napušta Barban pod izgovorom da je to zbog službe. Iako nije eksplicitno rečeno, jasno je da se u njegovom čestom izbjivanju iz općine vidi više neobavljanje profesionalnih poslova nego obilazak sela radi širenja hrvatske promidžbe. Čubrinić zbog svojeg osobnog ponašanja, nedovoljno moralnog (ne navodi se u čemu bi bilo to nedovoljno moralno ponašanje), i zbog neprihvatanja nove talijanske vlasti, treba biti udaljen s mjesta tajnika i zamijenjen s drugim koji poznaje hrvatski. Zapovjedništvu posade u Barbanu i tamošnjim Talijanima treba pomoći, a najbolja pomoć bit će udaljšavanje tajnika Čubrinića, stoji u zaključku Izvješća.⁸

Informacije o ponašanju Čubrinića Političkom odjeljenju pomorske utvrde u Puli dostavili su službenik općine Barban Ivan Malabotić (Giovanni Malabotti), Fabio Gersetti iz Poljoprivrednog ureda u Puli i Angelo Colombo, pokrajinski tajnik za pomoć i promidžbu u Puli.⁹ Uskoro je „nepodobni“

⁷ DRŽAVNI ARHIV U PAZINU, Fond civilnog komesarijata u Puli (dalje: HR-DAPA-60), kut. 4, Općinska administracija 1919. – 1920., Comando della piazza forte maritima di Pola, Ufficio politico, Pola, 6. febbraio 1919.

⁸ Na istome mjestu.

⁹ Na istome mjestu.

Čubrinić maknut s mjesta tajnika, a na njegovo mjesto je doveden spomenuti Malabotti.

O uključivanju dijela talijanskog klera u politička zbivanja, tj. program talijanizacije Crkve u Istri, neposredno poslije talijanske vojne okupacije, svjedoče dva izvješća Giovannija Quincija, mornaričkog kapelana u pomorskoj bazi u Puli, upućena 6. i 22. veljače 1919. markizu Villafranchi, civilnom povjereniku u Puli. U njima Quinci piše: „(...) Hitno treba tražiti od biskupske kurije u Poreču da izda odredbe, koje će prisiliti župnike i kapelane da u služenju mise i dijeljenju sakramenata umjesto hrvatskog koriste latinski jezik, jer su to liturgijske funkcije, te da propovijedi drže na talijanskom. Za Quincija su dva razloga zbog kojih traži uvođenje propovijedi na talijanskom. Na misu dolaze talijanske obitelji i vojnici, a Slaveni, posebice muškarci, dobro razumiju i govore talijanski. I u kasnijem opravdavanju zahtjeva za uvođenjem propovijedi na talijanskom jeziku ponavljat će se navedena dva razloga. Quinci se ne libi i poimence navesti župnike koje zbog njihova proslavenskog djelovanja treba premjestiti, odnosno „ukloniti“. To su: Jakov Cecinović, upravitelj Župe Barban, Dimitrije Ćurković, župnik u Krnici, Franjo Livić, župnik u Filipani, Antun Nikolić, župnik u Loborici te Alojzije Višković, župnik u Valturi.¹⁰ Bio je to prvi, neslužbeni, popis nepodobnih hrvatskih svećenika.

Za barbanske Hrvate nepovoljna je stvar, ne samo duhovno-pastoralna nego i nacionalno-politička, bila ta da su kapelanije Župe Barban Šajini i Sveta Marija u Hreljićima od kraja 1919. bile bez kapelana. Zanimljivo je da, prema pisanju *Pučkog prijatelja*, o dvjema kapelanijama pastoralno brine župnik Filipane Franjo Livić, „koji se ne žaca ni blata, ni snijega ni leda samo da pomogne narodu“.¹¹ Opravdano je pretpostaviti da je isticanje Livića

¹⁰ Danilo KLEN, *Neki dokumenti o svećenstvu u Istri između dva rata*, Zagreb 1955., str. 8.-9.

¹¹ „Iz Filipanščine“, *Pučki prijatelj*, god. XXI., br. 2, Pazin, 9. siječnja 1920., str. 3.

kao „narodnog svećenika“ nastalo na tragu njegova javnog suprotstavljanja talijanskoj vlasti, dok se barbanski župnik Jakov Cecinović, koji je trebao, a vjerojatno se i skrbio o navedene dvije kapelanije, politički primirio. U izvješću karabinjerske postaje u Puli, vezano uz Cecinovićeve karakteristike prigodom njegova natječaja za župnika u Barbanu, piše da se već „duže vrijeme drži vrlo rezervirano i pokazuje udaljavanje od politike.“¹² Na školi Družbe sv. Ćirila i Metoda u Svetoj Mariji od Zdravlja u Hreljićima naziv škole i njezina osnivača premazan je bijelom bojom. Time su premazivači s jedne strane nastojali prekriti „crninu današnjih dana“, a s druge su najavili sudbinu hrvatskih škola u Istri.¹³

III. „Proslava“ potpisivanja Rapallskog ugovora

Nakon potpisivanja Rapallskog ugovora, kojim je i formalno-pravno Julijska Venecija postala sastavni dio Kraljevine Italije, talijanskoj je civilnoj, izvana građansko-liberalnoj vlasti bilo stalo da se u proslavu tog „povijesnog događaja“ uključi i Katolička crkva s ovog područja. Naime, na taj način izražena podrška dolasku Italije učvršćivala je njezinu poziciju i davala legitimitet u „novooslobođenim“ krajevima.

Jakov Cecinović, kapelan u Šajinima poslije smrti barbanskog župnika Dinka Pindulića 1917. imenovan je upraviteljem Župe Barban.¹⁴

¹² ARHIV POREČKE I PULSKE BISKUPIJE (dalje: APPB), Kaptol Barban, kut. 9B, fasc. II/2, Carabinieri reali di Trieste, Compagnia di Pola, br. 18/7, Pola, 23. marzo 1923.

¹³ „Iz Filipanščine“, *Pučki prijatelj*, nav. dj., str. 3.

¹⁴ APPB, Kaptol Barban, kut. 9B, Kaptol Barban II/2, Biskupski ordinarijat Poreč, br. 2250/1-17, od 16. prosinca 1917.

Svjestan „težine bremena“ koje preuzima, novi upravitelj župe nada se da će opravdati povjerenje Ordinarija. Iznosi ukratko planove i moguće poteškoće u radu.¹⁵ Teška srca prihvatio je obvezu crkvene proslave formalno-pravnog priključenja Istre Kraljevini Italiji poslije potpisivanja Rapallskog ugovora u studenom 1920. Pretpostavljao je da će se za vrijeme liturgije tražiti blagoslov talijanske trobojnice, a budući da u obredniku nije bilo obrasca za navedeni slučaj, postojao je samo onaj za blagoslov zastava crkvenih udruženja, Cecinović je pitao Ordinarijat: “Kakav se obrazac upotrebljava kod blagoslova svjetovnih zastava?”¹⁶ Iz Ordinarijata je dobio obrazac u kojem na početku stoji “Blagoslovi Gospodine ovu zastavu talijanskog naroda”. Daljne formulacije najvjerojatnije su identične s onim iz blagoslova crkvenih zastava.¹⁷ Možemo samo pretpostaviti kako se upravitelj barbanske župe osjećao dok je izgovarao blagoslov zastave za koju je vjerovao da se ipak neće vijoriti u Istri.

Diljem Istre civilne i crkvene proslave trebale su se održati tijekom veljače i ožujka 1921. U svezi proslave zapovjedništvo karabinjerske postaje u Rovinju uputilo je 26. ožujka 1921. zapovjedništvu Vojnog odjela u Puli zamolbu da se, zbog „izvannrednih događaja u labinskom rudniku, u kojem radi oko 50 slavenskih radnika iz Barbana“, a koji bi mogli utjecati na proslavu ujedinjenja ili izazvati napade na skladišta namirnica, zapovjedniku karabinjera stavi na raspolaganje šest vojnika-pješaka te da se o tome obavijesti općinska vlast. Vojnici bi ostali u Barbanu sve dok se prilike u Labinu ne vrate u normalno stanje“.¹⁸ Iz zapovjedništva kraljevskih karabinjera u Trstu, odjeljenja u Puli,

¹⁵ APPB, Kaptol, Barban, kut. 9B, Kaptol Barban II/2, Pismo Jakova Cecinovića Ordinarijatu u Poreču, Šajini, 24. prosinca 1917.

¹⁶ APPB, Kaptol Barban, kut. 9B, Kaptol Barban II/2, Župni ured Barban, broj 154, od 22. ožujka 1921.

¹⁷ APPB, Kaptol, Barban, kut. 9B, Kaptol Barban II/2, Biskupski ordinarijat Poreč, 25. ožujka 1921.

¹⁸ HR-DAPA-60, kut. 25, Agitazione Barbana, C-12 1921., Carabinieri reali di Trieste, Compagnia di Rovigno, No. 15/42 di prott., Rovigno, 25. marzo 1921.

istog dana (26. ožujka) stigao je odgovor da će zapovjedništvo na dan proslave poslati četu pješaka u Barban.¹⁹

IV. Epizoda iz vremena Labinske republike

Pobuna rudara u rudnicima Krapnu, Vinežu i Štrmcu te separaciji Štalija i proglašenje rudarske samouprave 8. ožujka 1921., događaji poznati kao Labinska republika, te nekako istovremeno buna seljaka na Proštini, oba događaja, uz revolucionarno-klasni karakter, imala su i nacionalni – pobuna protiv talijanske vlasti koja benevolentno gleda na sve agresivniji nastup fašizma prema Slavenima (Hrvatima i Slovencima) u Istri, utjecat će na zbivanja u 10-ak km udaljenom Barbanu i na Barbanštini. Stanovnici Općine Barban nastojali su, na prvome mjestu, pružiti pomoć pobunjenim rudarima prikupljanjem hrane, kako bi ovi istrajali u pobuni. Karabinjerska postaja u Barbanu i njezin „revni“ zapovjednik Francesco Masolli, kada su doznali za prikupljanje hrane za rudare, odmah su se stavili u akciju privođenja onih koji su to činili. Dolazilo je do dramatičnih situacija u kojima su barbanski seljaci napadali i razoružavali organe gonjenja, pa je karabinjerskoj postaji u Barbanu stigla pomoć karabinjera iz Vodnjana, Labina i Pule, kao i jedan odred vojske. Vojno-policijske snage trebale su smiriti situaciju i privesti pravdi pobunjenike.²⁰

Ovdje donosimo jednu epizodu iz tih zbivanja u Barbanu u kratkom

¹⁹ HR-DAPA-60, kut. 25, Agitazione Barbana, C-12 1921., Legione territoriale dei carabinieri reali di Trieste, Divisione di Pola, No. 210/35 di protocollo-Div. 3 a, Pola, 26 marzo 1921.

²⁰ Herman BURŠIĆ, „Barban 1921. godine“, u: *Barban i Barbanština*, ured. Mario Kalčić, Pula 1976., str. 93.-95.

vremenu od 29. ožujka do 1. travnja 1921. Nakon što je financijski brigadir Giuseppe Nadile 29. ožujka uhitio nekog neznanca koji je tog dana došao u Barban, stvari su se dodatno zaoštrile. Na vijest o uhićenju predstavnici rudara iz Krapna su požurili u Barban, iz čega se može zaključiti da je uhićenik bio rudar, tražeći njegovo puštanje iz zatvora. Predstavnici civilne, policijske i vojne vlasti ocijenili su da bi zadržavanje zatvorenika zaoštrilo situaciju pa su prihvatili zahtjev rudara i oslobodili uhićenika. Očekivanja da će ovakvo rješenje donijeti mir u Barban nisu se ostvarila. Naime, 29. ožujka navečer u Barban su ponovno došli predstavnici rudara na čelu s Giovannijem Pipanom, predsjednikom Federacije rudara Labina, tražeći od brigadira Nadalija da prestane s progonom rudara. S obzirom da su im tajnik općine Malabotti i brigadir karabinjera Massoli rekli da nikad nije bilo „uhićenja radi uhićenja“ te da ubuduće Nadali neće vršiti politička uhićenja, predstavnici rudara, zadovoljni obećanjem, otišli su u jednu barbansku gostionicu. Tu su se uz pršut, vino i pjesmu zadržali do 20 sati. U gostionicu je među rudare došao tajnik općine Malabotti. Razgovarao je s Pipanom, koji je izjavio da će svi odmah napustiti gostionicu jer on ne može ostaviti na cjedilu 2.000 samih rudara. Dobivši garanciju Malabotti je svratio u ured i oko ponoći se vratio kući.²¹

Malabotti je sutradan, 30. ožujka, doznao da se Pipan nije vratio u Labin nego je prenoćio u vili u obližnjoj Punteri. Ujutro oko 10 sati u Barban su stigli neki seljaci, koji inače u Barban dolaze samo nedjeljom ili blagdanom, pozvani od rudara, a oko 11 sati pojavio se i Pipan i sa svojim pristašama zaputio se prema „placi“ u pratnji malog broja ljudi. Na placi su dva karabinjera „s mnogo takta“ nastojali uvjeriti Pipana da do povratka njihova zapovjednika ne mogu dopustiti održavanje bilo kakvog skupa. Uskoro se tu našao tajnik

²¹ HR-DAPA-60, kut. 25, Agitazione Barbana, C-12 -1921, Municipio di Barbana, No 544/1, Barbana, 30. marzo 1921.

Malabotti. Pipan mu je rekao da on može spriječiti neželjeni spor ako mu dozvoli da kaže nekoliko riječi. Malabotti je prihvatio da Pipan održi govor, ali pod uvjetom da mu dostavi pisanu izjavu da će se u govoru suzdržati od bilo kakvog stranačkog ili nacionalnog govora. Budući da je dobio traženu izjavu, Malabotti je dopustio Pipanu da održi govor.²²

U Izjavi potpisanoj od Pipana, tajnika Federacije rudara u Labinu, i Angela Pasa, delegata te Federacije, stoji „da su došli u Barban na zahtjev dijela stanovnika kako bi im objasnili spornu situaciju u rudniku Krapnu. Pri tome su se „dotična gospoda obvezala da neće vršiti nikakv oblik nacionalne ili političke propagande“. Malabotti im je, nakon predaje Izjave, pred karabinjerima zaprijetio da će skup prekinuti ako se u govoru dotakne bilo koje pitanje osim ekonomskog. Pasa je pohvalio vladu, a posebice Generalni civilni komesarijat, zbog nepristranog držanja u sporovima s rudarima. Završio je s pozivom Barbancima da pomognu rudarima u namirnicama. Pipan je govorio kratko, oko 10 minuta, opisujući suvremeni položaj rudara općenito, a posebno onih u Krapnu. Rekao je samo nekoliko riječi o pregovorima rudara.²³

Međutim, stvari su počele izmicati kontroli. U noći 1. travnja, oko 1 sata, četvorica rudara – štrajkaša iz rudnika-sepacije Štalije zarobili su karabinjera Valdermina Raffaella i dopratili ga u Barban da im izruči prethodno obećane karabinke. Indentificiran je počinitelj zarobljavanja karabinjera Valdermina i ranjavanja karabinjera Ercolea Marconea te izazivač svih nereda koji se vješto skrivao. Zapovjednik karabinjera u Puli Ugo Simoni tražio je pojačanje za karabinjersku stanicu u Barbanu i hitno slanje odreda pješaka jer se boji da rudari štrajkaši u Labinu mogu intervenirati tražeći oslobađanje

²² Na istome mjestu.

²³ Na istome mjestu.

svojih zarobljenih drugova.²⁴

Pojačane snage karabinjera, potpomognute odredom od osamdeset vojnika-pješaka, početkom travnja počele su operaciju gušenja pobune na Barbanštini. Vojnici su opkolili selo Hrboke i uhitili sve mladiće, a potom su napali Punteru, gdje su uhitili dva seljaka povezana s pobunjenicima u rudniku Krapnu. Svi uhićenici sprovedeni su u zatvor u Barbanu. Tu je počelo njihovo saslušavanje koje je moralo biti prekinuto zbog nove pobune na Proštini.²⁵

Razmirice između zapovjednika vojne jedinice u Barbanu Francesca Massolija i tajnika općine Giovannija Malabottija, iako nisu postale „javna stvar“ pa nisu izazvale podjele među običnim pukom, ipak su otežavale efikasnost nastupajuće talijanske civilne uprave. Uzrok je bilo odlučno Massolijevo protivljenje Malabottijevu miješanju u vojne poslove. Malabotti je svoj odnos prema vojsci u Barbanu opravdavao nastojanjem da olakša položaj i funkcioniranje vojske u jednom dosta osjetljivom trenutku za talijansku vlast. Budući da je Massoli ostao nepopustljiv, Malabotti se, uvrijeđen ovakvim njegovim rezolutnim stavom, potpuno posvetio samo poslovima vezanim uz općinsku upravu. Zapovjednik Vodnjana, poručnik Bruno Sala, došao je u Barban da bi ispitao uzroke napetosti i razmirica između civilne i vojne vlasti. Kad se uvjerio da se radi o osobnim animozitetima, pozvao je obje strane na pomirenje u ime zajedničkih interesa.²⁶ A zajednički interes bilo je gušenje pobune labinskih rudara i proštinskih seljaka.

²⁴ HR-DAPA-60, kut. 25, Agitazione Barbana, C-12 -1921, Legione carabinieri reali di Trieste, Divisione di Pola, No. 418/3 di Prot, Pola, 1. aprile 1921.

²⁵ Herman BURŠIĆ, „Barban 1921. godine“, *nav. dj.*, str. 95.-96.

²⁶ HR-DAPA-60, kut. 25, Agitazione Barbana, C-12 -1921, Legione C. C. R. R. di Trieste, Campagna di Rovigno No. 29/61 di protocollo, Rovigno, 26. marzo 1921.

V. Barbanština u Proštinskoj buni 1921.

Miroslav Bertosa u višeslojnoj, dosada najcjelovitijoj, analizi zbivanja na Proštini od 1. – 2. veljače do 5. travnja 1921., poznatima kao Proštinska buna, ističe antifašistički karakter bune te piše: „Zbivanja u Proštini početkom travnja 1921. mogu se objasniti jedino u kontekstu tadašnjih istarskih – i u širem smislu talijanskih – prilika, a posebno u kontekstu spomenutih revolucionarnih i antifašističkih tendencija (...). Sukob na Proštini (...) zbio se u složenim povijesnim okolnostima koje su Istru pretvorile u poprište političkih, klasnih, socijalnih i nacionalnih previranja. I na tlu jugoistočne Istre osjetili su se posljednji proplamsaji velikih europskih poslijeratnih socijalnih potresa, a među pučanstvom, radništvom i seljaštvom vladala je posebna psihoza potaknuta glasinama ‘da je u mnogim industrijskim centrima u Trstu, Istri i čitavoj Italiji buknuła revolucija’ (*si diceva che nei molti cantieri di Trieste, in Istria, in tutta Italia fosse scoppiata la rivoluzione*)“.²⁷

U seljačku bunu na Proštini 1921. uključili su se i seljaci iz Barbana i s Barbanštine. U buni su sudjelovali seljaci iz sela Manjadvorci, Kujići, Biletići, Hreljići, Belavići i iz Prodola. Dok su opkoljeni fašisti u Krnici očekivali pomoć vojske iz Pule i karabinjera iz Vodnjana, seljaci spomenutih sela prokopali su 4. travnja cestu na Staroj Stanciji kod Prodola i onemogućili povlačenje fašista u tom pravcu. Idućeg dana pobuna je ugušena, a protiv uhićenih pobunjenika podignuta je optužnica. Na listi uhićenih i optuženih našlo se njih 120. Od broja 90 do broja 118, znači ukupno 29 seljaka, bilo je iz južne Barbanštine. Navodimo njihova imena: 1. Ruba, Antun, pok. Antuna, 19 godina; 2. Mravić (Uravich ?) Matija, Josipov, rođen 3. VI. 1901.; 3. Grabar, Marijo, Franjin, r. 26. XI. 1888.; 4. Brgić, Antun, pok. Ivana, r. 17. VI. 1876.; 5. Udešić, Mihovil,

²⁷ Miroslav BERTOŠA, *Proština 1921. Antifašistički pokret seljaka jugoistočne Istre*, Pula 1972., str. 24., 94.

Bertov, r. 1882.; 6. Benčić Josip, pok. Jakova, r. 1898.; 7. Pliško, Ivan, Matijin, r. 1892.; 8. Berkalić, Franjo, Ivanov, r. 17. XII. 1899.; 9. Zenzerović, Karlo, Paškvalov, r. 26. VIII. 1892.; 10. Perdez, Juraj, pok. Josipa, r. 29. III. 1892.; 11. Brgić, Ivan, pok. Mihovila, r. 26. VIII. 1892.; 12. Brgić, Antun, Antunov, r. 10. X. 1891.; 13. Brgić, Antun, pok. Antuna, r. 12. V. 1899.; 14. Ruba, Ivan, Paškvalov, r. 11. XI. 189?.; 15. Culjan, Josip, pok. Jurja, r. 1895.; 16. Bileta, Božo, Ivanov, r. 11. XII. 1904.; 17. Ruba, Martin, pok. Josipa, r. 9. X. 1882.; 18. Brgić, Mihovil, Mihovilov, r. 5. V. 1901.; 19. Bileta, Josip, Ivanov, r. 1903.; 20. Pliško, Mihovil, Pavlov, r. 31. XI. 1894.; 21. Pliško, Ivan, pok. Antuna, r. 1894.; 22. Tade, Josip, pok. Josipa, r. 4. XII. 1879.; 23. Učkar, Mihovil, pok. Antuna, r. 20. IX. 1879.; 24. Brgić, Juraj, pok. Jurja, r. 10. I. 1886.; 25. Brgić, Antun, pok. Martina, r. 1869.; 26. Brgić, Ivan, pok. Ivana, r. 26. VI. 1870.; 27. Koba (Choba?), Mihovil, Mihovilov, r. 1878.; 28. Brgić, Josip, pok. Ivana, r. 1. I. 1884. i 29. Perdez, Martin, pok. Josipa, r. 13. IV. 1897.²⁸

Analiza dobne strukture 29 Barbanaca koji su sudjelovali u Proštinskoj buni pokazuje da je najmlađi sudionik Božo Bileta imao nepunih 17 godina, a najstariji Antun Brgić, pok. Martina, 52 godine. Osim njega, samo je još jedan sudionik imao preko 50 godina. Ispod 20 godina bila su tri sudionika. Najveći broj sudionika, njih čak devetnaest, bio je u najboljim godinama, tj. između 20 i 40 godina, između 40 i 50 godina bila su četvorica sudionika, dok za jednog nema podataka o godini rođenja.

Optužnica je sve teretila u četiri točke: u klancu u Staroj Stanciji u više navrata pucali su prema grupi financijske straže i fašista, koji su se uputili prema Krnici, s namjerom da ih likvidiraju. To što do toga nije došlo splet je okolnosti, a ne njihove volje, na istom mjestu granjem i kamenjem zgradili su javnu cestu, učinili je neprohodnom te tako ugrozili ljudske živote, u cilju izvršenja navedena dva zadatka u Filipani i okolnim selima formirali su

²⁸ Ferdo ČULINOVIĆ, *Revolucionarni pokret u Istri 1921.*, Zagreb 1951., str. 171.-172.

naoružani odred kojim je zapovijedao Antun Brgić pok. Ivana, a na kraju nisu vlastima prijavili oružje (puške i pištolje) koje su nosili izvan svojeg naselja.²⁹

Protiv svih uhićenih vodio se istražni postupak, no do glavne (javne) rasprave nije došlo jer vlasti nije odgovaralo da događaj dobije publicitet koji bi se mogao iskoristiti protiv talijanske vlasti i njezina benevolentnog odnosa prema nastupu fašističkih skvadrista.³⁰ Svi su amnestirani kraljevskim dekretom od 30. rujna 1923., a kazneni postupak protiv njih obustavljen je 1925.³¹

VI. Zaključak

Politička zbivanja u Općini Barban 1919. – 1921. dio su širih zbivanja na međunarodnoj sceni u tri poslijeratne godine. Ukratko, to je vrijeme ni rata ni mira, traženje puteva prevladavanja posljedica rata i težnje za uspostavom stabilnog mira. Za čitavu Istru, pa tako i za mali Barban, presudna je bila propast Austro-Ugarske Monarhije i prestanak njezine vlasti u ovom dijelu Europe. Pretenzije talijanske političke elite prema Istri još iz vremena sredine XIX. stoljeća počinju se realizirati, najprije kroz vojnu okupaciju, a potom i kroz priključenje Istre Kraljevini Italiji. S druge strane, hrvatska politička elita u Istri nije ostvarila program o sjedinjenju Istre s Državom SHS, odnosno Kraljevinom SHS. Socijalni nemiri i revolucionarna zbivanja u nedalekoj Proštini i labinskim rudnicima zahvaćaju dio stanovnika Barbana i okolice te formiraju njihovu klasno-revolucionarnu i nacionalno-političku svijest, što će imati veliki utjecaj na zbivanja u Drugom svjetskom ratu.

²⁹ Isto, str. 173.

³⁰ Herman BURŠIĆ, „Barban 1921. godine“, *nav. dj.*, str. 98.

³¹ ISTI, *Od ropstva do slobode. Istra 1918.1945. Male bilješke o velikom putu*, Pula 2011., str. 32.

La situazione politica nel Comune di Barbana dal 1919 al 1921

Riassunto

Gli avvenimenti politici nel Comune di Barbana dal 1919 al 1921 fanno parte di una più ampia scena internazionale nei tre anni postbellici. In breve, non è il tempo né di guerra né di pace, ma di una ricerca delle vie possibili per superare le conseguenze del conflitto appena finito e l'inclinazione alle tendenze per la ricostituzione di una pace stabile. Per tutta l'Istria, e così anche per piccola Barbana, decisiva fu la caduta della monarchia austro-ungarica e la fine del suo dominio in questa parte dell'Europa. Le pretese dell'élite politica italiana verso l'Istria, esistenti già dalla metà dell'Ottocento, cominciarono a realizzarsi prima tramite l'occupazione militare e poi anche con l'annessione dell'Istria al Regno d'Italia. Dall'altra parte l'élite politica croata in Istria non ha realizzato il programma del congiungimento dell'Istria allo Stato degli Sloveni, Croati e Serbi, cioè al Regno dei Serbi, Croati e Sloveni. I tumulti sociali e avvenimenti rivoluzionari nel vicino Prostimo e nelle miniere albonesi hanno compreso anche parte degli abitanti di Barbana e dintorni, e hanno formato la loro coscienza classista-rivoluzionaria e nazional-politica, il che avrebbe avuto una grande influenza alle vicende della seconda guerra mondiale.

traduzione di Slaven Bertoša

